

Hrvatsko-ugarska nagodba i njene posljedice do 1873. godine

Čaljkušić, Mate

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:214899>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-30**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli

Filozofski fakultet

MATE ČALJKUŠIĆ

HRVATSKO-UGARSKA NAGODBA I NJENE POSLJEDICE DO 1873. GODINE

Diplomski rad

Pula, 2024.

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli

Filozofski fakultet

MATE ČALJKUŠIĆ

HRVATSKO-UGARSKA NAGODBA I NJENE POSLJEDICE DO 1873. GODINE

Diplomski rad

JMBAG: 0303076837, redoviti student

Studijski smjer: Diplomski studij povijesti

Znanstveno područje: Humanističke znanosti

Znanstveno polje: Povijest

Mentor: doc. dr. sc. Mihovil Dabo

Pula, srpanj 2024.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisani **Mate Čaljkusić**, kandidat za Magistra povijesti, izjavljujem da je ovaj Diplomski rad rezultat isključivo mogjeg vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da ni jedan dio Diplomskog rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz kojega necitiranog rada, te da ikoji dio rada krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Student

Mate Čaljkusić

U Puli 21. lipnja 2024.

IZJAVA

o korištenju autorskog djela

Ja, **Mate Čaljkušić**, dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj Diplomski rad pod nazivom „**Hrvatsko-ugarska nagodba i njene posljedice do 1873. godine**“ koristi na način da gore navedeno autorsko djelo objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te kopira u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu s Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama.

Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

Potpis

Mate Čaljkušić

U Puli 21. lipnja 2024.

Sadržaj

1. Uvod	3
2. Hrvatsko-mađarski odnosi do konca 18. stoljeća.....	5
3. Od 1790. do preporoda.....	12
4. Revoluciona 1848.-1849. godina.....	18
5. Austro-ugarska nagodba.....	24
6. Sklapanje Hrvatsko-ugarske nagodbe	33
7. Sadržaj Nagodbe	42
8. Posljedice Hrvatsko-ugarske nagodbe	50
9. Revizija nagodbe	62
10. Položaj Banske Hrvatske do 1918.	71
11. Zaključak	77
12. Bibliografija	79
13. Slikovni prilozi	84
14. Sažetak	88
15. Summary	90

1. Uvod

U ovom radu je prikazan nastanak Hrvatsko-ugarske nagodbe 1868., zakonskog članka koji je snažno obilježio završno razdoblje u višestoljetnoj zajedničkoj povijesti. Riječ je o sporazumu koji je uredio odnose Trojedne Kraljevine i Kraljevine Ugarske unutar Austro-ugarske monarhije. Osim što je izazvao puno prijepora pri samoj provedbi, zakonski članak nije bio lišen ni polemika u kasnijim historiografskim tumačenjima.

Kako bi se u potpunosti objasnilo donošenje samog akta, potrebno je u početnim poglavljima bilo razjasniti prethodna povijesna događanja, počevši od samog dolaska Mađara u Panonsku nizinu, zatim nastanka državne zajednice 1102. preko uspostavljanja vlasti Habsburgovaca sve do hrvatskih preporodnih ideja i revolucionarnih događanja dva desetljeća prije Nagodbe. Pregled navedenog dugog razdoblja dat je kroz najvažnije događaje i povijesne ličnosti.

Hrvati i Mađari su prije same Nagodbe gotovo osam stoljeća dijelili sva dobra i zla zajedničke povijesti. Zanimljivo je da se javnopravni odnos nije definirao u ranijem razdoblju, pri samom stvaranju zajednice ili nešto kasnije. Isto tako je veoma značajno napomenuti da se jedini oružani sukob u tako dugom razdoblju dogodio 1848. kada je ban Jelačić u pohodu prešao Dravu. Iz ovog se daje zaključiti kako do prelaza iz 18. u 19. stoljeće praktički nije bilo većih konflikata između hrvatskih i mađarskih staleža, vjerojatno ponajviše zbog pragmatičnih, interesnih razloga.

Srednjovjekovno Ugarsko Kraljevstvo ne možemo nazvati nacionalnom državom u suvremenom smislu jer tada one nisu ni postojale. Krajem 18. stoljeća mađarsko je plemstvo postepeno započelo usvajati nacionalizam kao krepku doktrinu europskog novog vijeka. Prekretnicom u odnosima dvaju naroda možemo smatrati dvadesete i tridesete godine 19. stoljeća kada se u Europi događaju povijesni procesi nastanka nacionalnih država. U tom periodu pojavljuju se pokreti čiji je stvarni cilj stvaranje građanske nacionalne države. To donosi značajnu promjenu u odnosima dviju prijestolnica Zagreba i Pešte kao i odnosima spram Beča. Međusobni odnosi ovih triju centara značajno su utjecali, kao i razna europska događanja, na ugarsko-hrvatske odnose revolucionarnih godina 1848. i 1849., ali su definirali i uvjete

ugovaranja Nagodbe te se kontinuirano odražavali na društveni, ekonomski i politički razvoj Hrvatske u dualističkom periodu.¹

U središnjim poglavljima ovog rada obrađeno je uvođenje dualizma u Monarhiji dvjema nagodbama. Detaljno je obrađen sadržaj Hrvatsko-ugarske nagodbe, kao i svi problemi i posljedice koji su pratili dualistički sustav. Također, obuhvaćeni su najvažniji elementi koji su prethodili Hrvatsko-ugarskoj nagodbi te su opisani ciljevi tadašnje hrvatske politike i uloga vodećih političkih aktera.

U završnom dijelu rada su obrađene okolnosti u kojima je došlo do revizije Nagodbe, navedene su konkretne izmjene u odnosu na prvotni akt te posljedice prihvaćanja tako izmijenjenog akta. Naznačen je i položaj Banske Hrvatske do kraja Prvog svjetskog rata, s naglaskom na hrvatsko-mađarske odnose.

Povijesno razdoblje usvajanja Nagodbe predstavlja početak dugačkog procesa uspostavljanja suvremenog hrvatskog građanskog društvenog uređenja te je veoma važno u hrvatskoj povijesti. Razvidno je i da se mađarska povijest isprepliće s hrvatskom što je veoma važan čimbenik za njegovanje dobrih odnosa u ujedinjenoj Europi.

Mudri ljudi kažu da je povijest učiteljica života te da nepoznavanje vlastite povijesti zakida budućnost. I ovaj rad je doprinos učenju povijesti svoga naroda kao i razumijevanju odnosa kroz povijest sa bliskim susjedima Mađarima.

¹ Vlasta Švoger, Jasna Turkalj, *Temelji moderne Hrvatske: hrvatske zemlje u „dugom“ 19. stoljeću*, Matica hrvatska, Zagreb, 2016., str. 561-562.

2. Hrvatsko-mađarski odnosi do konca 18. stoljeća

Krajem 9. stoljeća mađarska nomadska plemena iz skupine ugro-finskih naroda preselila su u područje između Tise i Dunava. Na čelu s utemeljiteljem dinastije Arpadovića Arpadom su prešli planinski lanac Karpate i došli u Panoniju. Bili su izloženi naletima Pečenega, polunomadskog naroda iz Središnje Azije, koje su prethodno napali Hazari. Navedena selidba obilježila je stvaranje mađarske države na prostoru Panonske nizine. Došavši u Panonsku nizinu, Mađari dolaze u izravan dodir s postojećim europskim narodima, a među njima su i Hrvati. Riječ je o povijesnom trenutku sa značajnim posljedicama za političku povijest Srednje Europe. Stvaranje jakog ranosrednjovjekovnog kraljevstva spriječilo je širenje Svetog Rimskog Carstva na istok, ali je s druge strane posljedica bila trajno razjedinjenje slavenskih naroda.

U prvoj polovici 10. stoljeća Mađari su neprestano pljačkali i ratovali na prostoru susjednih zemalja. Nisu se mogli odviknuti od načina života, uobičajenog za nomadska plemena. Godine 906. Mađari su zauzeli Veliku Moravsku te njom vladali do 955. U kolovozu 955. kod Augsburga poraženi su od njemačke vojske, predvođene carem Otonom I. Navedeni poraz ih je nagnao na prekid s dotadašnjim ratovanjima. Istovremeno su od naroda koje su zatekli naučili baviti se poljoprivredom.

Važan korak stabilnosti na prostoru Panonske nizine dogodio se prelaskom Mađara na kršćanstvo. Arpadov praunuk i Veliki knez Mađara u razdoblju 972.-997. Geza Arpadović krstio se 974. Postaje prvi kršćanski vladar te dolazi do prelaska gotovo cjelokupnog mađarskog naroda na kršćansku vjeru.²

Prve veze između hrvatskih i ugarskih vladara vezane su uz kralja Svetoslava (997.-1000.), rodonačelnika dinastije Svetoslavića te njegovu braću Krešimira III. i Gojslava koji su ga smijenili s prijestolja. Neslogu i borbu braće za prijestolje iskoristio je

² Mađarska. *Proleksis enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. Pristupljeno 7.4.2024. <<https://proleksis.lzmk.hr/35546/>>.

mletački dužd Petar Orseolo II. (991.-1009.) osvojivši primorske gradove i otoke na istočnoj obrani Jadranskog mora. Zauzeo je najprije i opljačkao Vis pa 1000. osvojio gradove Zadar, Biograd, Trogir, Split i Dubrovnik te otoke Osor, Krk, Rab, Vrgadu, Korčulu i Lastovo, dobivši titulu „dux Dalmatiae”.

Najvjerojatnije želeći spasiti život sinu kao pretendentu na kraljevsku titulu, Svetoslav duždu kao „taoca“ povjerava sina Stjepana te dužd i Svetoslav sklapaju dogovor. Mletački dužd Orseolo II. se s mladim Stjepanom vratio u Veneciju. Hrvatskom su u tom razdoblju vladali Krešimir III. i Gojislav. Krešimir je bio srednji sin kralja Stjepana Držislava, vladao je u razdoblju 1000.-1035. Do 1020. suvladar mu je bio mlađi brat Gojislav. Braća su u kontinuitetu ratovala s Venecijom te s vladarima Bizanta i Ugarske, rođacima mletačkoga dužda.

Mađarski povjesničar Gyula Kristó pretpostavlja da je oko 1020. došlo do zaruka između kćeri kralja Krešimira III. i kraljevića Svetog Emerika, mlađeg sina ugarskog kralja Svetog Stjepana i kraljice Gizele Bavarske. Međutim, i u slučaju da se to nije dogodilo, početak veza između hrvatskih i ugarskih kraljevskih obitelji dogodio se u ovom razdoblju.

Ubrzo je Svetoslavov sin Stjepan, koji je 1008. postao zet dužda Petra Orseola II. oženivši mu kćer Hicelu, potražio zaštitu na dvoru ugarskog kralja Svetog Stjepana, koji je 1027. osvojio područje između Save i Drave. Navedeni prostor se u ugarskim dokumentima spominje pod nazivom Slavonija (potpuni naziv *Sclavonia banatus vel ducatus, Szlavónia*) i najvjerojatnije je od strane ugarskog kralja dan na upravljanje Stjepanu i njegovim kasnijim nasljednicima.³

Dmitar Zvonimir bio je hrvatski kralj u razdoblju 1075.–1089. Postoje razmimoilaženja u mišljenju povjesničara o njegovu porijeklu. Najčešći su izvori da je bio potomak Svetoslava Suronje, začetnika dinastije Svetoslavića. Zapamćen je kao jedan od najuspješnijih vladara ranosrednjovjekovne Hrvatske. Šezdesetih godina 11. stoljeća bio je ban u slavonskom dukatu. Oženio se Jelenom Lijepom (nazvana tako zbog iznimne ljepote), kćeri ugarskoga kralja Bele I. Arpadovića i sestrom ugarskih kraljeva

³ Ladislav Heka, "Hrvatsko-ugarski odnosi od srednjeg vijeka do Nagodbe iz 1868. s posebnim osvrtom na pitanje Slavonije", *Scrinia Slavonica: Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest*, sv. 8, br. 1, 2008., str. 153.

Geze I. i Ladislava I.⁴ Godine 1089. nakon smrti Dmitra Zvonimira za kralja je okrunjen nećak Zvonimirovog prethodnika kralja Petra Krešimira IV. Stjepan. On je bio bolehljiv i star te je vladao kratko, od 1089. do 1091. i za njegove vladavine nije bilo unutarnjih i vanjskih sukoba. Bio je posljednji Trpimirović. U trenutku njegove smrti nije bilo imenovanog nasljednika te tada Jelena Lijepa, supruga pokojnog kralja Dmitra Zvonimira, poziva svoga brata Ladislava iz roda Arpadovića (koji je 1077. postao ugarski kralj) da uđe sa vojskom u Hrvatsku i prisvoji sebi krunu.

Oko 1091. Ladislav prodire u Kraljevinu Hrvatsku i Dalmaciju te osvaja čitavo savsko-dravsko međurječje. Pojedini suvremeni istraživači mišljenja su da je u tom napadu Ladislav došao sve do Jadranskog mora i zavladao zapadnim dijelovima Kraljevine Hrvatske i Dalmacije (tu spadaju današnji Gorski kotar, Lika, Hrvatsko primorje i sjeverna Dalmacija). Da bi učvrstio svoju vlast u Slavoniji, Ladislav je osnovao Zagrebačku biskupiju te za prvog biskupa doveo češkog svećenika Duha. S obzirom da su u Ugarsku provalili nomadski Kumani, morao se vratiti tamo, a u Hrvatskoj kao hercega ostavlja nećaka Almoša, sina pokojnog brata Bele. Kralj Ladislav je umro 1095., a naslijedio ga je nećak Koloman, koji je oženio princezu Busilu, kćer sicilijuskog grofa Rogera. Ladislavov nećak Koloman se pokazao kao bolje rješenje u odnosu na nećaka Almoša koji nije naišao na potporu u Hrvatskoj.⁵ Busilin otac Roger je bio saveznik pape Urbana II. te je time Koloman stekao papinu potporu u borbi za ustaljenje na hrvatskom prijestolju. Koloman je imao tjelesne mane (poluslijep, grbav), ali bio je veoma posvećen obrazovanju i knjizi. U njegovom pohodu na Hrvatsku bilježimo bitku na planini Gvozd u proljeće 1097., kada pogiba Petar Svačić, posljednji vladar narodne krvi čija je prijestolnica bila u Kninu. Smrt kralja Petra Svačića smatra se prekretnicom u hrvatskoj povijesti upravo zbog prestanka vladavine kraljeva narodne krvi. Planina Gvozd danas se naziva Petrovom gorom.

Usprkos ovoj pobjedi, Kolomanu je trebalo još nekoliko godina za potpuno pokoravanje susjednog kraljevstva. Da bi pridobio priobalne krajeve, krenuo je 1102. prema jugu. Pretpostavka je da je došlo do dogovora Kolomana i hrvatskog plemstva te je u gradu Biogradu okrunjen za kralja Hrvatske i Dalmacije. Godine 1105. ulazi u

⁴ Zvonimir. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 8.4.2024. <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/zvonimir>>.

⁵ Milutin Juranić, "Likovi kralja i kraljice na plaštu kralja Ladislava", *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti*, sv. 33 br. 1, 1990., str. 29.

Zadar u kojemu je podigao impozantni zvonik s uklesanim natpisom na spomen svog ulaska u taj grad. Taj današnji zvonik crkve sv. Marije smatra se najljepšim romaničkim zvonikom tzv. lombardskoga tipa na hrvatskoj obali.

Nakon desetljeća borbi oko prijestolja i rasula, Koloman je ujedinio opet Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju. Hrvatske zemlje su imale mogućnost sigurnog razvoja uklopljene u jako kraljevstvo Arpadovića koji su postali legalni nasljednici hrvatskih narodnih vladara, njihovih imanja i regalnih prava. Taj razvoj je bila pogodnost novog državnog okvira za Hrvate, ali je nesreća bila u preseljenju kraljevske vlasti izvan same države.⁶

Prihvatanjem ugarskog kralja Kolomana za hrvatsko-dalmatinskog kralja 1102. nastala je povijesna sintagma naziva Hrvatsko-Ugarsko Kraljevstvo koja je prestala postojati 1918. raspadom Austro-Ugarske Monarhije. U toj državnoj zajednici Hrvatska je sačuvala političku posebnost i položaj zasebnoga kraljevstva. Zasebnost Hrvatskog Kraljevstva izražavala se u odvojenoj krunidbi ugarskih vladara za hrvatske kraljeve i isticanju samostalnosti Hrvatske i Dalmacije u sklopu Zemalja Krune sv. Stjepana (povijesni naziv za zemlje koje su personalnom unijom povezane s Ugarskim Kraljevstvom unutar Habsburške Monarhije odnosno kasnije Austro-Ugarske). Unutar zajedničkog kraljevstva međusobni odnosi između kraljevstava koji su ga činili prilikom izbora novih dinastija (odnosno odumiranja prethodnih) uvijek su se nanovo ispitivali, naročito od sredine 14. stoljeća, u razdoblju nakon formiranja staleških institucija. U takvim okolnostima hrvatski staleži su na saborima često isticali hrvatsku posebnost i neovisnost u odnosu prema Ugarskoj (poput izbora Ferdinanda Habsburškog za hrvatskog kralja na Saboru Kraljevine Hrvatske u Cetinu 1527. te zaključka Hrvatskog sabora od 11. ožujka 1712. poznatog pod nazivom Hrvatska pragmatička sankcija).⁷

Iako je ugarsko-hrvatska državna zajednica postojala od kraja 11. stoljeća sve do početka 20. stoljeća, godinu 1526. ipak možemo smatrati razdjelnicom. Mohačka bitka, koja se zbila na Mohačkom polju 1526., donijela je veliki preokret ne samo u povijesti Hrvatsko-Ugarskog Kraljevstva već i u povijesti Srednje Europe. U toj bitci

⁶ Neven Budak, Tomislav Raukar, *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*, Školska knjiga, Zagreb, 2006., str. 144-146.

⁷ Hrvatsko-Ugarsko Kraljevstvo. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 8.4.2024. <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/hrvatsko-ugarsko-kraljevstvo>>.

hrvatsko-ugarske snage na čelu sa mladim dvadesetogodišnjim kraljem Ludovikom II. Jagelovićem pobijedene su od Osmanlija predvođenih nešto starijim sultanom Sulejmanom I. Veličanstvenim. Posljednji hrvatsko-ugarski kralj Ludovik II. tada je poginuo kao i znatan broj hrvatskih i ugarskih velikaša. Nekad snažna država ulazi nakon 1526. u teško razdoblje, svakodnevno suočena s velikim posljedicama pustošenja tijekom stalnih ratovanja.⁸

Austrijski nadvojvoda Ferdinand je 1. siječnja 1527. na saboru u Cetingradu izabran za hrvatskoga kralja. Njegovim dolaskom na vlast stupa na prijestolje dinastija Habsburg koja će vladati Hrvatskom i Ugarskom sve do 1918. Hrvatsko plemstvo se pri izboru vodilo praktičnim razlozima, očekujući da će Ferdinand braniti Hrvatsku, u tom trenutku teško ugroženu od Turaka. Iako je i u Ugarskoj Ferdinand bio izabran od dijela plemstva, u tom razdoblju opozicija koju je predvodio potomak moćne ugarske plemićke obitelji Ivan Zapolja bila je vrlo jaka. Zapolja je uživao potporu velikog broja crkvenih krugova i hrvatskih humanista, slavonskih plemića, ali i zagrebačkog biskupa te sultana. Građanski rat je bio neizbježan te je trajao do 1538. kada je potpisan mirovni sporazum po kojemu su Slavonija i Hrvatska pripale Ferdinandu.⁹

Prodori Osmanlija, ali i građanski rat, imali su utjecaj na organiziranu selidbu hrvatskog življa u zapadnu Ugarsku, gdje se hrvatska zajednica, danas poznata kao Gradišćanski Hrvati, održala do današnjih dana.

U razdoblju druge polovine 16. stoljeća nastao je i nacionalni mit o obrani Sigeta 1566. Hrvatski ban Nikola Šubić Zrinski s mađarskim i hrvatskim ratnicima borio se protiv snažne vojske sultana Sulejmana. Iako je poginuo ban Zrinski i veliki broj branitelja, Osmanlije su odustale od zacrtanog pohoda na Beč.

Historiografija je zabilježila i uloge drugih članova obitelji Zrinski koji su istovremeno djelovali u Hrvatsko-slavonskoj kraljevini i Ugarskoj. Istaknuti su političar Nikola Zrinski (1620.-1664.), praunuk Nikole Šubića koji je zapamćen kao ranobarokni pisac i graditelj utvrde Novi Zrin, zatim njegov brat Petar (1621.-1671.) koji se nakon smrti brata Nikole istakao u borbi i neuspjeloj uroti ugarskog i hrvatskog plemstva čiji je cilj

⁸ Geza Palffy, *Povijest Mađarske: Ugarska na granici dvaju imperija (1526.-1711.)*, Meridijani, Samobor, 2010., str. 13.

⁹ Neven Budak, Tomislav Raukar, *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*, str. 282-286.

bio uklanjanje Habsburgovaca s vlasti. U Ugarskoj je Petrova kćer Jelena Zrinski (1643.-1703.) nastavila borbu protiv Habsburgovaca.¹⁰

U drugoj polovici 18. stoljeća u Europi se pojavio oblik vladavine poznat pod nazivom prosvijećeni apsolutizam. Na vlast u Habsburškoj Monarhiji 1740. došla je Marija Terezija, po smrti svoga oca cara Karla VI. Ona je također imala oslonac u prosvjetiteljskim idejama. Bila je prva i jedina žena koja je vladala monarhijom. Njenom dolasku na habsburško prijestolje suprotstavio se pruski kralj Fridrik II. Veliki te je započeo rat. U tom ratu Mađari i Hrvati podržali su Mariju Tereziju.

Marija Terezija je provela brojne reforme u državi, od reformi upravnog i obrazovnog sustava do uređenja propisa kojima je nastojala odrediti obveze kmetova. Poticala je trgovinu i razvoj agrikulture. Zbog iznimnog značaja vrijeme njezine vladavine u razdoblju 1740.-1780. tijekom kojeg je provela brojne gospodarske, vojne i vjerske reforme naziva se Terezijanizam.

Jedna od prvih promjena koje je Marija Terezija napravila bila je obnova triju slavonskih županija 1745. (riječ je o Požeškoj, Virovitičkoj i Srijemskoj županiji) te njihovo sjedinjenje s Hrvatskom kao i priključenje Vojnoj krajini slavonske Posavine.

U trenutku kada joj je zajednički Hrvatsko-ugarski sabor u Požunu (povijesno staro hrvatsko ime za Bratislavu) 1764. uskratio povišenje poreza, koje je tražila kako bi se sanirale teške gospodarske prilike, ona prestaje sazivati staleške sabore te vlada apsolutističkim načinom. Kao i prethodnici u ranijem stoljeću, Marija Terezija je nastojala raznim zemljama kojima je vladala (austrijske pokrajine, Ugarska, Hrvatska, Češka) upravljati kao jedinstvenom državom.

Hrvatsko kraljevsko vijeće uspostavila je 1767., na čelu s banom, za vojno-političke i gospodarske poslove. Godine 1776. odredila je da se lučki grad Rijeka mora pripojiti Hrvatskoj, a naredbom od 5. rujna 1777. također i Kraljevica, Bakar i Bakarac. U travnju 1779. Marija Terezija posebnom poveljom propisuje da je grad Rijeka s okolicom „odvojeno tijelo pridruženo svetoj ugarskoj kruni” (lat. „separatum sacrae regni Hungariae coronae adnexum corpus”). Ukinućem Hrvatskoga kraljevskoga vijeća 1779. od strane Marije Terezije (samostalno, bez prethodne suglasnosti

¹⁰ Geza Palffy, *Povijest Mađarske: Ugarska na granici dvaju imperija (1526.-1711.)*, str. 291-293.

Hrvatskog sabora) te prenošenjem njegovih ovlasti u djelokrug Ugarskoga kraljevskoga vijeća Hrvatska je bila podvrgnuta Ugarskoj.

Reforme Marije Terezije donijele su kontradiktorne rezultate. Mnoga unaprjeđenja i modernizacija su istodobno olakšali i centralizaciju, ali i germanizaciju.¹¹

¹¹ Marija Terezija. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 9.4.2024. <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/marija-terezija>>.

3. Od 1790. do preporoda

Sin Marije Terezije, rimsko-njemački car, ugarsko-hrvatski i češki kralj Josip II. vladao je u razdoblju 1780. - 1790. godine. Za vladavine Josipa II. Hrvatski sabor je imao samo izbornu funkciju odnosno izbor prabilježnika i ustoličenje bana. Zapamćen je kao prosvijećeni apsolutist, ali i veoma neuspješan u reformama koje je želio provesti u vrlo kratkom vremenu. Glavna obilježja njegove vladavine su germanizacija i centralizacija.

Nakon smrti Josipa II. u veljači 1790., na prijestolje je došao Leopold, mlađi Josipov brat koji je bio veoma omiljen kao vladar Toskane. On je iste godine okrunjen za hrvatsko-ugarskog kralja. Njegovi prvi potezi opravdali su očekivanja. Zbog nezadovoljstva u Ugarskoj, Hrvatskoj i Slavoniji različitim reformama njegovog prethodnika Josipa II., Leopold II. je uspostavio ponovno staleški sustav i politički život u županijama. Po vraćanju ustavnog stanja ban Franjo Balassa, podrijetlom iz ugledne mađarske obitelji, nije mogao opstati na banskom položaju te je pobjegao zbog nezadovoljstva i bijesa njegovim samovoljnim načinom upravljanja. Ban je postao Ivan Erdody, pripadnik velikaške obitelji.

Sazvan je Hrvatski sabor 1790. kako bi se pripremili hrvatski prijedlozi za Ugarski sabor. Na zasjedanju Sabora u svibnju 1790. zaključeno je da se formira Senat kraljevstva kao zajednička ugarsko-hrvatska vlada, a u slučaju da to nije moguće, da hrvatsko-slavonske županije i slobodni kraljevski gradovi privremeno do oslobođenja hrvatskih područja od osmanske i mletačke vlasti priznaju nadležnost Ugarskog namjesničkog vijeća. Međutim, stavka privremenosti je izostavljena u članku Ugarskoga sabora kojim je navedeni prijedlog prihvaćen. Također, Hrvatski sabor je prihvatio da se o vojnom porezu kralju kao pomoći za opremu vojske odlučuje na Ugarskom saboru, ali odvojeno od ugarskog vojnog poreza, s tim da o njemu odlučuju hrvatski poslanici (poklisari) zajedno s kraljem. Nadalje, Sabor je tražio uspostavu banske vlasti u potpunom opsegu te pravo predlaganja kralju četvorice kandidata za bansku dužnost. Podržao je službenost latinskog jezika uz upotrebu hrvatskog u vojsci.

Ugarski sabor je sa zasjedanjem započeo u Budimu u lipnju 1790., a nastavio je iduće godine u Požunu. Hrvatski poklisari su na tim zasjedanjima ostali iznenađeni stavovima ugarskog plemstva. Zanemarujući činjenicu da je prva faza nacionalnog pokreta u Ugarskoj započela, iznenadilo ih je uvođenje u saborski zapisnik mađarskoga kao službenog jezika, uz zadržavanje latinskog kao originalnog prijevoda. Također, bili su razočarani odnosom prema Hrvatskoj odnosno prijedlogom uvođenja mađarskog jezika u hrvatsku upravu.¹²

Ponukan takvim ponižavajućim odnosom prema Hrvatskoj, ban grof Ivan Nepomuk Erdödy dana 4. rujna 1790. izriče slavnu rečenicu: "*Regnum regno non praescribit leges*" (na hrvatskom "*Kraljevstvo kraljevstvu ne propisuje zakone*"). Ivan Nepomuk Erdödy pripadnik je slavne hrvatske grofovske obitelji Erdödy, nekad naziva Bakač, koja je dala biskupa i državnog kancelara Tomu Bakača (1442. - 1521.) te hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog bana Tomu II. Erdödyja, čuvenog po pobjedi nad Osmanlijama kod Siska 1593. godine.¹³ Ivan Nepomuk II. je u Budimu prosvjedovao i protiv prijedloga da se u Hrvatskoj dopusti sloboda vjeroispovijedanja protestantima.

Zanimljiva ličnost u tom razdoblju je pripadnik hrvatske plemićke obitelji Nikola Škrlec Lomnički (1729. - 1799.). Nastupao je kao osvjedočeni protivnik apsolutizma i germanizacije (godine 1785. je kao veliki župan zagrebačke županije umirovljen jer se nije slagao s politikom Josipa II.). Ponovno postaje veliki župan 1790. nakon smrti Josipa II. te je na toj dužnosti bio do kraja života. Bio je veliki pobornik saveza hrvatskog i ugarskog plemstva i predlagatelj saborskih odluka kojima se dio nadležnosti Hrvatskog sabora prenosi na Ugarsko namjesničko vijeće i Ugarsko-hrvatski sabor. Međutim, naglašavao je upravno-političku posebnost Hrvatske i protivio se uvođenju mađarskog jezika u Hrvatsku. U djelu *Declaratio ex parte nunciorum Regni Croatiae* ističe opasnost jedinstvu Zemalja Krune sv. Stjepana ukoliko se jezik jedne kulture nameće drugoj, ističući da je mađarski nepoznat hrvatskom življu i nametanje jezika u škole bi izazvalo frustracije i negativne reakcije. Pripadnost Slavonije Hrvatskoj formulirao je u spisu *Fundamenta quibus ostenditur tres inferiores Slavoniae comitatus semper ad jurisdictionem regni, et bani Slavoniae pertinuisse: Patriotarum sumtibus recusa*. Bio je jedan od najistaknutijih kameralista u

¹² Iskra Iveljić, *Banska Hrvatska i Vojna krajina od prosvijećenog apsolutizma do 1848. godine*, Leykam international d.o.o., Zagreb, 2010., str. 32-33.

¹³ Erdödy. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 13.4.2024. <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/erdody>>.

Hrvatskoj i Ugarskoj u tom vremenu. Kameralizam je sustav djelovanja u gospodarskoj i financijskoj politici te državnoj upravi koji je postojao u zemljama srednje Europe od 16. do 18. stoljeća.¹⁴

Leopold II. preminuo je iznenada u ožujku 1792. godine. Kratko razdoblje vladavine obilježilo je uglavnom povlačenje bratovih reformi koje su u prethodnom razdoblju izazvale nezadovoljstvo u Hrvata i Mađara. Nakon njega na vlast dolazi njegov najstariji sin Franjo, koji je vladavinu započeo kao Franjo II., car Svetog Rimskog Carstva (posljednji), a završio je kao Franjo I., car Austrijskog Carstva. Vladao je dugo, u razdoblju 1792. - 1835. godine. U suprotnosti sa svojim ocem, koji je često bio kritiziran zbog liberalnog pristupa jer se nije opirao Francuskoj revoluciji, Franjo II. pokazao se kao tipični reacionar. Prvih dvadesetak godina vladavine odvijalo se u sjeni potrebe da se odupre kontinuiranim vojnim izazovima Francuske koji su ugrožavali opstanak njegove dinastijske ostavštine. Na unutarnjem političkom planu vladavinu je obilježio centralizam i apsolutizam.¹⁵

Ratovima Francuske revolucije dolazi do čestih promjena na hrvatskom prostoru. Razdoblje teritorijalnih promjena u periodu između 1797. i 1825. nije promijenilo strukturu društva u tim područjima. U vrijeme preporoda 1835. - 1848. najveći dio hrvatskih područja (osim bosansko-hercegovačkih Hrvata) bio je u Habsburškoj Monarhiji, ali podijeljen u zasebne jedinice: Bansku Hrvatsku u ugarskom dijelu Monarhije te Istru, Dalmaciju i Vojnu krajinu koje su bile izravno pod austrijskom vlašću.¹⁶

Razdoblje kraja 18. stoljeća i sve do početka hrvatskog nacionalnog pokreta tridesetih godina 19. stoljeća u Hrvatskoj prožeto je znakovima otpora mađarskim nastojanjima ostvarivanja nacionalne države od Karpata do Jadrana, centralističkim tendencijama Beča i Napoleonovoj Francuskoj.

Hrvatski narodni preporod naziv je za nacionalni, politički i kulturni pokret u Hrvatskoj u razdoblju 1835. - 1848. godine. Međutim, godinu 1790. možemo smatrati početkom pripremne faze hrvatskog narodnog preporoda. U razdoblju između 1790. i 1835.

¹⁴ Škrlec Lomnički, Nikola. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 14.4.2024. <<https://enciklopedija.hr/clanak/skrlec-lomnicki-nikola>>.

¹⁵ Pieter M. Judson, *Povijest Habsburškog Carstva*, Sandorf, Zagreb, 2018., str. 105-106.

¹⁶ Nikša Stančić i dr., *Hrvatski narodni preporod 1790.-1848: Hrvatska u vrijeme ilirskog pokreta*, Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb, 1985., str. 3.

pojavi su se pojedinci koji se zbog vizionarstva svojih ideja i kulturno-političkog djelovanja mogu nazvati pretečama preporoda. Najviše ih je bilo u sjevernom dijelu civilne Hrvatske. Po socijalnom statusu pripadali su plemićkomu sloju i sloju građanske inteligencije. Nacionalno osviješteni hrvatski intelektualci suprotstavljaju se mađarizaciji i bore se za očuvanje hrvatskog jezika kao bitne odrednice identiteta. Opiranje mađarizaciji obuhvatilo je i druga pitanja osim jezičnog.¹⁷

Osim već spomenutog pripadnika reformnog plemstva Škrleca, na prijelazu dvaju stoljeća među hrvatskom elitom isticali su se biskup Maksimilijan Vrhovac te književnik Tituš Brezovački. Za razliku od Škrleca, koji je u svojim političkim i ekonomskim pogledima obuhvaćao Hrvatsku i Ugarsku, Vrhovac je bio usredotočen na Bansku Hrvatsku i obnavljanje jedinstva Trojedne Kraljevine Dalmacije, Slavonije i Hrvatske. Starija hrvatska historiografija ga je prepoznala kao najvažnijeg preteču preporodnog pokreta.¹⁸

U svom djelovanju Vrhovac je utemeljio i pomagao različite kulturne, društvene i humanitarne institucije. Među njegove značajnije pothvate spada uređenje lječilišta u Stubičkim toplicama. Pomogao je izgradnju zagrebačke Zakladne bolnice, a 1818. Sveučilišnoj knjižnici darovao je nekoliko tisuća knjiga. Na njegovu inicijativu uređen je zagrebački park, koji se po njemu naziva Maksimir. Neposredno prije smrti izgradio je sirotište za nezbrinutu djecu u Vlaškoj ulici, a oporukom je darovao novac za uređenje Zagreba.¹⁹

Tridesetih godina 19. stoljeća skupina preteča preporoda naglo je porasla. Godine 1832. sa studija u Grazu i Pešti se vraća Ljudevit Gaj, pisac i kasniji vođa hrvatskog narodnog preporoda. On je 1832. u Zagrebu okupio grupu mladih ljudi, kojoj se od starijih pridružio grof Janko Drašković. Drašković je iste godine u Karlovcu objavio svoju *Disertaciju*, prvi hrvatski politički program. U toj čuvenoj brošuri, pisanoj štokavskim narječjem on se zauzima za ujedinjenje svih hrvatskih zemalja, a zatim i

¹⁷ hrvatski narodni preporod. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 14.4.2024. <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/hrvatski-narodni-preporod>>.

¹⁸ Iskra Iveljić, *Banska Hrvatska i Vojna krajina od prosvijećenog apsolutizma do 1848. godine*, str. 34-35.

¹⁹ Vrhovac, Maksimilijan. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 14.4.2024. <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/vrhovac-maksimilijan>>.

za stvaranje Velike Ilirije u koju bi ušla Bosna i slovenske zemlje. Iako je Drašković bio kajkavac, zastupao je normiranje hrvatskog jezika po štokavskom obliku.

Navedenoj skupini plan je bio kulturni, obrazovni i gospodarski razvoj Hrvatske po uzoru na razvijene europske zemlje. Pod ilirskim imenom program im je u širem smislu bio kulturno povezivanje južnih Slavena, a u užem smislu sjedinjenje hrvatskih zemalja. Ljudevit Gaj 1835. počinje izdavati *Novine horvatske* s tjednim književnim prilogom *Danica horvatska, slavonska i dalmatinska*. U početku su izlazile na kajkavskom narječju i prema starome pravopisu, a od početka 1836. pod imenom *Ilirske narodne novine* na štokavskom narječju i prema novome pravopisu. Vrhunac svoga političkog djelovanja Gaj je doživio s uspjehom Ilirske narodne stranke u županijskim skupštinama u Varaždinu 1841. i Zagrebu 1842. godine. Povodom zasjedanja skupštine u Varaždinu izrekao je kraljicu »*Da Bog živi konstituciju ugarsku, kraljevinu Hrvatsku i narodnost ilirsku!*«, u kojoj je sažet kompletni program narodnoga preporoda: hrvatska samostalnost u okviru Zemalja Krune sv. Stjepana te pripadnost južnoslavenskom etničkomu i kulturnom prostoru. Osnivači stranke su uz Ljudevita Gaja, Ivan Kukuljević Sakcinski i Ivan Mažuranić. Od 1843. zbog zabrane ilirskog imena djelovala je kao Narodna stranka.²⁰

Ilirska stranka je nastala kao uzvrat na osnivanje Horvatsko-vugerske stranke koju je 1841. osnovalo tzv. mađaronsko plemstvo. Na čelu te stranke bili su baruni braća Juraj i Levin Rauch te turopoljski knez Danijel Josipović. Sama stranka prilično se oslanjala na turopoljsko plemstvo te je suvremenici nazivaju turopoljskom. Pojavom tih dviju stranaka, dolazi do političkih sukoba i polarizacije u Banskoj Hrvatskoj. Stranke su se ponajprije borile za osvajanje feudalnih predstavničkih tijela. Nasuprot ilircima, čija je ideja ujedinjenje hrvatskih zemalja, zaštita hrvatskih interesa i kulturno jedinstvo svih Južnih Slavena, mađaroni su zastupali što bliskiju i snažniju političku i državnu vezu između Hrvatske i Ugarske, ograničenje ovlasti Sabora te uvođenje mađarskog jezika kao službenog u Hrvatskoj. Bili su za održanje »horvatskoga« (kajkavskog) narječja odnosno protiv ilirskoga (štokavskog) narječja.

Županijske skupštine postale su mjesto sukoba dvaju plemstava, ilirskog i mađaronskog. Ilirska stranka je pobijedila 1841. u Križevačkoj i Varaždinskoj županiji,

²⁰ Gaj, Ljudevit. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 15.4.2024. <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/gaj-ljudevit>>.

dok je 1842. u Zagrebačkoj županiji izbjegla poraz pomoću izbornog trika. Od tada je vladala napetost u Zagrebačkoj županiji te je 1845. prilikom ponovljenih izbora i pobjede mađaronske stranke došlo do krvoprolića i tzv. srpanjskih žrtava, kada je poginulo 13, a ranjeno 27 osoba. Taj krvavi događaj je značajno pridonio nepopularnosti mađarona među Hrvatima.²¹

²¹ Nikša Stančić i dr., *Hrvatski narodni preporod 1790.-1848: Hrvatska u vrijeme ilirskog pokreta*, str. 26.

4. Revolucionarna 1848. - 1849. godina

Od zasjedanja 1825. - 1827. požunski Sabor je tražio veću upotrebu mađarskog jezika u Hrvatskoj te uspio u namjeri da hrvatski staleži prihvate obavezu učenja mađarskog jezika u hrvatskim školama. Na kasnijim zasjedanjima, pored ostalih, pojavljuje se ideja uvesti mađarski jezik kao službeni u Hrvatsku i Slavoniju. Na samom početku 1848., u siječnju, takve želje su imale svoju kulminaciju. U Ugarskom saboru nakon rasprave donesena je Osnova zakona o mađarskom jeziku i narodnosti. Tim aktom slavonskim županijama ostavljeno je vrijeme od šest godina za mogućnost korištenja latinskog, do uvođenja mađarskog jezika. Također, u okviru istog zakona, hrvatske županije su imale obvezu dopisivati se s mađarskim regijama na mađarskom. Mađarski radikalni elementi su u ožujku 1848. dobili priliku ostvariti svoje ideje Mađarske kao nezavisne kraljevine.

Posljedica je to događaja u Europi, ali i u samom Beču. U ožujku 1848. u tom gradu dolazi do uličnih nemira pa austrijski ministar vanjskih poslova Klemens Wenzel Lothar von Metternich, nakon autokratske vladavine, 13. ožujka 1848. podnosi ostavku i biva prisiljen bježati. Nakon toga u monarhiji dolazi do proglašenja novog ustava, ukida se nadzor slobode izražavanja, uvode se građanske slobode. Kralj 17. ožujka pristaje na stvaranje samostalne mađarske vlade. Dotadašnja stvarna unija između Translajtanijske (istočni dio monarhije) i Cislajtanijske (zapadni dio) postala je formalna personalna unija. To znatno utječe na razvoj odnosa Hrvata i Mađara do kraja revolucije 1849. godine. Samostalna vlada opirala se zahtjevima drugih naroda za različitim tipovima autonomije te je postupno došlo do toga da najveći dio hrvatske javnosti želi prekid hrvatsko-mađarskih odnosa. Takva politika mađarske vlade dovodi i do kasnijeg priklanjanja Hrvata Beču.²²

Revolucionarnu 1848. Hrvatska je dočekala bez Sabora i bana, suočena s mađarskim ekspanzionizmom i bečkim apsolutizmom. Vijesti iz Beča od 15. ožujka kojima car Ferdinand proglašava slobodu tiska te saziva sabore svih staleža, odjeknula je i u Hrvatskoj. Hrvatski narod preko svojih predstavnika na skupštini u Zagrebu iznosi program u 30 točaka, nazvan *Zahtijevanja naroda*. Osnovu tih

²² Tomislav Markus, "Mađarski nacionalizam i hrvatska politika 1848.-1849.", *Časopis za suvremenu povijest*, god. 29, br. 1, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 1997., str. 41-43.

zahtjeva činio je politički program Narodne stranke, naziva *Želje naroda*, iz veljače 1848. godine. Među navedenim zahtjevima najvažniji su imenovanje baruna Josipa Jelačića banom Trojedne Kraljevine, sazivanje Hrvatskog sabora najkasnije do 1. svibnja te sjedinjenje kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije. Pored toga, istaknuta su načela jednakosti i slobode (sloboda vjere, učenja, govora i tiska, jednakost svih staleža u plaćanju poreza) te se tražilo osnivanje narodne vojske i narodne banke. Nadalje, traženo je redovno sazivanje Sabora i formiranje hrvatske vlade te osnivanje sveučilišta i službena upotreba hrvatskog jezika. Bečkom odlukom kralja Ferdinanda od 23. ožujka te godine Josip Jelačić imenovan je banom te postaje tajni savjetnik. Unaprijeđen je u čin generala i imenovan zapovjednikom petrinjske i glinske pukovnije. Pored ispunjenja tog zahtjeva, kralj je prihvatio i prijedlog za sazivanjem Sabora. Usprkos samo dva prihvaćena zahtjeva, smatra se da su *Zahtijevanja naroda* probijala put prema stvaranju hrvatskog modernog građanskog društva.²³

Jelačić je 8. travnja 1848. položio prisegu pred vladarom. Već na početku je pokazao politički smjer kada je odbio otputovati u Požun gdje je vladar 11. travnja potvrdio zaključke Ugarskog sabora i legalizirao položaj Hrvatske unutar samostalne Ugarske. Neodlaskom je pokazao da ne priznaje podložnost mađarskoj vladi. Nakon što se uvjerio da mađarska vlada ne želi razgovarati o položaju Hrvatske, najavljuje odstupanja od *Zahtijevanja naroda* koja su ipak rješenje hrvatskog pitanja vidjela u sklopu zemalja ugarske krune. Dana 25. travnja 1848. upravnim tijelima šalje dopis da se obraćaju samo njemu kao vrhovnom zemaljskom poglavaru te istog dana objavljuje proglas prvi put kao ban u kojem suspendira veze s mađarskom vladom čime prekida ovisnost svoje banske dužnosti o ugarskim političkim institucijama. U proglasu najavljuje da će samostalno sazivati Sabor. Također, najavljuje sazivanje Banskog vijeća. Istoga dana izdaje proglas seljacima o ukidanju kmetstva odnosno zapravo proglašava i potvrđuje odluke koje je donio Ugarski sabor te tako dobiva na popularnosti na selu.²⁴

Mađari su na različite načine pokušavali onemogućiti rad bana Jelačića kao nositelja narodnog pokreta te sazivanje Sabora. Ugarski palatin, odnosno najviši dvorski službenik nadvojvoda Stjepan, 11. svibnja daje zapovijed banu Jelačiću da mora

²³ Anđelko Mijatović, *Ban Jelačić*, Mladost, Zagreb, 1990., str. 25-26.

²⁴ Nikša Stančić, *Godina 1848. u Hrvatskoj: Središnje državne institucije u transformaciji*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu - Zavod za hrvatsku povijest, Zagreb, 2010., str.75-76.

slušati njega i mađarsko ministarstvo. Prethodno je palatin vršio snažan pritisak na kralja Ferdinanda. Ishodio je kod kralja imenovanje generala Jánoša Hrabovszkog za kraljevskog povjerenika za Hrvatsku, Slavoniju i Vojnu krajinu te time pokoravanje njegovim odlukama.²⁵

Ban Jelačić imao je dvije mogućnosti, prvu u kojoj bi Hrvatska bila podložna Ugarskoj i drugu kojom odbacuje palatinovu zapovijed. Izabrao je drugu, ostavši dosljedan svojim travanjskim naredbama. Ban Jelačić imao je veliku podršku naroda. U svibnju su ga u Zagreb dolazili pozdravljati Bakrani, Križevčani, Varaždinci, Siščani, seljaci iz Brdovca i stubičkog kraja. Također, dobivao je podršku i iz drugih krajeva, poput crnogorskog vladike Njegoša i češke delegacije koja je stigla 31. svibnja. Toga dana Jelačić se sastao u Gradecu kod Vrbovca, mjestu na istoku današnje Zagrebačke županije, s Hrabovszkim te ga odvratio od preuzimanja uloge kraljevskog povjerenika. Nakon toga je odbio otkazivanje zasjedanja Sabora koje je tražio vladar, ali je obećao dolazak u Innsbruck nakon Sabora.²⁶

Sabor je s zasjedanjem započeo 5. lipnja 1848. godine. Time u povijest odlazi prethodni staleški Sabor. Biračko pravo za izbor zastupnika „četrdesetosmaškog“ Sabora imao je „svaki domovine ove sin, bez razlike roda i staleža, samo ako je pismen i ako je navršio 24 godine“. U Sabor je izabran 191 zastupnik, među kojima su vodeći ljudi hrvatskog nacionalnog pokreta Ljudevit Gaj, Ivan Mažuranić, Ivan Kukuljević i drugi koji su dali snažan doprinos razvoju moderne Hrvatske.²⁷ U vrijeme zasjedanja Sabora 10. lipnja mađarska vlada je uspjela ishoditi na dvoru u Innsbrucku odluku kojom se banu Jelačiću oduzima banska čast te se protiv njega pokreće postupak zbog neposlušnosti mađarskim vlastima i samom vladaru. S obzirom da odmah nije objavljena, za tu odluku ban Jelačić je saznao tek po povratku sa obećanog sastanka iz Innsbrucka 19. lipnja kada je predao kralju zahtjev za uređenjem Austrije kao federacije ravnopravnih naroda. Nadvojvoda Ivan tada je imenovan posrednikom u razgovorima pomirenja Ugarske i Hrvatske. Potaknuti viješću da je ban svrgnut u Innsbrucku i da je Hrabovszky ponovno imenovan povjerenikom, na saborskom izvanrednom zasjedanju 21. lipnja 1848. godine

²⁵ Rudolf Horvat, *Ban Jelačić: Hrvatski pokret 1848.*, Sv. 1, Colorprint, Zagreb, 1990., str.80.

²⁶ Anđelko Mijatović, *Ban Jelačić*, str. 37-38.

²⁷ <https://www.sabor.hr/hr/o-saboru/povijest-saborovanja/zanimljivosti/5-lipnja-1848-prvi-reprezentativni-sabor> (1. svibnja 2024.)

zastupnici su donijeli zaključke o ustanku naroda na oružani otpor i nužnosti pozivanja u domovinu 35.000 graničara iz Italije.²⁸

Krajem srpnja u Beču su održani pregovori između bana Jelačića i mađarskog ministra predsjednika Lajosa Batthyánya (imenovan 17. ožujka od kralja Ferdinanda). Nije bilo dogovora, a hrvatska javnost nije bila zadovoljna „čekanjem“, već je smatrala da Jelačićevom vojnom silom treba srušiti mađarsku vladu. Istovremeno, na talijanskoj bojišnici dolazi do preokreta, maršal Josef Radetzky pobjeđuje u bitci kod Custoze te učvršćuje austrijsku vladavinu. Prethodno je u lipnju, na pisanu molbu maršala Radetzkyja, Jelačić uputio krajišnicima na talijanskom bojištu poziv za odvažnost (»tamo, gdje vi stojite, radi se o sudbini cara i cijele Monarhije«). Tim učvršćenjem dolazi do prestanka obzira prema mađarskoj vladi od strane bečke vlasti što se tiče hrvatskog pitanja i zauzimanja stava da je nužna upravo Jelačićeva vojna intervencija prema Ugarskoj. Međutim, Jelačić zahtijeva obnovu legaliteta svoje uloge bana te vladar 4. rujna povlači odluku od 10. lipnja o oduzimanju banske časti i optužbu o neposlušnosti. Time je vladar na indirektan način potvrdio pravo banu na sazivanje Sabora.²⁹

Tek nakon potvrde legaliteta, 11. rujna Jelačić prelazi Dravu kraj Varaždina i započinje rat protiv mađarske vlade. Nakon što je proglasio sjedinjenje Međimurja s Hrvatskom, nastavlja put i prodire prema Pešti. Dana 29. rujna sukobljava se s neprijateljem kod Pákozda. Za tu bitku obje strane su tvrdile da je pobjeda pripala njima. Za vrijeme primirja Jelačić je iznenada skrenuo prema austrijskoj granici, što je iskoristio za dobivanje pojačanja i konsolidaciju vojske.³⁰

Dana 6. listopada u Beču je izbilala revolucija, predvođena sitnom buržoazijom i sveučilištarcima. Osim što joj je cilj bio stvaranje jake ujedinjene Njemačke, bila je i u vezi s političkim aktivnostima Mađara u Ugarskoj. Linčovanjem je prvog dana ubijen ministar rata grof Latour. Sam ustanak je izbio u vremenu kad se carska vojska pripremala na odlazak iz Austrije s ciljem gušenja revolucije u Mađarskoj. Kralj Ferdinand idućeg dana, 7. listopada, iz sigurnosnih razloga s dvorom je napustio Beč i uputio se željeznicom prema Olomoucu u Moravskoj. Kada je ban Jelačić saznao za

²⁸ Anđelko Mijatović, *Ban Jelačić*, str. 43.

²⁹ Nikša Stančić, *Godina 1848. u Hrvatskoj: Središnje državne institucije u transformaciji*, str.79-80.

³⁰ Jelačić, Josip. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 4.5.2024. <<https://enciklopedija.hr/clanak/jelacic-josip>>.

te vijesti, krenuo je prema Beču. Dva dana ranije (5. listopada 1848.), Jelačić je nakon careva manifesta postao kraljevski povjerenik i vrhovni zapovjednik oružanih snaga u Ugarskoj te tako bio na vrhuncu moći i ugleda. Međutim, 16. listopada, kralj Ferdinand kneza Alfreda Windischgrätza, zapovjednika austrijske vojske u Češkoj, imenuje prvim čovjekom cijele carsko-kraljevske vojske, od koje je izuzeta ona kojom je zapovijedao maršal Radetzky u Italiji. Tim imenovanjem Jelačić je u vojnoj blokadi Beča bio podređen knezu Windischgrätzu.³¹

Odlučujuća bitka bila je kod Schwechata 30. listopada 1848. godine. U toj bitci vojska Josipa Jelačića porazila je mađarsku vojsku koja je došla pripomoći bečkim revolucionarima. Slavni vojskovođa bio je jedan od glavnih čimbenika sloma revolucije u Beču. Nakon pobjede kod Schwechata ban je svoj glavni stožer smjestio u jednu bečku palaču. Na vrhuncu političke slave, Jelačić je primao odlikovanja, darove, diplome i čestitke kao spasitelj Austrijske Monarhije. Između ostalih, Nikola I., ruski car, odlikovao ga je Vladimirovim križem, dok je od cara Ferdinanda dobio veliki križ reda Svetog Leopolda.³²

Dana 2. prosinca 1848. Ferdinand se odriče prijestolja te njegovu poziciju zauzima njegov osamnaestogodišnji nećak Franjo Josip I. Promjena na prijestolju dogodila se i uz podršku vojnih predstavnika Windischgrätza i Jelačića. Stupanjem na prijestolje novog austrijskog cara Franje Josipa I., Jelačić postaje guverner Rijeke te namjesnik Dalmacije. Međutim, vlast Jelačića u Dalmaciji bila je ponajviše formalne prirode. Zajedno s Windischgrätzom ušao je vojnim putem u Budim 5. siječnja 1849. nakon više bitaka. Po ulasku u Peštu došlo je do razilaženja Jelačića s Windischgrätzom, čija namjera je odustajanje od daljnjih prodora protiv oslabljenih mađarskih postrojbi. Ratni uspjesi protiv mađarske revolucije potaknuli su Dvor na proglašenje tzv. Oktroiranog ustava u ožujku 1849. Tim temeljnim aktom najavljen je put prema centralizaciji te germanizaciji. U hrvatskom pokretu dolazi do otpora. Ban je provodio odluke Dvora svjestan realnosti novih odnosa, a u Hrvatskoj je preko Banskoga vijeća pokušavao smiriti opoziciju bečke politike. Ipak, protivio se nastojanjima bečke politike koja su vodila prema apsolutizmu, centralizaciji i nametanju njemačkoga kao službenoga jezika, što je predstavljalo negaciju ostvarenja hrvatskoga nacionalnog

³¹ Anđelko Mijatović, *Ban Jelačić*, str. 73-75.

³² Josip Neustadter, *Ban Jelačić i događaji u Hrvatskoj od godine 1848.*, sv.2, Školska knjiga, Zagreb, 1998., str.112-113.

pokreta 1848. godine. Iz navedenih razloga na početku ljeta 1849. Franjo Josip počinje prema Jelačiću iskazivati rezervu i nepovjerenje. Ban Jelačić je društvenom ulogom te vrijednim kulturnim djelovanjem pridonio razvoju hrvatskih preporodnih ideja. Promicao je uporabu hrvatskog jezika te imao velike zasluge za razvitak gospodarstva. Veoma je zaslužan što je Zagrebačka biskupija podignuta na rang nadbiskupije, što je Crkvi u Hrvata osiguralo neovisnost o Ugarskom episkopatu. Jelačić je dobio brojna priznanja i počasti za vrijeme svog života kao i kasnije. Opjevan je u mnogim stihovima i pjesmama, koje su ostale u narodu i do današnjih dana.³³

Iako su mađarski revolucionari imali nekoliko pobjeda nad carskim postrojbama, njihov konačni poraz dogodio se 13. kolovoza 1849. kraj Világosa. Mađarska vojska poražena je uz pomoć ruske vojske. Mađarski revolucionarni vođa Lajos Kossuth je zajedno s još nekim prvacima emigrirao. Austrijski general Julius Freiherr von Haynau nakon pobjede kod Világosa represivno se odnosi prema pripadnicima poraženih snaga. Dana 6. listopada pogubljen je u Pešti premijer, grof Batthyány, a istog dana je u Aradu 13 generala usmrćeno vješanjem. Pogubljenje grofa Batthyányja izazvalo je revolt europske javnosti prema Austriji.³⁴

³³ Jelačić, Josip. *Hrvatski biografski leksikon, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. Pristupljeno 5.5.2024. <<https://hbl.lzmk.hr/clanak/jelacic-josip-ban>>.

³⁴ Ferdo Šišić, *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*, Matica hrvatska, Zagreb, 1962., str.429.

5. Austro-ugarska nagodba

Nakon sloma revolucije 1849. u Ugarskoj, mnogi sudionici revolucije su likvidirani i utamničeni. Vladalo je razdoblje bezobzirne osvete. Zemlja je podijeljena, Erdelj je izdvojen, stvorene su krunske pokrajine Temišvarski Banat i Srpska Vojvodina. Središnji dio Ugarske je bio podijeljen na pet dijelova koji su na početku bili pod vojnom upravom. Na čelu pokorene Ugarske bio je carev stric, nadvojvoda Albrecht. U političkom i upravnom smislu Ugarska je bila u potpuno podređenom položaju. Cilj je bio zemlju poniziti i kazniti zbog pobune protiv habsburške vlasti.³⁵

Razdoblje od donošenja Oktroiranog ustava 4. ožujka 1849. do kraja 1851. smatra se uvertirom neoapsolutizma. Navedeni ustav koji je car donio (bez sudjelovanja parlamenta odnosno naroda) ohrabren pobjedama Austrije pri slamanju revolucije, uveo je negaciju mnogih demokratskih vrednota revolucionarnih događaja iz 1848. godine. S obzirom da je u vremenu donošenja još uvijek trajala revolucija u Ugarskoj, ustav je prividno nudio ravnopravnost svih naroda. Uvođenjem jedinstvenog carinskog područja i tržišta dolazi do značajnog zamaha kapitalističke djelatnosti te do uspješne centralizacije. Time se osigurala dominantna uloga austrijsko-njemačkog kapitala te njegov proboj u ne baš razvijena područja Monarhije, iako su formalno uvjeti za sve sudionike kapitalističkog tržišta bili isti. Habsburška Monarhija ovim ustavom ponovno je postala savez država s veoma ograničenom autonomijom. Hrvatski i Ugarski sabor prema novom ustavu izgubili su pravo donošenja odluka.

Jedinstvena carevina sastojala se od „krunovina“ kojima je obećana minimalna autonomija, a stvarni cilj je jednoobraznost svih pokrajina u austrijskom carstvu. Konceptu modernizacije zadatak je bio stvaranje unificiranih ustanova za različite zemlje Monarhije, isključivo u interesu bečke vlasti. Iako je *oktroj* obećavao ravnopravnost narodnosti i pravo na čuvanje narodnog jezika, centralizaciju je u praksi pratila i germanizacija.³⁶

Ovaj ustav još ima naziv i Stadionov ustav jer je tadašnji ministar unutarnjih poslova Franz Stadion jedan od njegovih autora.

³⁵ Peter Hanak, *Povijest Mađarske*, Barbat, Zagreb, 1995., str. 147.

³⁶ Mirjana Gross, Agneza Szabo, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, Globus, Zagreb, 1992., str. 77-79.

Dana 31. prosinca 1851. car Franjo Josip I. izdavanjem Silvestarskog patenta ukinuo je posljednje ostatke Oktroiranog ustava iz 1849. godine te je time uveden otvoreni, carski apsolutizam. Njegova glavna značajka je dokinuće autonomije svih habsburških povijesnih zemalja i pokrajina. Iz tog razdoblja poznata je rečenica o apsolutizmu "Mađari su ga dobili za kaznu, a Hrvati za nagradu" (pod tim se misli kako su i poraženi i pobjednici završili pod istom kapom). Nakon smrti začetnika Felixa Schwarzenberga 1852., ključni doprinos neoapsolutizmu dao je ministar unutarnjih poslova Alexander Bach (zamijenio je Stadion na toj poziciji). Obnašajući prethodno dužnost ministra pravde, snažno se borio protiv mađarskih secesionističkih težnji i njemačkih žudnji za ujedinjenjem te je smatrao da Habsburšku Monarhiju treba transformirati u centraliziranu državu. Razdoblje u povijesti monarhije od 1852. do smjene Bacha 1859. naziva se Bachov apsolutizam. Jedan od glavnih motiva uvođenja neoapsolutizma je pokušaj jačanja položaja monarhije u odnosu na druge snažne europske zemlje (Rusija, Pruska, Francuska, Velika Britanija). U samoj državi ukinuti su svi državni sabori, provođena je centralizacija, a zadatak provođenja germanizacije imali su Bachovi husari (pogrđni naziv za režimske činovnike tog razdoblja). Bečka vlast je uvela stroge sankcije protiv nacionalnih zamaha i pokreta.³⁷

Većina Mađara prezirala je apsolutizam i bila protivnik Bacha. Utjecajni konzervativni političari nisu bili zadovoljni birokratskom centralizacijom i činjenicom da je odbačen stari ugarski ustav. Manja skupina osiromašenih plemića je prihvatila apsolutizam, dok su se mnoge skupine patriota tajno nalazile i organizirale misleći na pomoć Lajosa Kossutha, vođe mađarskog pokreta za neovisnost 1848-1849, koji je nakon sloma revolucije živio u emigraciji. Vođe tih sastanaka i urota su osuđivane od strane austrijske vlasti. Događao se i pasivni otpor koji je osim povlačenja iz javnog života značio i gubitak ambicije za napretkom i izgradnjom društva.³⁸

Najveća mana neoapsolutizma je što nije imao perspektivu. Prije 1848. ljudi su bili svjesni nemoći sustava, ali su imali nadu u rješenje. U ovom razdoblju rješenje se nije naziralo, Monarhija je preferirala silu umjesto pomirenja. Ugarska i slavenski narodi su prednjačili u protivljenju apsolutizmu, ali su i drugi narodi bili podjednako

³⁷ neoapsolutizam. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 12.5.2024. <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/neoapsolutizam>>.

³⁸ Peter Hanak, *Povijest Mađarske*, str. 148-149.

nezadovoljni. I Nijemci kao najbogatiji narod, kojima je odgovarao karakter centralističke uprave i rast probitka Beča, nisu također bili sretni jer su financijski izdaci nametnuti vojnim potrebama bili veliki. Pored vanjskopolitičkih neuspjeha, godine 1857. stanje se pogoršava ekonomskom krizom.³⁹

Godine 1859. dogodili su se porazi habsburške vojske u Italiji (kod Magente i Solferina), nakon čega je Lombardija ustupljena Napoleonu III. Uz poraz, buknuo je veliko nezadovoljstvo u Ugarskoj i drugim zemljama. Habsburška vlast proživljavala je zahtjevne političke trenutke te došla u težak financijski položaj pa je bečki dvor bio prisiljen pristati na unutarnje reforme. Dotadašnja politika neoapsolutizma doživjela je slom. U srpnju 1859. smijenjen je ministar unutarnjih poslova Bach zbog općeg nezadovoljstva, ali nije u potpunosti odbačen od strane cara, jer je postao veleposlanik u Vatikanu. Ni tim potezom smjene narod nije umiren.

Dana 20. listopada 1860. austrijski car i ugarsko-hrvatski kralj Franjo Josip I. izdaje Listopadsku diplomu koja uvodi reorganizaciju Habsburške monarhije. Vraćen je ustavni poredak. Dopusšten je rad staleških sabora (iz razdoblja prije 1848.) te je uspostavljena „povijesna individualnost“ pojedinih zemalja monarhije. Po tom donesenom aktu Monarhija je ostala unitarna, iako prilično decentralizirana država. Međutim, zbog kritika austro-njemačkih centralista nezadovoljnih zbog davanja prevelikih ovlasti zemaljskim saborima, Franjo Josip je 26. veljače 1861. donio Veljački patent kojim proširuje djelokrug Carevinskoga vijeća, a sužava ovlasti zemaljskih sabora. Centralizam se pojačao. Nezadovoljni time, mađarski i hrvatski predstavnici odbili su sudjelovati u radu Carevinskoga vijeća. Ugarski sabor je u kolovozu 1861. raspušten zbog neprihvatanja novog Ustava.⁴⁰

Veljački patent ukinut je 1865. ponajviše zbog nezadovoljstva drugih naroda. U srpnju te godine car Franjo Josip I. otpustio je autora tog zakona ministra Antona Schmerlinga. Na mjesto predsjednika Ministarskog vijeća dolazi Richard Belcredi, s kojim car započinje pripreme za dogovor s Mađarima. Dana 20. rujna 1865. car donosi proglas naziva Rujanski manifest kojim se ukida Veljački patent i nepotpuno Carevinsko vijeće, ističe jedinstvo Habsburške Monarhije (stvorenog Oktroiranim ustavom 1849.), ali se dopušta Ugarskom i Hrvatskom saboru predlaganje izmjena.

³⁹ A.J.P. Taylor, *Habsburška monarhija 1809-1918*, Znanje, Zagreb, 1990., str. 111-116.

⁴⁰ Listopadska diploma. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 12.5.2024. <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/listopadska-diploma>>.

Time je otvoren put pregovorima s ugarskom stranom. Uz Rujanski manifest objavljen je i Rujanski patent prema kojemu je austrijska vlada u neodgodivim, žurnim situacijama mogla odlučivati bez sazivanja parlamenta.

U tom razdoblju veoma važna osoba u mađarskom političkom životu je nekadašnji ministar pravosuđa samostalne vlade iz 1848. Ferencz Deák. On je 16. travnja 1865. dao nagovijestiti mogućnost nagodbe Mađara s bečkom vlašću, objavivši u listu *Pesti Napló* tekst pod naslovom „Uskrsni članak“.

Deák je u veljači 1866. u Ugarskom saboru u kojemu je njegova politička opcija imala znatnu većinu (188 od 315 zastupnika) predložio da se izabere saborski odbor koji bi sastavio prijedlog o uređenju zajedničkih poslova s Austrijom odnosno utvrdio uvjete nagodbe.⁴¹

Godine 1866. dolazi do rata između nekadašnjih saveznika Austrije i Pruske. Pruski kancelar Otto Eduard Leopold Bismarck težio je politici ujedinjenja njemačkih zemalja i ostvarenja njemačke prevlasti u Europi. Nakon rata protiv Danske zbog Schleswig-Holsteina (1864.), koji su u savezu vodili Pruska i Austrija, između dvaju saveznika dolazi do razmirica oko podjele te zemlje. Navedene incidente, prethodno diplomatski izoliravši Austriju, iskoristio je Bismarck te izazvao Prusko-austrijski rat. U odlučujućoj bitci kod Sadove, 3. srpnja 1866., Prusi su porazili Austrijance. Austrija je izgubila posjede u Italiji. Time je propalo nastojanje Habsburgovaca da preuzmu prevlast u njemačkim zemljama. Inače, zemlju Habsburga se tradicionalno smatralo predvodnicom svih njemačkih država, ali je Pruska značajno jačala i postala velika europska sila. Rezultat ovog rata je dominacija Pruske u odnosu na Austriju u Njemačkom savezu te važan korak prema ujedinjenju Njemačke u budućnosti. Na vanjskopolitičkom planu zaredali su se neuspjesi i porazi Monarhije, dok je ona iznutra bila uzdrmana nacionalnim buntovima i društvenim suprotnostima.

Habsburška država je bila poljuljana porazom kod Sadove te je sporazum s Mađarima značio povratak u ravnotežu. Mađari su ovu izgubljenu bitku austrijske

⁴¹ Mirjana Gross, Agneza Szabo, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, str. 191.

vojske iskoristili. Preuređenje Monarhije zaključenjem nagodbe između Austrije i Ugarske bilo je neophodno.⁴²

Poslije poraza u Prusko-austrijskom ratu Franjo Josip I. pozvao je na sastanak Ferencza Deáka, jednu od ključnih osoba mađarske politike, radi razgovora o nagodbi. Deák je iskazao želju da se ne ide na zaključenje sporazuma prije nego što car parafira mirovni sporazum. Bio je mišljenja da cjelovito i trajno rješenje austrougarskih odnosa nije moguće u uvjetima nepovoljnima za Beč. Smatrao je da bi u takvim uvjetima Beč vjerojatno pristao na popuštanja, a kasnije bi se odnosi Austrije i Ugarske ponovno radikalizirali. Također, izvijestio je cara da neće sastavljati vladu već će podržati onu, koja će podržavati njegove ideje.

Deák je bio vješt pravnik, ali bez osobnih ambicija. Bio je i veleposjednik. Želja mu je bila osigurati Ugarskoj mjesto u modernom svijetu, svjestan realnosti odnosa i položaja Ugarske.

S druge strane, također značajni političar grof Gyula Andrásy je upravo želio iskoristiti slabiju moć Austrije, smatrajući da je prisiljena popuštati. Dana 23. kolovoza 1866. potpisan je Praški mirovni sporazum između Pruske i Austrije. Austrija je pristala na Bismarckov uvjet povlačenja iz Njemačkoga saveza te je time rat završen. U tom trenutku lider Stranke lijevoga centra Kálmán Tisza zahtijevao je za Ugarsku puno veća prava u nagodbi nego što je tražio Deák. Iako je njegova stranka poražena na izborima 1865., dobivala je sve veću popularnost kod naroda jer se zalagala za punu mađarsku neovisnost političkim sredstvima.⁴³

U listopadu 1866. u bečkoj vladi događa se značajna promjena, kada dužnost ministra vanjskih poslova preuzima Friedrich Ferdinand Beust, dugogodišnji diplomat. On je zagovarao dualizam (dvojno ustrojstvo monarhije) i bio naklonjen provođenju austro-ugarske nagodbe. Stupio je u kontakt s Andrásyem i Deákom. Premijer Richard Belcredi je zagovarao federalistički centralizam, na način da se Monarhija podijeli na pet država: češku, poljsku, ugarsku, južnoslavensku i austrijsku, a da vanjske i zajedničke poslove vodi car zajedno s ministrima apsolutistički. Kada se car

⁴² Prusko-austrijski rat 1866.. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 12.5.2024. <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/prusko-austrijski-rat-1866>>.

⁴³ Ladislav Heka, "Analiza Austro-ugarske i Hrvatsko-ugarske nagodbe: (u povodu 150. obljetnice Austro-ugarske nagodbe)", *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, sv. 38, br. 2, 2017., str. 858.

odlučio za dualizam, Belcredi je podnio ostavku, a dužnost premijera preuzeo je Beust koji je ujedno zadržao i ministarsko mjesto za vanjske poslove.⁴⁴

Austro-ugarska nagodba potpisana je 1867. godine. U veljači te godine Austrija i Ugarska postigle su sporazum te je car Franjo Josip imenovao mađarsku vladu čiji je premijer postao grof Andrassy. On se na toj poziciji pokazao vrlo uspješnim jer je ponovno pripojio Erdelj i Vojnu krajinu te formirao posebnu ugarsku vojsku. Naime, Erdelj su mađarski revolucionari 1848. na saboru u Cluju (Kolozsváru) pripojili Ugarskoj, ali je nakon sloma revolucije 1849. odvojen od Ugarske te proglašen krunskom zemljom. Vojna krajina je također 1849. proglašena zasebnom krunskom zemljom Habsburške Monarhije.

Zemaljski sabor Ugarske je 29. svibnja s 209 glasova „za“ i 89 „protiv“ prihvatio Austro-ugarsku nagodbu (Zakonski članak XII. iz 1867.). U lipnju je Franjo Josip I. u crkvi sv. Matije u Budimu okrunjen za ugarskoga kralja. Tada je okrunjena i njegova supruga Elizabeta (Sissi), koja je kod Mađara uživala velike simpatije. Car je također proglasio amnestiju za mađarske domobrane koji su sudjelovali u ustanku 1848. – 1849., što je bila poruka pomirenja. Dana 28. srpnja 1867. potvrdio je nagodbeni zakon i njime na principu pariteta oformljenu novu ustavnu monarhiju.

Riječ je o državnopravnom aktu koji je uredio odnose habsburških zemalja i kojim je nastala nova država Austro-Ugarska Monarhija. Bila je sastavljena od dvije cjeline, a to su »kraljevine i zemlje zastupane u Carevinskom vijeću« (Donja i Gornja Austrija, Štajerska, Koruška, Tirol s Vorarlbergom, Kranjska, Gorica, Gradiška, Trst, Istra, Dalmacija, Češka, Moravska, Šleska, Galicija i Bukovina) i »zemlje ugarske krune« (Ugarska, Slavonija i Hrvatska). Granica je prolazila rijekom Leithom, desnim pritokom Dunava. Područje Cislajtanije (zapadno od Leithe) spadalo je pod Carevinsko vijeće u Beču, a područje Translajtanije (istočno od Leithe) pod jurisdikciju ugarske krune.⁴⁵

Može se kazati da se temeljni razlozi koji su doveli do nagodbe nalaze u nepobitnim činjenicama gospodarsko-društvenog razvoja europskih zemalja u susjedstvu kao i napretka nekih naroda carstva. U tom građansko-kapitalističkom sustavu razvoja

⁴⁴ Ferdo Šišić, *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*, str. 446.

⁴⁵ Ladislav Heka, "Analiza Austro-ugarske i Hrvatsko-ugarske nagodbe: (u povodu 150. obljetnice Austro-ugarske nagodbe)", str. 859-861.

naroda pronikle su težnje nacionalnog ujedinjenja Nijemaca i Talijana, jačao je mađarski nacionalizam, a austrijski Nijemci su se nagodbom s Mađarima branili od slavenske ugroze unutar carstva.⁴⁶

Nagodba predstavlja kompromis austrijskih i mađarskih političara. Usvojena je od strane oba parlamenta, austrijskog i ugarskog, u različitim zakonskim dokumentima.

Iako su nagodbom bili nezadovoljni opozicijski elementi u obje zemlje, treba istaći kako su njenim prihvaćanjem ispoštovani gotovo svi mađarski zahtjevi. Ukinuta je austrijska cenzura medija, obnovljen je Ugarski sabor zasnovan na narodnom zastupništvu, proglašena je ponovno jednakopravnost kršćanskih vjerskih zajednica i jednakost građana bez obzira na etničku pripadnost. Uz stanovite ograde dolazi do ponovnog ustroja mađarskog domobranstva.

Dotadašnja jedinstvena država pretvorena je u dvojnu monarhiju, istovremeno s naglaskom na Ugarsku i Austriju kao jedinstvene cjeline. Tu jedinstvenost su činile financije, vanjski, zajednički i vojni poslovi, što je bila pretpostavka i nužnost za funkcioniranje carstva kao međunarodnog čimbenika. U preostalim poslovima obje sastavnice su bile samostalne. Vladar je bio zajednički te je imao titulu austrijskog cara i ugarskoga kralja, dok je nova tvorevina imala dva središta, Beč i Budimpeštu. Monarhija je imala zajedničku valutu, jedinstveno tržište, usuglašene poštanske poslove, slobodan priljev kapitala i kretanje radne snage, a između dviju sastavnica sklopljen je carinski savez.

Car i kralj Franjo Josip I. je nagodbom sačuvao snažan autoritet vlasti. I dalje je ostao vrhovni zapovjednik vojske te donosio odluke vezane za ustroj i funkcioniranje vojske. U to je spadalo imenovanje časnika, proglašavanje izvanrednog stanja, rata i mira. Pored navedenog, potpisivao je odluke o imenovanju predsjednika austrijske vlade, ugarskoga Ministarskog vijeća i svih ministara. Svaki zakonski prijedlog prije dospijea u raspravu među saborske zastupnike imao je mogućnost potvrditi ili ne. Svaki izglasani zakon mogao je suspendirati te je imao mogućnost raspustiti sabor.⁴⁷

⁴⁶ Josip Šarinić, *Nagodbeni Hrvatska*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1972., str. 179.

⁴⁷ Ladislav Heka, "Analiza Austro-ugarske i Hrvatsko-ugarske nagodbe: (u povodu 150. obljetnice Austro-ugarske nagodbe)", str. 860-866.

Primjerice, hrvatski sabori 1861. i 1865-1867. nisu trebali kraljevo dopuštenje za prijedloge zakona i sam dnevni red sjednica, ali su nakon sklapanja Austro-ugarske nagodbe trebali suglasnosti za raspravu o pojedinim zakonskim aktima.

Dualistička monarhija imala je tijela za raspravu i sporazume o zajedničkim interesima, ali ne i vrhovno tijelo za izražavanje jedinstva volje obiju država. Veza je bila samo kruna koja je apsolutističkim mjerama neutralizirala suprotnosti te bila jamac opstojnosti dualizma. Međutim, uloga vladara je bila različita u obje države. On je imao puno veću mogućnost odlučivanja u Austriji nego u Ugarskoj.⁴⁸

Dualizam je u biti predstavljao nagodbu između cara i Mađara. Mađari su pristali da velika moćna jedinstvena država vodi vanjsku politiku i vojsku, a car Franjo Josip je unutrašnje poslove Ugarske prepustio mađarskom narodu. Također, Mađari su bili suglasni da s ostalim dijelom carstva budu u carinskoj uniji koja bi se obnavljala svakih deset godina. Stvorena su tako tri posebna organizacijska oblika: prvi je „zajednička monarhija“ kao velika sila prema vani, drugi je austro-ugarska ekonomska unija privremenog karaktera te treći u vidu posebnih država Austrije i Ugarske.

„Zajednička monarhija“ bila je svedena na cara i njegov dvor te ministre vanjskih poslova i rata. Međutim, njen ustavni izričaj su bile delegacije koje je činilo po šezdeset članova. Gornji dom je u Ugarskoj neposredno birao dvadeset članova, a Donji dom četrdeset. Simboličan udio među tih šezdeset članova imali su i hrvatski predstavnici. U Austriji su Gornji i Donji dom također birali šezdeset članova vodeći računa i o zastupljenosti različitih pokrajina, razmjerno njihovoj veličini. U praksi su uglavnom delegacije imale mogućnost debatiranja, a odluka je bila prepuštena Franji Josipu. O ekonomskim pitanjima dva parlamenta su izravno pregovarala, bez uplitanja delegacija te nije bilo ustupaka u suverenitetu.⁴⁹

Velike kontradiktornosti dualističkog sustava proizlaze iz različitih odredbi austrijskog i ugarskog nagodbenog zakona. Oba zakona imaju gotovo isti redosljed odredbi. Mađarski tekst je detaljniji i konkretniji jer u svim stavkama ističe državnu samostalnost Ugarske. Austrijski zakon vidi Monarhiju kao cjelinu, navodi dosta šturih činjenica, ali ne objašnjava pravni okvir zajedničkih poslova. I po pitanju financija,

⁴⁸ Mirjana Gross, Agneza Szabo, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, str. 215.

⁴⁹ A.J.P. Taylor, *Habsburška monarhija 1809-1918*, str. 166-168.

mađarski zakon je jasniji jer utvrđuje da Ugarska ne prihvaća dugove države nastale bez njezine suglasnosti, ali iz političke korektnosti prihvaća dio dugova iz vremena neoapsolutizma. Oprečnosti između austrijskog i mađarskog viđenja izraženog u nagodbenim zakonima bile su na početku izdržive. Međutim, suprotnosti su tijekom godina postajale veće. Nejasnoće osnovnih zakona dualističke Monarhije dovela su i do nesuglasja o nazivima regija, državnom grbu i vladarevoj tituli.⁵⁰

⁵⁰ Mirjana Gross, Agneza Szabo, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, str. 216-218.

6. Sklapanje Hrvatsko-ugarske nagodbe

Hrvatski sabor 1861. su suvremenici karakterizirali produžetkom prvoga modernog legislativnog tijela iz 1848. koje je udarilo temelje državnopravnom i nacionalnom usmjerenju kao i uređenju nakon ukidanja posljednjih ostataka feudalizma. Saziv Sabora iz 1861. činili su mnogi uglednici iz hrvatskog društvenog i javnog života, pa se često naziva najintelektualnijim Saborom.

Zasjedanje Hrvatskog sabora 1861. dočekano je među pristalicama hrvatske nacionalne ideologije s radošću i oduševljenjem. Sama spoznaja da Sabor, zaštitni znak i izraz državnosti Trojedne Kraljevine (političko-pravni naziv za Kraljevinu Hrvatsku, Dalmaciju i Slavoniju) ponovno zasjeda pobuđivala je nadu u ispunjenje moderne suverenosti i autonomije. Atmosfera u Saboru bila je prožeta srdžbom prema bečkoj vlasti koja još uvijek nije odustala od apsolutističkih težnji, nego ih je ovila centralističkim pseudoustavom te prema mađarskoj eliti jer je ustrajala na aktima iz 1848. kojima je namjeravala ugušiti tradicionalnu hrvatsku autonomnost. Sabornici su imali povijesne istupe kojima su željeli argumentirati i ilustrirati pravo na ostvarenje hrvatske samobitnosti.

U raspravi o državnopravnom odnosu između Trojedne Kraljevine i Ugarske pojavile su se tri političke opcije. Prvu su predstavljali predstavnici Narodne stranke biskup Josip Juraj Strossmayer, Franjo Rački, Matija Mrazović, Ivan Perkovac (urednik *Pozora*, najčitanijeg političkog dnevnika šezdesetih godina 19. stoljeća) te Makso Prica kao srpski predstavnik. Druga politička struja bili su unionisti na čijem su čelu bili grof Julije Janković i barun Levin Rauch, a treću su predstavljali Ante Starčević i Eugen Kvaternik, začetnici Stranke prava.⁵¹

Narodnjaci su nastojali postići što širu autonomiju manevriranjem između centralističkih i autokratskih stremljenja vladara i „jedinstvene mađarske države“. Josip Juraj Strossmayer zaređen je za svećenika 1838., a 1842. u Beču je postao doktor teoloških znanosti. Za vrijeme revolucionarnih događaja 1848–49. zastupao je stav o ustavnom i federalnom uređenju Habsburške Monarhije. Godine 1849., na preporuku bana Jelačića, imenovan je srijemsko-bosanskim biskupom (kasnije

⁵¹ Isto, str. 129-132.

Đakovačko-osječka nadbiskupija). U vrijeme neoapsolutizma (1851. – 1860.) bio je prilično privržen južnoslavenskoj ideji te je zbog toga stalno bio izvrgnut policijskom praćenju. Kao zastupnik virilist u Saboru 1861. te kasnije imao je niz zapaženih izlaganja.⁵² Kad se u 19. stoljeću govorilo o Meceni, podrazumijevalo se da se priča o đakovačkom biskupu Strossmayeru. Mnoge kulturne, crkvene i povijesne institucije, udruge i zajednice dobile su od njega potporu. Htio je da Hrvatska po pitanju znanstvenih ustanova bude u korak s naprednim narodima monarhije, ali i da Zagreb postane centar kulturnog napretka južnoslavenskih naroda.⁵³

Unionisti su bili mišljenja da Trojedna Kraljevina autonomnost može postići isključivo u što užem savezu s Ugarskom. Vođa stranke grof Janković, koji je 1861. izabran za potpredsjednika Sabora zajedno s Dragutinom Kušlanom, smatrao je da je realni savez s Ugarskom jamac ustavne neovisnosti prema Beču, ali je isto bio pobornik nacionalne posebnosti Hrvatske. Vjerovao je u priznanje Hrvata kao političkog naroda od strane Mađara. Zalagao se za jedinstveno hrvatsko-ugarsko zakonodavstvo i zasebnu upravu. Borio se za sjedinjenje Dalmacije i Vojne krajine s Hrvatskom. Zajedno s Ivanom Nepomukom III. Erdődyjem prozvao je narodnjačke sabornike pred kraljem Franjom Josipom I. da im je cilj uspostavljanje južnoslavenske države.⁵⁴

Ante Starčević do 1861. radio je kao odvjetnik, a onda je te godine postao veliki bilježnik Riječke županije. Tada je napisao četiri županijske predstavke, u kojima su bili određeni njegovi stavovi o svim ključnim političkim pitanjima značajnima za opstanak Hrvatske. Navedeni dokumenti predstavljali su temelj programa Stranke prava, političke stranke koju je osnovao 1861. zajedno s Petrom Vrdoljakom i Eugenom Kvaternikom. Sudjelujući u radu Sabora 1861. zastupao je cjelovitost hrvatskih zemalja, pravo hrvatskog naroda na samoopredjeljenje te je bio protivnik zajedničkih poslova s Ugarskom i Austrijom u državotvornom pogledu. Njegova zamisao političke budućnosti Hrvatske bila je zasnovana na uvjerenju da Kraljevina

⁵² Strossmayer, Josip Juraj. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 25.5.2024. <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/strossmayer-josip-juraj>>.

⁵³ Marin Srakić, „Biskup Josip Juraj Strossmayer između odbijanja i prihvaćanja“, u: *Zbornik radova o Josipu Jurju Strossmayeru*, HAZU, Zagreb, 1997., str. 23.

⁵⁴ Janković, Julije. *Hrvatski biografski leksikon, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 26.5.2024. <<https://hbl.lzmk.hr/clanak/jankovic-daruvarski-julije>>.

Hrvatska treba biti povezana s Ugarskom i Austrijom samo osobom vladara («Ni pod Beč, ni pod Peštu, nego za slobodnu, samostalnu Hrvatsku»). Istovremeno, u razvoju države zastupao je liberalna polazišta, shodno postulatima Francuske revolucije.⁵⁵

Važnost Sabora iz 1861. je u traženju obnove hrvatske cjelovitosti (razvojačenje Vojne krajine i pripojenje Dalmacije) te razvoju institucionalnih aktivnosti čiji je cilj izgradnja modernog građanskog društva. Tada je donesen zakon, poznat kao članak 42., ponajprije zahvaljujući većini iz Narodne stranke. Autor članka je Ivan Mažuranić (uz kratki dodatak Ivana Perkovca). U stavku 1. članka 42. istaknuta je državnost Trojedne Kraljevine te njen teritorijalni opseg. Navodi se u članku također da je 1848. bilo kakva veza (sudska, administrativna, zakonodavna) između Trojedne Kraljevine i Ugarske pravno prestala osim poveznice zajedničkog vladara. Ipak, dalje se navodi spremnost stupanja u državnopravnu vezu s Ugarskom pod uvjetom da Ugarska prizna neovisnost i cjelovitost Trojedne Kraljevine, s tim da se posebnim ugovorom utvrde zajednički poslovi, u koje ne bi spadali sudstvo, uprava, bogoštovlje i školstvo. Ugarski sabor nikada nije prihvatio stav iz stavka 1. članka 42. u smislu pravne činjenice. Međutim, upravo je državnopravno značenje članka 42. u tome što on Trojednu Kraljevinu stavlja u neovisan i paritetan položaj prema Ugarskoj.⁵⁶

Prema austrijskoj politici recentralizacije i narodnjaci i unionisti imali su sličan stav. Opirali su joj se i nisu željeli da Sabor Trojedne Kraljevine šalje izaslanike u Carevinsko vijeće. Obje stranke doživljavane su kao realni političari s pogledom u političko danas. S druge strane, predstavnici Stranke prava doživljavani su kao politički sanjari s pogledom u političko sutra. Naime, usprkos svim okolnostima koje su vodile neostvarivosti njihovih stavova, oni su zastupali mišljenje da Trojedna Kraljevina ne smije biti podložna ni Pešti ni Beču već bi se ravnala isključivo odlukama Sabora.

Dana 5. kolovoza 1861. Sabor je donio i odluku kojom utvrđuje „da Hrvatska nema nikakvih zajedničkih poslova s Austrijom“. Određena stajališta Sabora od 24. rujna iste godine posebno su zasmetala kralja i njegove savjetnike te je 8. studenog poslao veoma oštar odgovor. Pored iznesene polemike u samom tekstu, u završnom dijelu

⁵⁵ Starčević, Ante. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 26.5.2024. <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/57830>>.

⁵⁶ Josip Šarinić, *Nagodbena Hrvatska*, str. 51-57.

odgovora kralj raspušta Sabor. Nije naveo stvarne razloge, a to su da Sabor nije poslao izaslanstvo u bečko Carevinsko vijeće i da velika grupa zastupnika nije sklona suradnji s Austrijom, već je to upakirao odgovorom da je taj Sabor imao „neobično dugo trajanje“ i da s obzirom na vremensko trajanje zasjedanja nije ostvario „rezultate zakonotvorne“. ⁵⁷

Na dan raspuštanja Sabora, kralj je obećao da će Kraljevski dvorski dikasterij za kraljevine Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju (koji je osnovan 15. prosinca 1860. na traženje Hrvatske i bio je privremenog karaktera) pretvoriti u Hrvatsku dvorsku kancelariju. To je i učinjeno 20. studenog 1861. kada je Ivan Mažuranić imenovan dvorskim kancelarom. Također, tada je obećao za Hrvatsku posebnu vrhovnu sudbenu instancu za sudske poslove. Dana 30. lipnja 1862. s radom je u Zagrebu započeo *Stol sedmorice*, na čelu s banom kao predsjednikom. Bio je to vrhovni sud za područje kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Ovi potezi su razveselili hrvatsku javnost, ali je ona bila ljuta zbog političkih progona koje je provodio državni ministar Anton Schmerling. Naime, proganjali su se oni koji su bili protiv zastupanja Hrvatske u Carevinskom vijeću, a također progon se prenio i na Dalmaciju gdje su dalmatinski preporoditelji pokrenuli list *// Nazionale* (Narodni list izlazio je u početku kao njegov prilog) i time bili izloženi represiji. Prvi urednik lista je bio Natko Nodilo, a promovirane su ideje slobode, slavenske uzajamnosti, ujedinjenja Dalmacije s Hrvatskom, ravnopravnosti oba jezika i poštivanja talijanske manjine. ⁵⁸

U takvim prilikama osnovana je 1863. Samostalna narodna stranka čiji su osnivači tadašnji vodeći ljudi Narodne stranke (došlo je do podjela u toj stranci 1862. godine). Isticali su se u novoosnovanoj stranci radom Ivan Mažuranić, nadbiskup Juraj Haulik, Ivan Kukuljević, Ambroz Vranyczany i Makso Prica. Stranački program se zvao *Uvjetno ili bezuvjetno*, a zagovarao je hrvatsku samostalnost u federalnoj Monarhiji, bio protiv saveza s Ugarskom te za nagodbu s Austrijom. Smatrali su i da će takvim pristupom lakše doći do sjedinjenja Vojne krajine i Dalmacije. S druge strane, lideri

⁵⁷ Ivo Perić, *Hrvatski državni sabor 1848.-2000.*, Prvi svezak: 1848.-1867., Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2000., str. 330-333.

⁵⁸ Ferdo Šišić, *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*, str. 441-442.

Narodne stranke Strossmayer, Rački i Mrazović te većina članova su i dalje bili na braniku politike saveza s Ugarskom.⁵⁹

Kada je Schmerling uvidio da Samostalna narodna stranka zagovara njemu prihvatljive ideje, nastojao joj je izbornim pravilima osigurati pobjedu na izborima za Sabor. Izbori su održani krajem lipnja i početkom srpnja 1865. godine. Četiri duge godine bez saborskih zasjedanja bile su dokaz o zakočenom položaju Trojedne Kraljevine u Monarhiji. Izbornim rezultatima bio je razočaran Schmerling jer je pobijedila koalicija unionista i narodnjaka osvojivši dvije trećine zastupničkih mjesta. Pobjednici su željeli obnovu što uže veze zemalja Krune sv. Stjepana radi zajedničkog otpora austrijskom centralizmu, ali i radi ekonomsko-gospodarskih interesa. Među izabranim sabornicima bili su i pojedinci od ugleda, domoljubi, koji nisu bili dio navedene koalicije. Veliki izborni rezultat ostvario je lider Stranke prava Ante Starčević koji je u izornoj jedinici u gradu Zagrebu osvojio 103 glasa od moguća 134.⁶⁰

Ovim izborima prethodila je snažna predizborna kampanja. U veoma cijenjenom i tiražnom praškom listu *Politik* narodnjaci su u veljači 1865. objavili članak, s ciljem kompromitacije Mažuranića, u kojemu je navedeno da su tadašnji vodeći ljudi Samostalne narodne stranke Mažuranić, Kukuljević, Vukotinović i Prica godine 1861. u siječnju imali susret s Ferencom Deákom, utjecajnim mađarskim političarem, te da su izradili program nagodbe s Ugarskom. I Mažuranić i Deák su demantirali dogovor. Deák je kazao da je postizanje nagodbe mađarskog naroda s Hrvatima, s kojom bi oba naroda bila zadovoljna, svakako cilj, ali da to treba obaviti u Parlamentu.⁶¹

Rezultati izbora u Hrvatskoj bili su snažan udarac za državnog ministra Schmerlinga koji je Austriju doveo i u težak politički i financijski položaj zbog svoje vanjske politike. Zbog svega toga je odstupio te je na njegovo mjesto došao grof Belcredi. Uslijed navedene promjene i ostavke Mažuranića na mjesto kancelara nakon izbornog poraza, odgađano je otvaranje Sabora. Kancelar je postao unionist Milan Kušević. Sabor se konačno sastao 12. studenog 1865. te je na njemu razmatran kraljev

⁵⁹ Narodna stranka. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 30.5.2024. <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/narodna-stranka>>.

⁶⁰ Ivo Perić, *Hrvatski državni sabor 1848.-2000.*, str. 351.

⁶¹ Ladislav Heka, "Hrvatsko-ugarska nagodba u zrcalu tiska", *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, sv. 28, br. 2, 2007., str. 940-941.

reskript u kojemu je pored ostalog bio i poziv Saboru na izjašnjanje o zajedničkim poslovima Monarhije.⁶²

Hrvatski sabor je na reskript odgovorio *Adresom* 10. veljače 1866. godine. Sabor je u pogledu teritorijalne cjelovitosti Hrvatske s obzirom na članak 42. iz 1861. bio potpuno složan. Podijelio se na pitanju odnosa Hrvatske prema Ugarskoj i Austriji. Ipak, većinom je donesen zaključak da će Sabor zajedničke poslove monarhije „riešiti u zajedinstvu sa kraljevinom Ugarskom“, isključivo kao ravnopravan čimbenik s Ugarskim saborom. Činjenica je da ovaj državopravni akt naglašava teritorijalnu cjelovitost, ali isto tako uskraćuje Trojednoj Kraljevini ustavni kredibilitet da o zajedničkim poslovima debatira samostalno s tijelima Monarhije.

Kralj je na *Adresu* odgovorio reskriptom 27. veljače 1866. u kojemu uvjetuje rješenje teritorijalnog integriteta Hrvatske s rješavanjem otvorenih državopravnih pitanja te naređuje izbor odbora koji bi sa odborom Ugarskog sabora razgovarao o međusobnim odnosima kao i odnosu prema Carevini.⁶³

U ožujku 1866. Sabor Trojedne Kraljevine i Sabor Kraljevine Ugarske odabrali su svoja kraljevinska poslanstva za neposredne pregovore o daljnjim odnosima kraljevina kao i odnosu prema monarhiji. U Kraljevinski odbor Trojedne Kraljevine izabrani su Josip Juraj Strossmayer (predsjednik), Miho Klaić, Avelin Čepulić, Dragutin Kušlan, Ivan Perkovac, Matija Mrazović, Makso Prica, Bartol Zmajčić, Franjo Rački, Mirko Šuhaj, Jovan Subotić i Josip Vranyczany. U ugarskom odboru predsjednik je bio najstariji član grof Antal Mailáth, dok su članovi bili, pored ostalih, Ferenc Deák i Gyula Andrásy. Tijekom proljeća te godine odbori su se u Pešti sastali deset puta. Polazna točka stavova hrvatskog poslanstva u pregovaranju je bio članak 42. iz 1861. te tvrdnja da je hrvatsko-ugarska unija pravno prestala 1848. godine. Isticali su da je Rijeka integralni dio Trojedne Kraljevine. Ugarska strana osporavala je navedene tvrdnje. U razgovorima i pisanoj komunikaciji bilo je puno prizivanja prošlosti. Kraljevinski odbor Ugarske je smatrao da uređenje međuodnosa ne treba čekati uređenje odnosa prema monarhiji. Također, negirao je ravnopravnost Trojedne Kraljevine kao pregovarača već je Kraljevini Ugarsku smatrao nadređenom. Iako je dogovor teško bilo postići s obzirom na različita ishodišta i

⁶² Ferdo Šišić, *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*, str. 443.

⁶³ Josip Šarinić, *Nagodbena Hrvatska*, str. 115-120.

tumačenja prošlosti, pokazala se korisnim svijest o nužnosti pregovora.⁶⁴ Posljednji sastanak dvaju odbora bio je 16. lipnja 1866. godine. Predsjednik hrvatskog poslanstva Strossmayer tada je primijetio da Mađari Hrvate ne žele kao ravnopravan narod, već podložan, podčinjen te da se oslanjaju na prijatelje unioniste u Hrvatskoj i vanjska događanja odnosno na ishod Prusko-austrijskog rata koji je objavljen dan kasnije, 17. lipnja.⁶⁵

Kao što je opisano u prethodnom poglavlju, Prusko-austrijski rat, nastao zbog borbe za prevlast u Njemačkom savezu, završio je nakon sedam tjedana pruskom pobjedom. To je uvjetovalo i poziciju Austrijskog Carstva. Poraženi Austrijanci, u želji za stabilnošću u državi, bili su prisiljeni nagoditi se s Mađarima. Na drugoj strani Mađari su, s ciljem dominacije u Ugarskoj, bili spremni odustati od svojih želja personalne unije te priznati zajedničke poslove s Austrijom.

Hrvatski sabor je u *Adresi* od 19. prosinca 1866. utvrdio da su nakon rata Austrije i Pruske nestali „tuđi ciljevi“ koji su dovodili do ugroze naroda Monarhije. U tom dokumentu se ističe „državna osebnost“ Trojedne Kraljevine kao i zahtjevi za ukidanjem Vojne krajine i pripajanjem Kvarnerskih otoka i Dalmacije Hrvatskoj i Slavoniji.⁶⁶ Kralj je dana 23. prosinca primio saborsku delegaciju koja mu je predala *Adresu*. Delegaciji je otrešito kazano da se Jelačićeve zasluge ne cijene kao 1848. i da se Hrvatska sama mora nagoditi s Ugarskom.⁶⁷

Imenovanjem mađarske vlade u veljači 1867., kojoj je na čelu bio grof Andrassy, stupa u Ugarskoj na snagu Austro-ugarska nagodba (bez privole Hrvatskog sabora). U njenom uvodnom dijelu eksplicitno se ne koristi termin Hrvatska već se za Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju upotrebljava izraz „posestrime zemlje“. Dotad su se za Hrvatsku u mađarskim aktima koristili izrazi „partes subjectae“ (podložni krajevi) u razdoblju do Mohačke bitke 1526. te „partes adnexae“ (pridruženi krajevi) nakon 1526. godine. Izrazom „posestrime zemlje“ položaj Hrvatske prema Ugarskoj se na izvjestan način u državnopravnom smislu prejudicira. Austro-ugarska nagodba u

⁶⁴ Ivo Perić, *Hrvatski državni sabor 1848.-2000.*, str. 366-367.

⁶⁵ Ferdo Šišić, *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*, str. 444.

⁶⁶ Mirjana Gross, Agneza Szabo, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, str. 207.

⁶⁷ A.J.P. Taylor, *Habsburška monarhija 1809-1918*, str. 165.

mnogim aspektima poslužila je kao okvir za kasnije sklopljenu nagodbu Hrvata i Mađara.⁶⁸

U lipnju 1867. dogodila se krunidba Franje Josipa I. za ugarsko-hrvatskog kralja, bez suglasnosti Hrvatskog sabora. Zbog neprihvatanja prisustva krunidbi te protivljenja Austro-ugarskoj nagodbi Sabor je raspušten. Dana 27. lipnja na vlastiti zahtjev razriješen je ban Josip Šokčević. Zaključenjem Austro-ugarske nagodbe i eliminacijom Hrvatske iz razgovora o novom uređenju Monarhije srušena su polazišta političkih stavova Samostalne narodne stranke koju je Šokčević podržavao. Poznati unionist Levin Rauch tada je stupio na dužnost namjesnika banske časti. Njegov zadatak je bio stvaranje preduvjeta za uspješnu nagodbu Mađara i Hrvata te njeno provođenje. S ciljem utjecaja na javno mnijenje, preuzeo je kontrolu nad medijima. Najprije je kupio *Agramer Zeitung*, novine koje su izlazile u Zagrebu od 1826. i koje njegovim preuzimanjem počinju zastupati unionističke stavove. Istovremeno je Rauch proveo smjenu nepoćudnih službenika te su na njihova mjesta postavljene osobe privržene dualizmu. Rauch je promijenio i izborni sustav te unionistima omogućio pobjedu na izborima. Unionisti su na izborima u studenom i prosincu 1867. dobili 52 zastupnika, a narodnjaci 14. Veliki doprinos ovoj pobjedi zasigurno je dao i neposredan nadzor činovništva.

Pobjeda unionista je s velikom radošću doživljena u Ugarskoj. U listu Ferencza Deáka *Pesti Napló* u uvodnom članku početkom siječnja 1868. se ushićeno piše o pobjedi stranke koja je istinski prijatelj njihove domovine i koja vjerno slijedi njihovu povijest i domoljubni zanos. Sabor u novom sazivu je konstituiran 8. siječnja 1868. godine. Mađari su željeli da Hrvati što prije predlože kraljevinski odbor te da pregovori započnu. Narodnjaci su na razne načine pokušavali spriječiti donošenje nagodbe. Dana 30. siječnja odabran je kraljevinski odbor od strane Hrvatske, koji je bio sastavljen isključivo od unionista. Ugarski kraljevinski odbor je zadržao većinu dotadašnjih članova, zamijenio je samo umrle članove ili one koji su bili na državnim dužnostima pa samim time nisu više mogli biti članovi odbora. Dva kraljevinska odbora započeli su pregovore 28. travnja 1868. u Pešti, a dan ranije je u budimskoj

⁶⁸ Ladislav Heka, "Analiza Austro-ugarske i Hrvatsko-ugarske nagodbe: (u povodu 150. obljetnice Austro-ugarske nagodbe)", str. 862.

tvrdavi car Franjo Josip I. primio hrvatsko izaslanstvo, izjavivši im da se nada da će ostvariti svoje poslanje.

Nakon pregovora kraljevinskih odbora Hrvatsko-ugarska nagodba je potpuno definirana na zadnjoj zajedničkoj sjednici dvaju odbora 24. srpnja 1868. Prijedlog Nagodbe je prosljeđen Hrvatskom i Ugarskom saboru. Dana 24. rujna Nagodba je prihvaćena i usvojena u Hrvatskom saboru.⁶⁹

⁶⁹ Ladislav Heka, *Hrvatsko-ugarska nagodba: pravni odnos bana i hrvatskog ministra*, Srednja Europa, Zagreb, 2019., str. 83-117.

7. Sadržaj Nagodbe

Prije saborskog zasjedanja u rujnu 1868., postojale su među unionistima dvije struje. Jednu su predvodili grofovi Ladislav Pejačević i Koloman Bedeković kojima je cilj bila što uža veza s Ugarskom i koja je zastupala stavove velikaša, a drugoj umjerenijoj skupini čelnik je bio Jovan Živković, sa stavovima široke autonomije u okviru „državnog zajedinstva“.

Treba naglasiti da je Narodna stranka bila tada u velikoj krizi. Dvanaest zastupnika je napustilo sabornicu još u siječnju 1868. tražeći raspuštanje Sabora zbog nezakonitog sazivanja. Također, u vrijeme rujanskog zasjedanja i debate Sabor su napustila četiri zastupnika Riječke županije. Praktički je ovaj Sabor bio bez Narodne stranke.⁷⁰

S radom je Sabor započeo 12. rujna 1868. u popriličnom protumađarskom ozračju, što je zabilježeno i od strane zagrebačkog dopisnika mađarskog dnevnog lista *Pesti Napló*. Novinar primjećuje prisutnost samo dvojice crkvenih velikodostojnika te odsustvo biskupa Strossmayera. Sama debata o prijedlogu zakona započela je 21. rujna. Toga dana sabornica je bila puna, od galerije do zastupničkih klupa. Prije početka rasprave, Odbor za riječko pitanje je dostavio izvješće u kojemu naglašava „nepobitnu istinu“ o pripadnosti Rijeke Hrvatskoj odnosno da je njen status prema Ugarskoj isti kao i Trojedne Kraljevine. Izvjestitelj kraljevinskog odbora Janko Car pročitao je sve akte te kazao da kroz ovu Nagodbu Hrvatska dobiva punu samostalnost.

Na sjednici 22. rujna 21 zastupnik je sudjelovao u debati, od čega ih je 15 raspravljalo s nakanom podrške prijedlogu Nagodbe, a 6 protiv. Predstavnik unionističke manjine Jovan Živković je imao zamjerke prema većini u hrvatskom kraljevinskom odboru vezane za pitanje financijske samostalnosti Trojedne Kraljevine, a također se založio za očuvanje vojnih ovlasti bana. Nekadašnji tajnik bana Jelačića Robert Zlatarović je naglasio da Rijeka mora ostati u „državi matici“, za što je dobio veliki pljesak. Zastupnik, doktor prava, Ignjat Brlić je u istupu bio nezadovoljan rješavanjem statusa grada Rijeke te je istakao bojazan da će se Nagodbom povećati porezi. Profesor Mirko Šuhaj je navodio prednosti Nagodbe

⁷⁰ Mirjana Gross, Agneza Szabo, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, str. 224.

poput zapošljavanja Hrvata u zemaljskoj upravi. Barun Lazar Hellenbach je bio sumnjičav prema Nagodbi, ne vjerujući u njen drugi vijek.

U idućem danu, 23. rujna, zabilježen je govor biskupa Luke Petrovića, koji je bezrezervno podržavao Nagodbu, te istakao da bi bilo najbolje da oni koji su protiv prijedloga zakona „otkriju jedan ili dva rudnika u Hrvatskoj“, misleći da je Hrvatska bez Ugarske financijski nemoćna. Posljednjeg dana, 24. rujna, riječki zastupnik Durbešić je prosvjedujući izišao iz sabornice. U diskusiji su sudjelovala samo tri zastupnika, dok ih se devet odreklo prava na raspravu. Biskup Senjsko-modruške biskupije Vjenceslav Šoić je u izlaganju kazao „da nema poštenog Hrvata od Rijeke do Zemuna koji je protiv Nagodbe“. Zadnji govornik Josip Žuvić detaljno je obrazlagao sve stavke zakonskog prijedloga. Na kraju je glasovanjem većine zastupnika prijedlog zakona prihvaćen što je proglasio predsjednik Sabora Antun Vakanović. „Protiv“ su glasovali zastupnici Brlić, Živković, grof Janković i barun Hellenbach.⁷¹

Prihvaćanjem Hrvatsko-ugarske nagodbe u Hrvatskom saboru namjesnik banske časti Levin Rauch bio je veoma zadovoljan. Bio je siguran da će je i kralj potvrditi, što se i dogodilo 8. studenog 1868. godine.

Ovaj temeljni državnopravni akt bio je na snazi pedeset godina, sve do 29. listopada 1918., i za Hrvatsku i za Ugarsku. Nagodba je nastala kao direktna posljedica Austro-ugarske nagodbe 1867. odnosno uspostavljanja dualističkog sustava. Akt se sastojao od 70 paragrafa (članaka). Hrvatskoj je ovim dokumentom jamčena autonomija sa sastavnicama državnosti.

U uvodu i prva dva članka Nagodbe govori se o nerazdruživosti zemalja Krune sv. Stjepana prema Pragmatičkoj sankciji kao osnovici ove zajednice prema ostalim kraljevim zemljama i drugim državama. Međutim, u čl. 1. jasno se postavlja razlika između Kraljevine Ugarske s Erdeljem od Kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije. U čl. 2. se navodi da se krunidbena prisega kralja treba posebno napisati i hrvatskim jezikom, uz mađarski, a sadržavala bi tekst koji Kraljevinama Dalmaciji, Hrvatskoj i

⁷¹ Ladislav Heka, *Hrvatsko-ugarska nagodba: pravni odnos bana i hrvatskog ministra*, str. 113-117.

Slavoniji osigurava ustavnost i cjelokupnost. Državno zajedništvo je izraženo time što se kralj kruni jednom krunom.⁷²

U člancima 3. i 4. govori se o zajedničkom zakonodavstvu i izvršnoj vlasti za zajedničke poslove u kojima ova „nerazdruživa državna zajednica“ nastupa prema ostalim kraljevim zemljama kao cjelina. Članci 5. – 10. govore, na ne baš potpuno precizan i jasno formuliran način, i o potrebi drugih zajedničkih poslova, poput troškova za kraljev dvor, novačenja, prehrane i smještaja vojske, redarstvenih poslova, pitanja državljanstva i putnih isprava, zatim financija (porezni sustav, zaduživanje, završni račun), trgovine, komunikacija (željeznica, luka, državnih cesta i rijeka) i obrta.

Članci 11. – 30. govore o financijskoj nagodbi koja bi se obnavljala svakih deset godina. Trojedna Kraljevina bi udjelom prema određenom izračunu sudjelovala u prinosu za zajedničke poslove Austro-Ugarske te za zajedničke poslove zemalja Krune sv. Stjepana.

Proporcionalno poreznoj snazi svake zemlje, doprinos Kraljevina Hrvatske i Slavonije za zajedničke austrougarske poslove je iznosio 6.44%, dok je udio Ugarske bio 93.56% prihoda (čl. 12.). Za autonomne poslove Hrvatske i Slavonije određena je svota u ukupnom iznosu od 2 200 000 forinta (čl. 15.), što približno čini 45% ukupnih „izravnih i neizravnih poreza te drugih javnih dohodaka“ (čl. 16.). To bi se promijenilo u slučaju sjedinjenja Dalmacije i Krajine s Hrvatskom i Slavonijom. Za zajedničke ugarsko-hrvatske poslove izdvojilo bi se 55% hrvatskih prihoda (čl. 17.).

Nerealan udio Hrvatske za zajedničke poslove Austro-Ugarske Monarhije je stvorio temelj prigovorima s mađarske strane da se Hrvatska uzdržava, što je bio argument traženju sužavanja autonomije.⁷³

U čl. 22. navedeno je da ugarski ministar financija vodi „izvršbu“ u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji vezano za izravne i neizravne poreze, dohotke od državnih monopola, biljegovine, takse, pristojbe i dohotke državnih dobara preko financijskog zagrebačkog ravnateljstva koje on imenuje. Članak 24. ističe da je zemaljska vlada u

⁷² Hrvatsko-ugarska nagodba. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 1.6.2024. <<https://enciklopedija.hr/clanak/hrvatsko-ugarska-nagodba>>.

⁷³ Mirjana Gross, Agneza Szabo, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, str. 232-233.

naplati i osiguranju javnih dohodaka dužna podržavati zajedničku financijsku vladu i ispunjavati zadatke ministra financija koji je odgovoran zajedničkom saboru.

U čl. 25. navodi se da ukoliko se dogodi da svoje autonomne potrebe Hrvatska i Slavonija ne mogu podmiriti iznosom od 45%, manjak bi im nadoknadila Ugarska. Čl. 26. govori o obrnutoj situaciji, ukoliko bi one iznosom od 45% ostvarile veći prihod od 2 200 000 forinta, višak bi se usmjerio za zajedničke troškove.

U člancima 31. – 39. se govori o zastupanju na zajedničkom Saboru kraljevina ugarske krune. Kraljevine Hrvatska i Slavonija (bez grada Rijeke i riječkog kotara) bile bi zastupane s 29 zastupnika. U slučaju sjedinjenja Vojne Krajine ili Dalmacije s Kraljevinom Hrvatskom i Slavonijom, taj bi se broj povećao. Također, Kraljevine Hrvatska i Slavonija će iz svog Sabora delegirati dva zastupnika u Dom velikaša zajedničkog Sabora. Crkveni i svjetovni velikodostojnici te velikaši koji su prije 1848. imali „pravo sijela i osobnog glasa u ugarskoj velikaškoj kući“ imati će i dalje isto pravo, dok se drugačije ne odredi. Što se tiče redoslijeda rasprave točaka dnevnog reda, istaknuto je u čl. 38. da se najprije i zaredom razgovara o zajedničkim poslovima. Trošak zajedničkog sabora te noćenja i dnevnice hrvatskih zastupnika refundirali bi se iz zajedničke državne blagajne, sukladno čl. 39.

U delegaciju zemalja ugarske krune za razmatranje zajedničkih austrougarskih poslova hrvatska strana će dati 5 zastupnika (4 iz Zastupničkog doma i 1 iz Doma velikaša). O tome govore članci 40. - 42.⁷⁴

U člancima 43. – 46. naznačena je ingerencija „središnje“ vlade u Pešti nad svim zajedničkim poslovima. Član te vlade bit će hrvatski ministar koji je posrednik između kralja i zemaljske vlade Kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, a odgovoran je zajedničkom Ugarskom državnom saboru. Središnja vlada bi postupala sporazumno sa zemaljskom (hrvatskom) vladom. Pri ministarstvima središnje vlade bi se ustrojili hrvatsko-slavonski izvršni organi i odsjeci, a u njima bi radili domaći službenici.

U okviru Hrvatsko-ugarske nagodbe Hrvatskoj je priznata autonomija u skladu s člankom 42. Hrvatskog sabora iz 1861. godine. Čl. 48. ističe autonomiju u zakonodavstvu i upravi „svih poslova unutarnjih, bogoštovja, nastave i pravosuđa“.

⁷⁴ Ivo Perić, *Hrvatski državni sabor 1848.-2000.*, Drugi svezak: 1868.-1918., Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2000., str. 37-38.

Navedeni poslovi su u isključivoj ingerenciji hrvatskih autonomnih organa: Sabora, bana i Zemaljske vlade. Čl. 47. navodi da svi ostali poslovi, koji nisu naznačeni kao zajednički, se smatraju autonomnima. U čl. 49. se naglašava da se tražbine zemaljskih zaklada, kojima su još uvijek upravljali ugarski organi, trebaju izjednačiti putem međusobnog obračuna.⁷⁵

Članci 50. – 55. specificiraju važnost autonomne vlade. Na njenom čelu je ban koji je odgovaran Hrvatskom saboru. Imenuje ga kralj na prijedlog i suglasnost ugarskog ministra predsjednika (to je značilo da je pravno odgovarao Saboru, a politički je bio ovisan o ministru predsjedniku). U buduću ban ne bi bio vojna osoba kao ranije čime je smanjen njegov značaj, već isključivo građanska. Vjerojatno je tako određeno s obzirom na ulogu bana Josipa Jelačića u događanjima 1848. i 1849. godine. Međutim, banu su i dalje pripadale prijašnje ovlasti, pa je tako ostao član „kuće velikašah zajedničkoga sabora“. Na osnovu banovog prijedloga, Sabor Trojedne Kraljevine donosi ustroj zemaljske vlade, koji treba potvrditi kralj.⁷⁶

Pitanja službenog jezika definirana su u člancima 56. – 60. Državnopravnu poziciju Hrvatske u okviru zajednice dokazuju odredbe koje nalažu da autonomni organi koriste isključivo hrvatski jezik kao službeni, ali isto tako i tijela zajedničke vlade u granicama Trojedne Kraljevine. Zajednička ministarstva na hrvatske zahtjeve i dokumente trebaju izdavati rješenja na hrvatskom jeziku. U čl. 59. Kraljevina Hrvatska i Slavonija (ovdje bez Dalmacije) se definira kao politički narod te se ističe da zakoni zajedničkog sabora trebaju biti objavljeni i na hrvatskom jeziku.⁷⁷ Članak 60. propisuje da se zakoni izglasani na zajedničkom saboru, nakon potpisa kralja, dostavljaju Hrvatskom saboru u hrvatskom izvorniku.

Članci 61. – 64. se dotiču vanjskih obilježja autonomije, a to su boje, grbovi i naslovi na kovanom novcu. Unutar granica Trojedne Kraljevine kod autonomnih poslova trebaju se koristiti boje i grbovi Kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, ukrašeni Krunom sv. Stjepana (istaknuto u čl. 61.). Institucije i organi koji obavljaju zajedničke poslove koristit će „sjedinjene grbove Kraljevina Ugarske i Dalmacije, Hrvatske i Slavonije“ (čl. 62.). Na zgradi parlamenata u Pešti za vrijeme zajedničkog sabora

⁷⁵ Mirjana Gross, Agneza Szabo, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, str. 233.

⁷⁶ Ivo Perić, *Hrvatski državni sabor 1848.-2000.*, str. 38.

⁷⁷ Hrvatsko-ugarska nagodba. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 1.6.2024. <<https://enciklopedija.hr/clanak/hrvatsko-ugarska-nagodba>>.

treba se vijoriti uz ugarsku i zastava Trojedne Kraljevine (čl. 63.). S obzirom da Hrvatska ovom Nagodbom nije dobila svoj novac, na ugarskim kovanicama u naslov kralja unesen je i tekst „kralj Dalmacije, Hrvatske i Slavonije“ (čl. 64.).

U čl. 65. Ugarska priznaje zemaljsku cjelokupnost Kraljevina Hrvatske i Slavonije te će nastojati ubrzati sjedinjenje Vojne krajine, a također i pridruživanje Dalmacije, s uvjetom da se prethodno priobalje „saslušati“ odnosno da se o njemu izjasne predstavnici Dalmacije.⁷⁸

U čl. 66. kao teritorij Trojedne kraljevine priznaje se Riječka županija, osim Rijeke i njenog kotara. Prema izvornom hrvatskom tekstu čl. 66. Nagodbe, riječko pitanje ostalo je „u zraku“. S obzirom da Hrvatska i Ugarska nisu mogle postići suglasnost oko pripadnosti Rijeke, odlučeno je da Rijeka ostane *corpus separatum* odnosno da se zadrži postojeće stanje. Prilikom sankcioniranja Nagodbe bečki dvor je na hrvatski izvornik zalijepio novi tekst kojim grad, luka i riječki kotar čine „*separatum sacrae regni coronae adnexum corpus*“ (posebno s ugarskom krunom spojeno tijelo). Riječka krpica je u hrvatskom pravu i historiografiji naziv za umetak kojim je izmijenjen izvorni članak 66. Hrvatski sabor je prihvatio tu izmjenu, izmijenjeni tekst je ušao u mađarski izvornik te ga je sankcionirao kralj.⁷⁹

U istom članku izrijekom su navedena sva područja koja neupitno pripadaju Trojednoj Kraljevini. To su: obalni prostor Riječke županije (bez Rijeke i riječkog kotara) koji uključuje grad Bakar i bakarski kotar, Dalmacija, prostori Zagrebačke, Križevačke, Varaždinske, Virovitičke, Požeške i Srijemske županije te područja Vojne krajine u Ličkoj, Ogulinskoj, Otočkoj, Banovačkoj prvoj, Banovačkoj drugoj, Slunjskoj, Varaždinsko-križevačkoj, Varaždinsko-đurđevačkoj, Gradiškanskoj, Brodskoj i Petrovaradinskoj pukovnici.⁸⁰

Članak 68. propisuje da svi akti i propisi, koji su u suprotnosti s Nagodbom, prestaju vrijediti nakon njenog konačnog usvajanja. U čl. 69. se navodi da svi zakoni i ustavna prava, koji su ranije bili važeći u Ugarskoj i Hrvatskoj, a da se Nagodbi ne protive, ostaju važeći. U posljednjem članku 70. specificira se da Nagodba ne može biti predmet zakonodavstava „nagađajućih kraljevinah“ te da je promjenljiva jedino na isti

⁷⁸ Ladislav Heka, *Hrvatsko-ugarska nagodba: pravni odnos bana i hrvatskog ministra*, str. 131-135.

⁷⁹ Corpus separatum. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 1.6.2024. <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/corpus-separatum>>.

⁸⁰ Ivo Perić, *Hrvatski državni sabor 1848.-2000.*, str. 39.

način na koji je sklopljena, a to je dogovorom dvaju kraljevinskih odbora, odobrenjem oba sabora i kralja.⁸¹

Važno je napomenuti da hrvatski i mađarski tekst Nagodbe nisu potpuno identični. U mađarskom tekstu ne navodi se pojam „kraljevina“ već se za Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju koristi termin zemlje (*országok*). Također, u hrvatskom tekstu Kraljevina Dalmacija je na prvom mjestu (u skladu s zaključcima Hrvatskog sabora prije i nakon 1848. te s naslovima Habsburgovaca do Nagodbe), dok je u mađarskoj verziji na prvom mjestu Hrvatska. U čl. 46. hrvatskog teksta izričito se spominju „domaći sinovi“ kod osnivanja hrvatsko-slavonskih odsjeka pri ministarstvima, dok se u mađarskom tekstu ne spominje osnivanje odsjeka.⁸²

Razlog da se Dalmacija stavlja na prvo mjesto je uputa iz Beča, kako bi se pokazala određena odijeljenost Dalmacije od Hrvatske i Slavonije (Dalmacija je u ustavnopravnom kontekstu bila i dio austrijskog, a ne samo ugarsko-hrvatskog dijela monarhije). Kancelar Friedrich Beust je na sjednici Ministarskog vijeća u travnju 1867. dao naputak da se ime Dalmacija ne upotrebljava kada se govori o pravima Hrvatske i Slavonije, a ako je to nužno neka se spominje na prvom mjestu, kako bi bila istaknuta pripadnost Austriji. S odredbama u čl. 65. Nagodbe nisu bili zadovoljni u Austriji.

Hrvatska i mađarska verzija teksta razlikuju se i u članku 8. koji govori o zabrani prodaje državnih nekretnina u Trojednoj Kraljevini bez suglasnosti Sabora. Postoje još neke manje razlike u dvama tekstovima.⁸³

Ovom Nagodbom nakon dvadeset godina obnovljena je državna zajednica Trojedne Kraljevine i Kraljevine Ugarske. Donesena je u specifičnim okolnostima, kada je preko oktroiranih izbornih pravila, izabran Sabor Trojedne Kraljevine, koji je imao unionističku većinu. Takav Sabor je odredio i Kraljevinski odbor koji je dogovarao Nagodbu. I u tom potpuno unionističkom odboru bilo je pojedinaca koji su se odupirali nametanjima mađarskih interesa.

Najspornije pitanje Nagodbe je bilo pitanje pripadnosti Rijeke i riječkog kotara. Pri prihvaćanju Nagodbe 8. studenog 1868. kralj je izdao reskript u kojemu poziva

⁸¹ Ladislav Heka, *Hrvatsko-ugarska nagodba: pravni odnos bana i hrvatskog ministra*, str. 135-136.

⁸² Mirjana Gross, Agneza Szabo, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, str. 234-235.

⁸³ Ladislav Heka, *Hrvatsko-ugarska nagodba: pravni odnos bana i hrvatskog ministra*, str. 123-124.

Hrvatski i Ugarski sabor da izaberu kraljevinska poslanstva koja će s predstavnicima Rijeke napraviti sporazum o riječkom pitanju. Na sjednici Hrvatskog sabora 19. studenog tom zahtjevu kralja je udovoljeno te je izabran četveročlani Kraljevinski odbor za rješavanje riječkoga pitanja u kojemu su bili Ladislav Pejačević, Josip Žuvić, Koloman Bedeković i Mirko Šuhaj. Treba napomenuti da je u travnju 1867. na dužnost kraljevskog povjerenika u Rijeci stupio Mađar Eduard Cseh, nakon čijeg su dolaska poticana antihrvatska djelovanja u tom gradu.

Namjesnik banske časti Levin Rauch je na osnovi članaka 50. - 53. Nagodbe 8. prosinca 1868. imenovan od strane kralja banom te tako postao prvi dalmatinsko-hrvatsko-slavonski nagodbeni ban. Bila je to, na neki način, nagrada za njegovu političku misiju. Njegov glavni zadatak od tada je bila briga o primjeni Nagodbe, u sklopu njegovih ovlasti.⁸⁴

List *Pesti Napló* je o sporazumu Hrvata i Mađara pisao s ushićenjem. U uvodnim tekstovima 27. i 29. studenog 1868. napisano je da „nagodba može biti pravi uzor kako treba riješiti proturječnosti među narodima“ te da „naša braća Hrvati mogu biti sigurni da njihovu radost srcem i dušom dijeli svaki pravi Mađar“. Također, mađarske novine su pisali i o velikom respektu kojeg su Hrvati pokazali prema Ferencu Deáku, cijeneći njegov doprinos. On i grof Gyula Andrassy su nekoliko mjeseci kasnije, u veljači 1869., proglašeni počasnim građanima Zagreba od strane zagrebačke skupštine.⁸⁵

⁸⁴ Ivo Perić, *Hrvatski državni sabor 1848.-2000.*, str. 40-44.

⁸⁵ Ladislav Heka, *Hrvatsko-ugarska nagodba: pravni odnos bana i hrvatskog ministra*, str. 121.

8. Posljedice Hrvatsko-ugarske nagodbe

Dualistički sustav u Hrvatskoj i Slavoniji počeo se primjenjivati početkom 1869. godine. Kao što je istaknuto u prethodnom poglavlju, banom je 8. prosinca 1868. imenovan dotadašnji namjesnik banske časti Levin Rauch. Dan kasnije, 9. prosinca 1868., za kraljevskog ministra slavonsko-hrvatsko-dalmatinskog u središnjoj Ugarskoj vladi imenovan je grof Koloman Bedeković Komorski. Koloman Bedeković predstavnik je starog hrvatskog plemstva čije je sjedište bilo u Komoru (današnjoj Bedekovčini) te se stoga nadimak Komorski ističe kod prezimena. Međutim, potomci tog roda stjecali su imanja i u drugim područjima sjeverozapadne Hrvatske, pa se Koloman rodio u varaždinskom kraju, u Jalžabetu. Kao pravnik i političar, prije imenovanja ministrom, obnašao je niz odgovornih dužnosti. Njegovo imenovanje bilo je očekivano, s obzirom na povjerenje koje je u njega imao ugarski ministar-predsjednik Gyula Andrassy te na ugled i podršku među stranačkim kolegama unionistima.⁸⁶

Iako prema Nagodbi mađarski premijer nije imao ovlaštenje utjecaja na hrvatske autonomne poslove, to je pravo stekao preko hrvatskog ministra. Hrvatski ministar je bio član ugarske vlade, odgovoran Ugarskom saboru i premijeru te ga se u hrvatskoj javnosti, posebno među protivnicima Nagodbe, smatralo ekspoziturnom mađarske vlade. Zbog toga su simpatizeri Narodne stranke iznosili velike kritike saborskoj većini te banu zbog njegove podređenosti hrvatskom ministru, iako je ban bio nositelj zemaljske vlasti. Zbog manjkavog definiranja njihovih ovlasti, već par mjeseci po ustroju hrvatskog ministarstva, dolazilo je do nesuglasja između ministra Bedekovića i bana Raucha. Stalnim pritiscima hrvatske opozicije, navedene razlike su dobivale i političku težinu.⁸⁷

Sukladno zaključcima Ministarskog vijeća, pravo „premapotpisa“ (supotpisa) na kraljevskim rješenjima imao je samo hrvatski ministar. Međutim, to je bilo u suprotnosti s Nagodbom te je predstavljalo njeno kršenje. Opozicija među unionistima smatrala je da se time ponižava Sabor. Iako su zastupnici i Rauch željeli da kraljeve odluke supotpisuje ban, postignut je kompromis prema kojemu rješenja

⁸⁶ Ivo Perić, *Hrvatski državni sabor 1848.-2000.*, str. 43-44.

⁸⁷ Ladislav Heka, *Hrvatsko-ugarska nagodba: pravni odnos bana i hrvatskog ministra*, str. 185.

imaju pravo supotpisati ban i ministar. Tijekom privikavanja na nagodbeni sistem svi zakoni i postupci administracije imali su zadatak osiguranja nadzora mađarske vlade. To je bio problem koji je kontinuirano pratio implementaciju Nagodbe. I mnogi zagovornici Nagodbe tada su spoznali da mađarska vlada drži primarno pravo odluke o nagodbenoj praksi. To je dovelo do jačanja unionističke opozicije.⁸⁸

Po sklapanju Hrvatsko-ugarske nagodbe, Narodna stranka započela je s borbom protiv novog državnopravnog uređenja te bana Levina Raucha čiji je zadatak bio provođenje Nagodbe. Vanjskopolitičkim radom stranke te njezinim djelovanjem u zemlji upravljao je Matija Mrazović, politički realist koji nije težio vlastitom probitku. Njemu su se obraćali i biskup Strossmayer i Rački kada su se donosile krucijalne odluke. Navedeno vodstvo Narodne stranke je zauzimalo antiunionistički stav, ali je u stranci postojala i snažna unionistička struja. Ona je kao uvjet postavljala ravnopravnost i cjelovitost Hrvatske te ukoliko to ne bi bilo ostvarivo, prihvatili bi antiunionističku politiku. Uz navedene dvije struje, postojala je i treća, „revizionistička“, koja je ponajprije bila sklona popuštanju i kompromisima i koju su prve dvije struje složno osuđivale.⁸⁹

U kampanji protiv nagodbenog režima Narodna stranka je djelovala preko lista *Novi Pozor*. Nakon zabrane političkog dnevnika *Pozor* 1867. (pokrenut 1860.), u Beču je te godine počeo izlaziti sljednik *Novi Pozor*. Urednik mu je bio Josip Miškatović, koji je 1863. zbog kritike Schmerlingove centralističke vlasti u *Pozoru* dobio otkaz u državnoj službi. Da bi spriječio utjecaj i kampanju *Novog Pozora*, Levin Rauch je uveo zabranu transporta tog lista iz Beča u Hrvatsku. Zbog toga je list u svibnju 1869. izgubio na tiraži i prekinuo s izlaženjem. Međutim, Narodna stranka ipak nije mogla bez svog glasila te je u rujnu iste godine pokrenut list naziva *Zatočnik*. Pored Miškatovića, urednik lista je bio Josip Vončina koji je na području Vojne krajine u Sisku, izvan dosega Rauchove cenzure, otvorio tiskaru u kojoj je, pored *Zatočnika* izdavao opozicijske listove *Branik* i *Südslawische Zeitung*. *Zatočnik* je kao i *Novi Pozor*, napadao Raucha i njegovu unionističku politiku. Posebno se osvrnuo na svečanu instalaciju bana koja je bila predviđena 8. i 9. rujna 1869. godine. Smatrao je da je banska vlast svedena na autonomne poslove te da ban nema utjecaja na zemaljsku vojsku ni mogućnosti neposredne komunikacije s kraljem, a slijedom toga

⁸⁸ Mirjana Gross, Agneza Szabo, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, str. 240.

⁸⁹ Vera Ciliga, *Slom politike Narodne stranke (1865-1880)*, Matica hrvatska, Zagreb, 1970., str. 77.

su mu ugled i moć bitno smanjeni. Stoga su bili mišljenja da svečanosti koje spremaju unionisti nemaju smisao jer je banska čast ponižena.

Inače, sama proslava banove instalacije trajala je dan više nego što je predviđeno, do 10. rujna. Ban Rauch je, nakon prisege, u prigodnom govoru kazao da su banovi u prošlosti s mačem u ruci branili ognjište i narod, dok je njegov zadatak u novim vremenima materijalni i duhovni napredak naroda.⁹⁰

Neposredno nakon što je kralj prihvatio Nagodbu, 19. studenog 1868. proglašen je Zakon o osušenju Lonjskog polja. Navedeni zakon je Narodna stranka koristila u borbi protiv Raucha. U listu *Zatočnik* Mrazović je iznosio optužbe prema banu da je osnovao konzorcij kako bi članovima i sebi pribavio znatnu materijalnu korist. Također, Rauch je u navedenom glasilu optužen i za neplaćanje poreza te protupravnu odluku kojom je u zakup dao prodaju „pučke soli“. Ban je uzvratio tužbom protiv urednika *Zatočnika* Miškatovića te vlasnika Vončine i Mrazovića. Sva trojica su u siječnju 1871. na Vojnom sudu u Sisku proglašeni nedužnima te je Rauchova optužba odbačena. Navedena presuda imala je veliki odjek u Hrvatskoj i Slavoniji.⁹¹

Kako bi suzbili djelovanje opozicije, unionisti su opozvali i pojedine gradske skupštine, a iz državne službe otpustili su djelatnike koji su snažno opozicijski djelovali. Među njima su bili Milan Makanec, doktor prava s Pravoslavne akademije, zatim Ignjat Brlić, tajnik Stola sedmorice te zagrebački gimnazijski profesor i ugledni filolog Vatroslav Jagić.

Osim već spomenutih istaknutih narodnjaka Mrazovića, Račkoga, Miškatovića, Vončine i Perkovca, u radu te stranke isticali su se Milan Makanec, Josip Torbar i Marijan Derenčin. Najveći moralni autoritet u stranci bio je biskup Strossmayer koji je tu slavu zaslužio domoljubljem i dobročinstvima. Bespogovorno su njegovi stavovi respektirani i prihvaćani od strane stranačkih kolega. Narodnjački stranački skupovi, poput najpoznatijeg u svibnju 1870. u Maksimiru, iritirali su unioniste, koji su se plašili njihovog sraza na idućim izborima za Sabor.⁹²

⁹⁰ Ivo Perić, *Hrvatski državni sabor 1848.-2000.*, str. 47-49.

⁹¹ Mirjana Gross, Agneza Szabo, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, str. 246.

⁹² Ivo Perić, *Hrvatski državni sabor 1848.-2000.*, str. 62-63.

Status grada Rijeke bilo je pitanje oko kojeg su se Hrvati i Mađari najviše sporili. Kao što je navedeno u uvodnim poglavljima, kamen spoticanja bio je vezan za odluku kraljice Marije Terezije od 7. srpnja 1767. kojom je ustrojeno Kraljevsko vijeće za Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju, sa sjedištem u Varaždinu. Bila je to prva hrvatska vlada. Dana 14. veljače 1776. osnovana je carskim reskriptom Marije Terezije Severinska županija te je tom odlukom Rijeka kao dio te županije pripojena Hrvatskoj („immediate regno Croatiae reincorporatur“). Međutim, dana 23. travnja 1779. kraljica Marija Terezija izdala je povelju kojom je grad Rijeka zajedno s okolicom definirana kao “odvojeno tijelo pridruženo svetoj ugarskoj kruni” (“separatum sacrae regni Hungariae coronae adnexum corpus”). Uz to, godine 1786. sin Marije Terezije kralj Josip II. je u okviru svojih centralističkih reformi ukinuo Severinsku županiju te ustrojio Ugarsko primorje, u koje su pored Rijeke i Bakra spadali i riječki, hreljinski i vinodolski kotar. Hrvati su svoja razmišljanja u pogledu ovog spornog pitanja temeljili na odluci kraljice iz 1776., a Mađari na povelji iz 1779. godine. Hrvatski predstavnici smatrali su da Rijeka dobivanjem autonomije 1779. nije oduzeta Trojednoj Kraljevini.⁹³

Nakon smrti kralja Josipa II. 1790. Hrvatski sabor je želeći osigurati teritorijalni integritet nastojao zakonskim aktom potvrditi pripadnost Rijeke Trojednoj Kraljevini, u skladu s reskriptom iz 1776. godine. Iako se i zajednički Hrvatsko-ugarski sabor u Požunu očitovao za to, vladar je odgodio odluku dok se ne ispitaju iskazi kranjskih staleža o njihovu pravu na Rijeku. To pitanje se vuklo godinama od jednog do drugog saborskog zasjedanja i ostajalo neriješeno.⁹⁴

Podsjetimo se i događanja iz revolucionarne 1848. godine. Tada je Hrvatski sabor prekinuo odnose s Ugarskom čime je teritorij Trojedne kraljevine izdvojen iz mađarske uprave. To je uključivalo Rijeku i Primorje. Mađari i njihovi riječki pristaše tada su žestoko prosvjedovali pozivajući se na povelju Marije Terezije iz 1779. godine. Ban Jelačić je 31. kolovoza 1848. poslao svog opunomoćenika Josipa Bunjevca da preuzme vlast u Rijeci. On je tada pripojio grad Hrvatskoj te je imenovan banskim povjerenikom za Rijeku i riječki kotar. Do kolovoza 1850. Bunjevac je

⁹³ Ladislav Heka, *Hrvatsko-ugarska nagodba: pravni odnos bana i hrvatskog ministra*, str. 24.

⁹⁴ Ferdo Hauptmann, *Rijeka: od rimske Tarsatike do Hrvatsko-ugarske nagodbe*, Matica hrvatska, Zagreb, 1951., str. 91-93.

upravljao i cijelim Primorjem.⁹⁵ Vlada Franjo Josip I. je stupanjem na vlast 2. prosinca 1848. Jelačića imenovao guvernerom Rijeke te je tada grad formalno pripojen Banskoj Hrvatskoj, iako samouprava nije ukinuta.

U godinama Austro-ugarske i Hrvatsko-ugarske nagodbe u ugarskom javnom životu Rijeka se često spominjala. Književnici, novinari i političari pisali i pričali su o ljepoti ovog mediteranskog lučkog grada te o njegovu gospodarskom i političkom značenju. Mađarski romanopisac i sudionik revolucije 1848./1849. Mór Jókai u dnevnom listu *A Hon* 15. ožujka 1867. napisao je da Rijeka predstavlja jedina vrata kroz koja Ugarska može zakoračiti u direktnu vezu sa svjetskom trgovinom i da ona za Ugarsku „nije samo idealna slika vjerne djevojke nego vrlo prozna neophodnost“.⁹⁶

Mađarska strana na početku primjene Nagodbe željela je osigurati svoju dominaciju nad Rijekom. Kao što je navedeno u prethodnom poglavlju, u Kraljevinski odbor s hrvatske strane imenovana su četiri člana, odreda „rauhovci“. Tijekom 1869. hrvatski odbor se sastajao s ugarskim kraljevinskim odborom i riječkom delegacijom. Ugarski odbor i riječka delegacija, osim razlika u stavovima oko autonomije Rijeke, smatrali su da Rijeka bez pogovora pripada Ugarskoj. Riječka delegacija je protestirala protiv naziva „Riječka županija“ te je optuživala hrvatske predstavnike za panslavizam.

Neuspješni pregovori delegacija nastavljani su u prosincu 1869. godine. Hrvatski odbor izradio je ultimatum za uređenje autonomnih poslova u Rijeci. U slučaju da se to ne prihvati, predlažu ukidanje komesarijata i privremeno upravljanje Rijekom od strane centralne vlade te predaju Riječke županije pod hrvatsku autonomiju. Navedeni prijedlog je odgovarao Mađarima kako bi riječki *provizorij* (naziv za privremenu upravu na nekom području) regulirali prema svojim interesima te vlast u Rijeci osigurali putem provizorija.

Hrvatski sabor dana 20. srpnja 1870. prihvatio je ugarsku upravu nad Rijekom pod uvjetom privremenosti, a to je potvrđeno vladarovom odlukom od 28. srpnja 1870. Shodno toj odluci riječkim kotarom i gradom upravljao je guverner Rijeke i „hrvatsko-ugarskoga primorja“ kojega je imenovao kralj, na prijedlog predsjednika ugarske

⁹⁵ Bunjevac, Josip. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 9.6.2024. <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/bunjevac-josip>>.

⁹⁶ Csaba G. Kiss, Franciska Čurković-Major, *Rijeka i okolica u mađarskim putopisima XIX. stoljeća*, Srednja Europa, Zagreb, 2020., str. 23.

vlade. Riječki provizorij još se naziva i Drugi gubernij. Ovlasti guvernera su bile funkcioniranje javne uprave u gradu te pomorski poslovi na području „hrvatsko-ugarskoga primorja“, od Rijeke do Karlobaga. Službeni jezik u sudstvu i upravi bio je talijanski. To je bila garancija gradske autonomije i brane hrvatskom nacionalnom pokretu. Kasnije su do izražaja došle oprečnosti mađarskih vlastodržaca i talijanske elite u Rijeci.⁹⁷

Tijekom zasjedanja Hrvatskog sabora 1868., 1869. i 1870. rasprave su se vodile o različitim temama. Dolazak kralja Franje Josipa I. u ožujku 1869. pokrenuo je raspravu o počastima koje treba iskazati i načinu na koji to napraviti. Zastupnik Stjepan Vuković na sjednici 8. ožujka 1869. predložio je da se počast iskaže i drugim visokim dužnosnicima: ugarskom ministru predsjedniku Andrássyju, hrvatskom ministru u Ugarskoj vladi Bedekoviću te još nekim ministrima. Uz neka suprotstavljena mišljenja, prijedlog je prihvaćen.

Na 67. sjednici Sabora 30. lipnja 1870. debatiralo se o „Osnovi zakonskog članka o zaštiti ustava kriepostna za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju“. Tom zakonskom osnovom smatralo se da je čin veleizdaje nasilno mijenjanje ustava Kraljevina Ugarske i Kraljevina Hrvatske i Slavonije te da je iskazivanje prezira prema ustavnim aktima o hrvatsko-ugarskoj svezi kazneno djelo ometanja javnog reda i mira. Takve totalitarne i represivne mjere prvenstveno su bile usmjerene prema članovima i simpatizerima Narodne stranke i Stranke prava koji su kritički bili nastrojeni prema Nagodbi.⁹⁸

Na političke odluke Narodne stranke utjecao je i Francusko-pruski rat, koji je započeo 17. srpnja 1870, a završio porazom Francuza kod Sedana 2. rujna 1870. godine. U toj bitci zarobljen je francuski car Napoleon III. Francuzi su 1870. napustili Rim zbog potreba francusko-pruskog rata čime je ostvarena ideja talijanskog pokreta Risorgimento za nacionalno ujedinjenje Italije. Papa Pio IX. se povukao u Vatikan, dio grada Rima. Nije priznavao talijansku vlast nad Rimom te se smatrao

⁹⁷ Mirjana Gross, Agneza Szabo, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, str. 241-242.

⁹⁸ Ivo Perić, *Hrvatski državni sabor 1848.-2000.*, str. 52-56.

„vatikanskim zarobljenikom“. Proglašenje njemačkog ujedinjenja obavljeno je 18. siječnja 1871. u Versaillesu.⁹⁹

Ujedinjenje Njemačke i Italije kao dvije velike europske sile imalo je za posljedice nove političke odnose u Europi. Unutarnji problemi Austro-Ugarske bili su veliki. U dualističkom sustavu te države bili su zadovoljni samo austrijski Nijemci i Mađari. Slavenski narodi su bili neravnopravni. Hrvatski narod nije bio zadovoljan mađarskom hegemonijom. U veljači 1871. kralj Franjo Josip imenovao je ministarstvo Karla Hohenwarta te su obećane promjene u smjeru većih zakonodavnih ovlasti zemaljskih sabora prema Carevinskom vijeću. U tijeku je bio pokušaj nagodbe s Česima. U reskriptu češkom saboru 12. rujna 1871. vladar priznaje češko državno pravo te pristaje na promjenu odnosa monarhije i češke krune uz uvjet da se ne limitira moć carstva. Vodstvo Narodne stranke vjerovalo je da će se priznavanjem češkog državnog prava steći uvjeti za hrvatsko državno pravo.¹⁰⁰

Saboru Trojedne Kraljevine je 1871. istekao trogodišnji mandat. Dana 8. siječnja 1871. održana je posljednja saborska sjednica. Ban Levin Rauch nakon poraza u lonjsko-poljskoj parnici bio je obrukan te je podnio ostavku 26. siječnja 1871. godine. Tada je za novog bana imenovan dotadašnji hrvatski ministar pri Ugarskoj vladi Koloman Bedeković. Njegovim imenovanjem se pored iskazanog mu povjerenja kralja i ugarskog premijera, željelo amortizirati nezadovoljavajuće utiske koje je, obnašajući dužnost bana, ostavio njegov prethodnik Rauch. Nasljednik Bedekovića na dužnosti hrvatskog ministra u ugarskoj vladi dana 10. veljače 1871. postao je grof Petar Pejačević.

Izbori za novi saziv Sabora su raspisani u travnju, a održani su u svibnju te godine. Uoči izbora izdana je brošura koja nije bila potpisana, ali se pretpostavljalo da ju je napisao Ivan Mažuranić. Hrvatskom stanovništvu se željelo ukazati na pogubnost Rauchova režima i unionističke vlasti te ih se poziva da ne biraju mlitavce, mađarone, tvrdoglave, pijance, ljude slaba značaja i one pohlepne za službom i novcem. Na sam dan izbora, 20. svibnja 1871., vođa Stranke prava Ante Starčević kao kandidat za Sabor obratio se biračima te im iznio što misli o stanju domovine, budućem saboru

⁹⁹ Francusko-pruski rat. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 9.6.2024. <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/francusko-pruski-rat>>.

¹⁰⁰ Mirjana Gross, Agneza Szabo, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, str. 246-247.

i za što će se on boriti ako bude izabran. U završnom dijelu je kazao „dok budemo imali domaćih izdajica, dotle ćemo imati tuđinaca gospodara“. Inače, izbori su protekli u zakonitom okružju, bez nasilja, ali puni međustranačkog rivalstva. Narodnjaci su u izbore ušli vrlo dobro pripremljeni. Na jednoj strani vrlo oštro su kritizirali unioniste, a na drugoj su isticali da će raditi u interesu domovine i naroda. Izborni rezultati su bili očekivani. Pobijedili su narodnjaci osvojivši 51 zastupnički mandat, dok su unionisti dobili 13 zastupnika, a pravaši 1 mandat. Prvo zasjedanje Sabora trebalo se održati najprije 1. lipnja, ali je odgođeno za 3. srpnja. Zbog naknadnih izbora u tek uspostavljenoj Bjelovarskoj županiji, sazivanje Sabora je prolongirano za 20. rujna 1871. godine. Na kraju je sazivanje Sabora opet odgođeno za 15. siječnja 1872. godine. Ove odgode odgovarale su banu Bedekoviću, ali je posljednja posebno razljutila zastupnike i pristaše Narodne stranke.¹⁰¹

Ogorčeni zbog treće odgode zasjedanja, narodnjaci su, nakon sastanka preko 30 zastupnika u Mrazovićevu stanu, odlučili obratiti se narodu proglasom koji se u historiografskoj literaturi naziva Rujanskim manifestom (istim imenom se naziva i proglas Franje Josipa I. iz rujna 1865. godine). Proglas je sastavljen 20. rujna, a objavljen 27. rujna 1871. u političkom dnevniku *Obzor*, u tom trenutku glasilo Narodne stranke. U manifestu se ističe da je Sabor 1868. bez sudjelovanja većeg dijela hrvatskog naroda sklopio s Kraljevinom Ugarskom takozvanu nagodbu po kojoj se domovina podvrgava „odlučujućem uplivu i bezprizivnoj volji sabora ugarskoga i vlade ugarske“ u najvažnijim državnim poslovima. Iznesena je u manifestu kritika zakonodavnog rada Rauchova sabora kao i rada zajedničkih delegacija te Ugarsko-hrvatskog sabora. Na kraju manifesta zastupnici su obećali ustrajnu i beskompromisnu borbu za autonoman i nezavisan položaj Hrvatske u zajednici ostalih naroda Monarhije. Međutim, dana 30. listopada padom Hohenwartova ministarstva splasnula je nada u postignuće federalizma.¹⁰²

U svibanjskim saborskim izborima 1871. kao kandidat sudjelovao je i Eugen Kvaternik, ali nije bio izabran. Rođen u Zagrebu 1825., od roditelja obrazovnih djelatnika, svoj je životni put prometnuo u borbu za ostvarenje neovisne hrvatske države. U emigraciji je prvi put boravio u razdoblju 1857. – 1860. godine. Njegova aktivnost 1861. kao saborskog zastupnika trajno je ostala zapisana u povijesti

¹⁰¹ Ivo Perić, *Hrvatski državni sabor 1848.-2000.*, str. 65-72.

¹⁰² Vera Ciliga, *Slom politike Narodne stranke (1865-1880)*, str. 111-113.

parlamenta. U čuvenom govoru 18. lipnja 1861. istakao je da pored robovanja Pešti ili Beču narod može izabrati i put neovisnosti. Zalagao se za ujedinjenje hrvatskih zemalja – Dalmacije, Dubrovnika, Kotora, Istre, kvarnerskih otoka te pojedinih područja Štajerske i Kranjske. Također, bio je za dogovore s vladarom o uređenju personalne zajednice na način da predsjednik hrvatske vlade posreduje u odredbama o financijskim, trgovačkim, vojnim i vanjskim pitanjima. Njegov drugi boravak u emigraciji bio je u razdoblju 1863. - 1867. U srpnju 1863. predao je u Parizu princu Napoléonu-Jérômeu bilješke u kojima je istakao vezu francuskih i hrvatskih interesa, a sastojala se od zajedničkog rješavanja poljskoga, talijanskoga, mađarskoga i hrvatskoga pitanja te ideje konfederacije nezavisnih država u Podunavlju na ruševinama Austrije.¹⁰³

Dok je 1869. za sebe i svoje istomišljenike isticao da nisu buntovnici te da samo zahtijevaju svoja prava i traže nezavisni život, od ljeta 1871. razmišljao je o oružanom ustanku. Uzdajući se u nezadovoljstvo krajiškog stanovništva te računajući na njihovu naoružanost, odlučio je u Vojnoj krajini dignuti oružanu pobunu. Njegovi najvjerniji sljedbenici su bili Petar Vrdoljak i Ante Rakijaš. Također je o naumu izvijestio zagrebačkog prijatelja Vjekoslava Bacha te su zajedno krenuli u Vojnu krajinu. Pobuna je započela 7. listopada 1871. kada su se u selu Broćanac u blizini Rakovice okupili naoružani ustanici. Proglasili su Privremenu hrvatsku vladu na čelu s Kvaternikom, dok su Vrdoljak, Rakijaš i Bach imenovani ministrima unutarnjih poslova, rata i financija. Za glavnog vojnog zapovjednika određen je Rade Čuić. Dana 8. listopada, uz prisustvo 400 ustanika te stanovnika sela Broćanac, Rakovica, Mašvina, Plavča Draga i Močvila, pročitana je Proglas narodne hrvatske vlade u kojemu su istaknuti glavni ciljevi, a to su hrvatska samosvojnost, oslobođenje od vladavine tuđina, jednakost građana pred zakonom, sloboda vjeroispovijesti, ukidanje Vojne krajine i uvođenje županija na njenom prostoru. Nakon što su austrijski organi saznali za pobunu, područje je opkoljeno te je ustanak ugušen. Uspostavljen je vojni prijekli sud. Vođe pobune Kvaternik, Vrdoljak i Bach su ubijeni, dok je Čuić pobjegao i emigrirao.¹⁰⁴

¹⁰³ Diana Mikšić, Hrvoje Baričević, Leon Bošnjak, *Rakovički ustanak 1871. i Eugen Kvaternik: od pobune do kulta nacionalnog junaka*, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, 2021., str. 27-34.

¹⁰⁴ Rakovička buna. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 9.6.2024. <<https://enciklopedija.hr/clanak/rakovicka-buna>>.

Valja istaknuti da, iako su prijateljevali i zajedno utemeljili Stranku pravu, Kvaternik o namjeri oružane pobune nije izvijestio Starčevića. Zsigurno je znao da on to ne bi podržao jer nije bio pobornik oružanog ustanka, a i dvojio je o uspjehu ustanka. Nakon završetka pobune uhapšeni su Ante Starčević te njegov nećak David Starčević, ali su kasnije pušteni jer nije bilo dokaza o njihovom sudjelovanju u pobuni. Stranačko glasilo *Hrvatska* prestalo je izlaziti. Stranka prava bila je isključena iz političkih zbivanja Hrvatske sve do 1878. godine. Reagiranjia suvremenika i medija bila su različita. Franjo Rački u pismu Strossmayeru govori o „ludorijama takozvane Stranke prava“. *Narodne novine*, praktički službeno glasilo zemaljske vlasti, su negativno pisale o ustanku te o Starčevićevim i Kvaternikovim tekstovima kao duhovnoj inspiraciji pobunjenicima. Narodnjački *Obzor* također nije iznosio simpatije prema ustanku, već je pokretače nazivao pustolovima i iznosio tezu da su Rakovičani zavedeni od strane njihovih vođa.¹⁰⁵

Inače, Kvaternik je u svojim bilješkama Starčevića nazivao od milja Starcem. Tako ga je nazvao u mladosti kao političkog mentora (vjerojatno je taj naziv nastao od prezimena). Iako su ih dijelile velike razlike u odgoju (Starčević dijete ličkoga sela, Kvaternik sin građanske obitelji), načinu života, vjerskim nazorima (Kvaternik prilično pobožan za razliku od Starčevića) i političkoj metodici, njihove političke formule razlikovale su se po stilu, ali ne i po duhu.¹⁰⁶

Novi saziv Sabora započeo je s radom, nakon nekoliko odgoda, dana 15. siječnja 1872. godine. Otvorio je zasjedanje najstariji zastupnik biskup Ivan Kralj. S obzirom da je Koloman Bedeković imenovan banom nakon raspuštanja prethodnog saziva, na ovoj sjednici pročitana je kraljev reskript o njegovu imenovanju. Druga sjednica održana je 16. siječnja, a treća 19. siječnja. Na trećoj je Sabor konstituiran. Za predsjednika je izabran Ivan Mažuranić, a za potpredsjednike Nikola Krestić i Pavao Grčić. Mažuranić je u svom govoru istakao nužnost reformi, od kojih je jedna od glavnih odnos s Ugarskom. Zatim je po zahtjevu bana Bedekovića pročitana kraljev reskript od 11. siječnja 1872. kojim se Sabor raspušta te se banu nalaže raspisivanje novih izbora. Kao razlog naveden je Rujanski manifest odnosno izjave saborskih zastupnika Narodne stranke. Kralj ističe da se od Sabora s tom zastupničkom

¹⁰⁵ Ivo Perić, *Hrvatski državni sabor 1848.-2000.*, str. 77-78.

¹⁰⁶ Milutin Cihlar Nehajev, *Rakovica*, Alfa, Zagreb, 2021., str. 53-56.

većinom „nije nadati uspješnu djelovanju“. Vladajući krugovi u Beču i Pešti očito nisu zaboravili ni manifest koji je bio uperen protiv Nagodbe, ali ni Rakovičku bunu koja je bila usmjerena i protiv Austrije i Ugarske. Na raspuštanje su zasigurno utjecali i hrvatski mađaroni koji su u ovom sazivu bili manjina. Znali su i da je novi ugarski ministar predsjednik Melchior Lónyay sklon pregovorima sa saborskom većinom narodnjaka, jer je od njih očekivao podršku u ugarskom saboru. U povezivanju premijera Lónyaya i narodnjaka važnu ulogu je imao barun Lazar Hellenbach, filozof i umjereni unionist velikog ugleda, čiji su politički stavovi bili bliski politici Narodne stranke. On je želio da se, sa gledišta narodnjaka, svi sporni elementi Nagodbe rasprave. Međutim, Lónyay je ipak pristao na raspuštanje Sabora, jer je bio izložen pritisku Deáka, a on pritisku hrvatskih mađarona.

Unionisti su željeli postati ponovno saborska većina kao 1867. godine. Međutim, okolnosti su se promijenile. Bedeković, iako iz njihovih redova, nije želio pristati da bude izvršilac nedemokratskih težnji mađarona te je podnio ostavku u veljači 1872. godine. Uradio je to i Mirko Šuhaj na dužnost predstojnika Odsjeka za unutarnje poslove u zemaljskoj vladi. Nekoliko dana nakon njihove ostavke, 17. veljače, na dužnost namjesnika banske časti imenovan je Antun Vakanović.¹⁰⁷

Vakanovićeve vlast se za izbore pripremala tako da je otpuštala službenike i tražeći od njih pisani trag da će glasati za unioniste. Postojala je i mogućnost zatvaranja lidera narodnjaka zbog Rujanskog manifesta. Međutim, namjere Vakanovićeve vlade nije ometala samo Narodna stranka već i sve jača opozicija među unionistima. Oni su smatrali da je sporazum s Narodnom strankom, s ciljem modernizacije društva, puno prihvatljivije rješenje nego sa starounionistima, zaostacima feudalne klase koji nisu sposobni za modernu upravu i ne mogu donijeti napredak. Raskol među pripadnicima Narodne ustavne stranke (unionista) posebno se vidio kada je u *Obzoru* u ožujku 1872. izašao tekst grofa Ladislava Pejačevića kojim najavljuje odustajanje od bavljenja domaćom politikom. Kao razlog navodi posvađenost Narodne ustavne stranke i Narodne liberalne stranke (narodnjaka). Pejačević je znao za bečki sastanak narodnjaka i ugarskog premijera Lónyaya te spremnost narodnjaka za priznanje Nagodbe uz određene izmjene. Osim Pejačevića, od starounionista su se ogradili zagrebački nadbiskup Josip Mihailović i barun Gustav Prandau, muzikolog,

¹⁰⁷ Ivo Perić, *Hrvatski državni sabor 1848.-2000.*, str. 79-81.

narodni dobrotvor i mecena hrvatske kulture i prosvjete. Pojedini bivši unionisti su samostalno izašli na izbore, uz podršku narodnjaka.

Narodna liberalna stranka na izborima, koji su održani krajem svibnja 1872., osvojila je 47 zastupničkih mandata, dok su unionisti dobili 20 zastupnika te je bilo još 8 samostalnih kandidata. Međutim, radi osiguranja većine namjesnik Vakanović je u Sabor pozvao 47 virilista koji su većinom bili pobornici saveza s Ugarskom. Sabor je s radom započeo 15. lipnja.¹⁰⁸ Mađarski vladajući vrh je Narodnoj stranci postavio uvjete o verifikaciji izabranih i virilnih unionista bez prigovora, zatim da se u Ugarski sabor bira polovica zastupnika unionista, a polovica narodnjaka te da se unionistima osigura polovica mjesta u regnikolarnoj deputaciji za pregovore o reviziji nagodbe. U protivnom, Sabor bi bio raspušten. Narodnjaci su, s obzirom na odnos snaga u Saboru dolaskom virilista i politički trenutak, prihvatili te uvjete. Zastupnici obiju stranaka su, uzimajući u obzir političku situaciju, shvatili da su nestale barijere za približavanje stranaka.

Mjesec dana nakon izbora u Hrvatskoj, održani su izbori i u Ugarskoj na kojima je pobijedila Deákova stranka. Narodne novine su napisale da se njihovom pobjedom dualistički sustav snažno učvrstio te da su raspršene sve sanjarije uperene protiv tog sustava. Miškatović je u *Obzoru* bio sličnog stava navodeći da Hrvatska nakon ugarskih izbora i da hoće ne može srušiti dualizam.¹⁰⁹

¹⁰⁸ Ladislav Heka, *Hrvatsko-ugarska nagodba: pravni odnos bana i hrvatskog ministra*, str. 154-155.

¹⁰⁹ Vera Ciliga, *Slom politike Narodne stranke (1865-1880)*, str. 131-132.

9. Revizija nagodbe

Kao što je navedeno u prethodnom poglavlju, prva sjednica novoizabranog Sabora održala se 15. lipnja 1872. godine. Otvorio ju je najstariji zastupnik Ivan Nepomuk III. Erdödy, a vodio ju je Svetozar Kušević, najstariji veliki župan. Na 4. sjednici, održanoj 27. lipnja, izborom predsjednika i dva potpredsjednika te četiri stalna bilježnika, konstituiran je Sabor. Predsjednik je postao Ivan Mažuranić, dok su za potpredsjednike izabrani Jovan Živković i Petar Horvat. U pozdravnom govoru Mažuranić je kazao da će navedenu dužnost obnašati savjesno i nepristrano, kako je i inače navikao raditi. Dan kasnije, 28. lipnja, održana je 5. sjednica na kojoj su izabrani Verifikacijski, Peticijski i Financijalni odbor. Za kvestora odnosno osobu koja obavlja administrativno-financijske poslove Hrvatskog sabora izabran je Mirko Kršnjavi.

Na 9. saborskoj sjednici, koja je bila 8. srpnja 1872., vođena je veoma žustra rasprava. Križevački župnik i pisac Dragutin Ferkić kritizirao je represivni sustav bana Levina Raucha. S kritikom Raucha, koji je u ovom sazivu bio zastupnik virilist, nastavio je profesor međunarodnog prava Milan Makanec, kazavši kako Rauchu „ovdje mjesta biti ne može“, aludirajući na njegovu osumnjičenost za kaznena djela. Kako rasprava ne bi išla pogrešnim smjerom, zastupnik Jovan Živković skrenuo je na druge teme. Iznio je prijedloge da Sabor na kraljev otpis odgovori adresom, zatim da se odaberu zastupnici za zajednički Ugarsko-hrvatski sabor te da se izabere kraljevinski odbor čiji je zadatak izboriti se za reviziju nagodbe. U daljnjim istupima i replikama Makanec je istakao da je Dalmacija hrvatska zemlja i da se i ona želi sjediniti te da od kralja treba tražiti „da nam se Rieka bezuslovno vrati“. U tome ga je snažno podupro zastupnik Marijan Derenčin izrazivši uvjerenje da će Rijeka prije ili kasnije „pasti u krilo matere zemlje“.

Prijedlog adrese iznesen od strane saborskog Odbora za izradu adrese, koji su podjednakim brojem sačinjavali narodnjaci i unionisti, prihvaćen je idućeg dana, 9. srpnja 1872., na 10. sjednici Sabora.¹¹⁰

¹¹⁰ Ivo Perić, *Hrvatski državni sabor 1848.-2000.*, str. 98-102.

Ovim početnim saborskim zasjedanjima nakon otvaranja Sabora nije prisustvovao biskup Strossmayer koji je oputovao u lječilište u Rogašku Slatinu. Javnost mu je zamjerila odsustvo u stranačkim borbama s unionistima, o čemu ga je izvijestio i Franjo Rački pismom 8. srpnja 1873. godine. U odgovoru Strossmayer, saznajući da je izabran u Hrvatsku regnikolarnu deputaciju (Kraljevinski odbor), koja je zadužena za pregovore o reviziji Nagodbe, je napisao da nije siguran hoće li se toga prihvatiti, kazujući „zavisi od toga, hoće li se pošteno s nami postupiti“. Navedeno izaslanstvo odnosno Kraljevinski odbor izabran je na već spomenutoj 10. sjednici Sabora. Sačinjavalo ga je 12 zastupnika, po 6 iz klubova Narodne liberalne stranke i Narodne ustavne stranke. Iz redova narodnjaka, pored biskupa Strossmayera, u odboru su bili Ivan Mažuranić, Ivan Vončina, Matija Mrazović, Nikola Krestić i Antun Jakić. Predstavnici drugog kluba su bili Gustav Prandau, Makso Prica, Jovan Živković, Miroslav Kraljević, Petar Horvat i Svetozar Kušević. Od samog odbora Rački je malo očekivao, ne vjerujući ni u nepopustljivost svih narodnjaka u njemu, dok je za Pricu, predstavnika unionista, pisao Strossmayeru da će mađarske stavove zastupat čvršće od Mađara, a Kuševića u istom pismu naziva uhom koja će ugarskom ministru predsjedniku Lónyayu prenositi što se razgovara u hrvatskom poslanstvu.¹¹¹

Strossmayera je u lječilištu posjetio Mrazović te je biskup Strossmayer ipak s više optimizma izrazio želju da regnikolarna deputacija čim prije počne s radom i ističe da „još ništa nije izgubljeno“. Prvi sastanak dvaju poslanstava održan je 21. listopada 1872. u Budimpešti. Jednoglasno je za predsjednika oba odbora izabran grof Antal Mailáth, na prijedlog Mažuranića. Na tom sastanku obje delegacije su iznijele svoje osvrte na Nagodbu. Nakon sastanka Strossmayer je bio ljut zbog „mameluka“ u našoj deputaciji (pod tim izrazom smatra se slijepo odani sljedbenik ili sluga moćnijeg), posebno istaknuvši Pricu kao najvećeg. Deputacije su imale još nekoliko zasebnih razgovora sa zaključkom u skori zajednički sastanak. Hrvatski sabor je prekinuo s radom, nije se sastao 3. studenog kako je najavljeno, zbog zasjedanja zajedničkog Ugarskog sabora koje se odužilo, ali i radi nedovršenog posla dvaju kraljevinskih odbora.¹¹²

Dana 8. studenog 1872. Hrvatski kraljevinski odbor je predao prijedloge ugarskom odboru u obliku elaborata, a tiču se revizije Nagodbe. Između ostalog, traženo je da

¹¹¹ Vera Ciliga, *Slom politike Narodne stranke (1865-1880)*, str. 136-139.

¹¹² Ivo Perić, *Hrvatski državni sabor 1848.-2000.*, str. 104-105.

na zajedničkom saboru hrvatski zastupnici biraju između sebe pet članova delegacije, a ne da ih određuje središnji odbor. Nadalje, predloženo je da bana imenuje kralj bez supotpisa ugarskog premijera i da s ciljem isticanja njegovog značaja i odgovornosti prema Saboru dobije naslov „zemaljski ministar Dalmacije, Hrvatske i Slavonije“. Po pitanju financija, zatražena je potpuna hrvatska suverenost u upravljanju državnim bogatstvima i vlastitim prihodima s tim da se u zajedničku blagajnu redovito vrše uplate za zajedničke poslove. Izneseni su i konkretni prijedlozi za ispravak ključa doprinosa za zajedničke poslove.¹¹³

Od hrvatskog ministra u ministarskom vijeću u Pešti se, sukladno ovim zahtjevima, očekivala borba za hrvatske interese te neuplitanje u hrvatske autonomne poslove. Prijedlog je izostavljanje stavka nagodbenog zakona iz 1868. koji govori da hrvatski ministar predstavlja „svezu Njegova Veličanstva i zemaljske vlade“. Još se zahtijevala brža rasprava o zajedničkim poslovima na Ugarsko-hrvatskom saboru, tako da za rad Hrvatskog sabora ostane pet mjeseci. Također, u elaboratu je bio i prijedlog utemeljenja zajedničkog kraljevinskog suda koji bi odlučivao o eventualnim prijepornim pravnim pitanjima. Pored svega, zatraženo je korištenje naziva „kraljevina Hrvatska, Slavonija i Dalmacija“ kako bi se naglasila hrvatska teritorijalna cjelovitost.

Po riječima Račkoga, ispunjenje svih zahtjeva iz elaborata bi trajno riješilo dosadašnja međusobna nesuglasja i bilo bi pravi temelj budućih odnosa.¹¹⁴

U tom vremenu hrvatski mediji su izvještavali o zasjedanju zajedničkog Ugarskog sabora te o polemikama vlasti i opozicije. Posebno je napadima oporbe bio izložen premijer Lónyay, kojemu je spočitavana krivnja za širenje germanizacije na mađarskom tlu te korištenje položaja i utjecaja za osobno bogaćenje. Zbog narušenog javnog ugleda, ali i nezaštićenosti od strane saborske većine, Lónyay je 2. prosinca 1872. dao ostavku. Novim premijerom 4. prosinca imenovan je dotadašnji ministar poljoprivrede i trgovine József Szlávy. Rad kraljevinskih odbora nastavljen je u ožujku 1873. u Budimpešti, ali na odvojenim sjednicama, s tim da su se posredovanjem izjavitelja međusobno informirale. Tada se biskup Strossmayer sastao sa šogorom bivšeg premijera Lónyaya, kojeg je od ranije poznao, te iz razgovora s njim saznao da je cilj Mađara odugovlačenjem umoriti Hrvatski

¹¹³ Ladislav Heka, *Hrvatsko-ugarska nagodba: pravni odnos bana i hrvatskog ministra*, str. 156-157.

¹¹⁴ Vera Ciliga, *Slom politike Narodne stranke (1865-1880)*, str. 141-144.

kraljevinski odbor. Pregovori su prekinuti te nastavljani u svibnju iste godine, a kroz cijelo vrijeme bila je vidljiva nejedinstvenost hrvatskog odbora, što je pojačavalo nepopustljivost ugarske strane. Početkom lipnja pregovore je napustio biskup Strossmayer.¹¹⁵

Ugarski kraljevinski odbor dana 17. lipnja 1873. službeno se očitovao na zahtjeve elaborata iz studenog 1872. godine. Praktički, odbijeni su svi zahtjevi osim dijela koji se odnosio na financije. Za razloge odbacivanja zahtjeva ugarska strana je navela da su u suprotnosti s državnim jedinstvom Ugarske. Naslov „ban zemaljski ministar“ je odbijen jer se Hrvatskom saboru nije željelo dati značaj parlamenta. Odbijen je i izraz „kraljevina Hrvatska, Slavonija i Dalmacija“. Također, Ugarski odbor je bio mišljenja da je uspostava kraljevinskog suda stvaranje tijela koje bi bilo iznad kralja i zajedničke vlade, a to bi narušilo državno jedinstvo. Ovom izjavom je potvrđeno da se propusti kod implementacije nagodbene autonomije ocjenjuju isključivo od organa zajedničke države, a koji su istovremeno i uzročnici. Istaknuto je i da bi financijska neovisnost Hrvatske i Slavonije potkopala jedinstveni porezni i financijski sustav zajednice koja je Nagodbom formirana. Radi umirivanja javnosti, odbor je pristao na određene financijske ustupke.¹¹⁶

Zadnja zajednička sjednica dvaju odbora održana je 29. lipnja, kojoj ponovno nije prisustvovao Strossmayer, najvjerojatnije razočaran neispunjenjem većine hrvatskih prijedloga. Novi predsjedavajući dvaju odbora László Szögyény-Marich (stariji), koji je zamijenio netom preminulog Mailátha, na kraju je u deset točaka podastro tekst zakonskog prijedloga. U posljednjoj točki istaknuto je prihvaćanje teksta revizije Nagodbe od strane oba odbora.¹¹⁷

Hrvatski sabor je nakon godinu dana pauze nastavio s radom 25. kolovoza 1873. godine. Jedan od zadataka Sabora je bila rasprava i prihvaćanje revidiranog dokumenta Nagodbe. Dva dana kasnije, 27. kolovoza, sastanak su održali klubovi zastupnika Narodne ustavne stranke i Narodne liberalne stranke. O samom sastanku klubova Rački je pismom izvijestio Strossmayera. Navodi mu kako je Jovan Živković istakao da je prestala razlika među dvjema strankama i da trebaju formirati zajednički zastupnički klub. Nakon Živkovića govorio je Rački koji je istakao da reviziju ne

¹¹⁵ Ivo Perić, *Hrvatski državni sabor 1848.-2000.*, str. 105-107.

¹¹⁶ Mirjana Gross, Agneza Szabo, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, str. 253-254.

¹¹⁷ Ladislav Heka, *Hrvatsko-ugarska nagodba: pravni odnos bana i hrvatskog ministra*, str. 157-158.

prihvaća, a istog su mišljenja bili profesor Milan Makanec, liječnik i leksikograf Ivan Dežman te katolički svećenik srpske nacionalnosti Živko Odžić. Nekoliko zastupnika grupacije oko Makanca (istomišljenika po pitanju revizije) je izostalo sa sastanka klubova. U tom pismu Strossmayeru, s obzirom na ozračje, Rački izražava mišljenje da će revizija biti prihvaćena. Strossmayer u odgovoru ističe da je nova stranka, sastavljena od umjerenih unionista i većine narodnjaka, praktički formirana, ali da on ne može odobravati oportunističko ponašanje te nove Narodne stranke niti može biti njen član.¹¹⁸

Rasprava u Saboru o reviziji Nagodbe trajala je tri dana, u periodu od 3. rujna do 5. rujna. Kao izvjestitelj o radu Hrvatskog kraljevinskog odbora, prvi se javio Jovan Živković koji je pokušao reviziju prikazati kao djelomični uspjeh. Međutim, njegova vjerovanja izrečena u govoru o nemiješanju hrvatskog ministra u Pešti u autonomne poslove i da Pešta neće biti središte autonomnih poslova, nisu djelovala uvjerljivo. Rački je branio elaborat iz studenog 1872., kazujući da u reviziji praktički njega nema. Zato je zajedno s Makancem i grupom zastupnika podnio prijedlog Saboru za odbijanjem revizije. Makanec je u govoru osudio osciliranje i popuštanje vođa Narodne stranke, ističući da za mrvice surađuju s režimom. Većina zastupnika Narodne stranke te umjerenih unionista su istaknuli da su se vodili načelom „manjeg zla“. S jedne strane je po njima mogućnost prihvaćanja revizije, a s druge strane nastavak kaosa i represije od strane rauchovaca. Oni stavove Makančeve grupe zastupnika nazivaju ugađanjem javnosti, ali po njima navedena grupa nije realna i otvara vrata „rauchianizmu“ kao velikom zlu.¹¹⁹

Zastupnik Ivan Vončina naglasio je da su politička realnost i potrebe hrvatskog društva za razvojem bili poticaj zahtijevanja revizije i postizanja trenutno mogućeg. Iako nije u potpunosti zadovoljan, spomenuo je pozitivne financijske efekte te ograničenost djelokruga hrvatskog ministra u ministarskom vijeću. Zastupnik Marijan Derenčin je u govoru Makanca nazvao „čestitim prijateljem“ koji nije politički realist. Istakao je vjeru u budućnost Narodne stranke koja je općeprihvaćena u narodu i čiji je program od 1836. isti. Mirko Hrvat reviziju je smatrao pozitivnim pomakom te da zbog toga treba biti prihvaćena.

¹¹⁸ Ivo Perić, *Hrvatski državni sabor 1848.-2000.*, str. 110-112.

¹¹⁹ Mirjana Gross, Agneza Szabo, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, str. 255-256.

Na 29. sjednici Sabora, održanoj 5. rujna, sa 79 glasova „za“ i 10 „protiv“ revizija Nagodbe je prihvaćena.¹²⁰

Tekst revizije se sastojao od deset članaka. U preambuli je navedeno da je Hrvatski sabor izrazio želju za redefiniranjem nekih točaka Nagodbe što se i dogodilo najprije preko kraljevinskih odbora, kako je i propisano u čl. 70. Nagodbe. Članak 1. revizije propisao je da u zajednički sabor Hrvatska šalje 34 zastupnika umjesto 29. To je objašnjeno povećanjem broja hrvatskih stanovnika, uslijed razvojačenja dviju varaždinskih pukovnija te gradova i općina Sisak, Ivanić, Bjelovar i Senj koji su pripojeni Hrvatskoj. Čl. 2. revizije je propisao da unutar termina „državni zemljišni posjed“ spadaju i „državne šume“. Člankom 3. određeno je uklanjanje članaka 15., 16., 17., 25. i 26. Nagodbe. Umjesto navedenog propisano je ukidanje paušala te da se autonomni poslovi financiraju s 45 % prihoda Hrvatske i Slavonije, dok 55 % ide u zajedničku državnu blagajnu. Kasnijim razvojačenjem preostalih područja Vojne krajine, sukladno članku 70. Nagodbe, taj se postotni iznos može i promijeniti.

Revizijom je proširen čl. 34. Nagodbe stavkom u kojem je istaknuto da Kraljevine Dalmacija, Hrvatska i Slavonija biraju zastupnike na zajednički sabor iz redova vlastitog sabora za period dok traje zastupnički mandat u zajedničkom saboru te da u slučaju raspuštanja Hrvatskog sabora zastupnici ostaju u zajedničkom saboru do izbora drugih u novom sazivu (s tim da sazivanje Hrvatskog sabora treba biti u roku od tri mjeseca).¹²¹

Člankom 5. revizije definirane su ingerencije hrvatskog ministra u ministarskom vijeću. Po njemu ministar treba banove predstavke kralju proslijediti „bez promjene iz bez odvlake“, osim u slučaju dvojbi oko interesa državne zajednice koje ni nakon saslušanja bana ne bi bile uklonjene. Tada ministar kralju uručuje i vlastite primjedbe te one ugarske vlade. Ovim paragrafom formalno se jamčilo pristizanje banovih predstavki kralju u izvornom obliku, ali u praksi uglavnom nije bilo tako jer bi ugarsko ministarstvo uvijek nalazilo zamjerke koje bi bile objašnjene interesima državne zajednice. U skladu s ovim člankom, autonomne zakonske osnove su išle prema

¹²⁰ Ivo Perić, *Hrvatski državni sabor 1848.-2000.*, str. 112-114.

¹²¹ Ladislav Heka, *Hrvatsko-ugarska nagodba: pravni odnos bana i hrvatskog ministra*, str. 158-159.

ministarskom vijeću koje bi odlučilo da ih hrvatski ministar pošalje kralju bez izmjene ili da on doda svoje komentare te eventualno predloži odbijanje.¹²²

Čl. 6. revizije dopunio je čl. 49. Nagodbe, koji kaže da se tražbine zemaljskih zaklada trebaju izjednačiti putem međusobnog obračuna, stavkom koji specificira da se dio koji pripada Hrvatskoj nakon obračuna treba uplatiti zemaljskoj vladi. Revizijom je smisao čl. 52. Nagodbe ostao isti s tim da ban ne smije imati vojna ovlaštenja. Regulatora u čl. 53. Nagodbe o banovu naslovu zamijenjena je kraćim tekstom po kojemu naslov „ban Hrvatske, Slavonije i Dalmacije“ ostaje kao i da ban ostaje članom Kuće velikaša zajedničkoga sabora.

U čl. 9. revizije navedeno je da je zbog sjedinjenja dviju pukovnija Hrvatsko-slavonske krajine s Hrvatskom izmijenjen čl. 66. Nagodbe kojim je propisan teritorijalni obuhvat. Članak je nadopunjen u drugom stavku novim teritorijem. Konačno, u čl. 10. revizije istaknuto je da sve ostale odredbe Nagodbe ostaju i dalje vrijediti.

Puni naziv revizijskog zakona je *Zakonski članak 34. iz 1873. o izmjenama i dopunama Zakonskog članka 1. iz 1868. o poravnanju javnopravnih pitanja postojećih između Ugarske i Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*. Sankcioniran je od strane vladara 30. studenog 1873. godine.¹²³

Dana 20. rujna 1873. za dalmatinsko-hrvatsko-slavonskog bana imenovan je Ivan Mažuranić. U razdoblju prije toga, vezano za tu dužnost, Rauch je lobirao za grofa Artura Nugenta, vlastelina iz Bosiljeva, dok je Strossmayer održavao kontakte s daruvarskim vlastelinom grofom Julijem Jankovićem i spominjao ga kao kandidata. Mažuranić je prvi ban koji nije imenovan iz plemićkog sloja već iz redova puka pa je nazivan „banom pučaninom“. U listu *Obzor* tada je napisano da je ban izabran hrvatskom saborskom većinom te da, iako plebejac porijeklom, aristokrat je karakterom, umom i dušom. Poseban doček banu priređen je u Zagrebu 27. rujna navečer kada je pristigao vlakom. U Saboru je predstavljen na 35. sjednici dana 29. rujna 1873. godine.¹²⁴

¹²² Mirjana Gross, Agneza Szabo, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, str. 255.

¹²³ Ladislav Heka, *Hrvatsko-ugarska nagodba: pravni odnos bana i hrvatskog ministra*, str. 158-161.

¹²⁴ Ivo Perić, *Hrvatski državni sabor 1848.-2000.*, str. 116-120.

U vrijeme potpisivanja revizije Nagodbe oporba protiv revizije i podijeljenost u vodstvu Narodne stranke nisu bili toliko vidljivi. Do izražaja je dolazila samo opozicija Mankanca. Strossmayer je svoje nezadovoljstvo izrazio pasivnošću što je zasigurno javnost učinilo zbunjenom te je svojim neodređenim držanjem biskup nesvjesno pridonio reviziji, s kojom nije bio suglasan. Nekoliko godina kasnije postajala je sve vidljivija opozicija unutar Narodne stranke. Godine 1880. kao rezultat tog nezadovoljstva osnovana je Neovisna narodna stranka, čiji se program temeljio na elaboratu iz studenog 1872. godine.¹²⁵

Hrvatsko-ugarska nagodba po svom značaju bila je bilateralni, međudržavni ugovor između Hrvatske i Ugarske koji se voljom jedne strane nije mogao mijenjati. Ugarska strana s ciljem dominacije sustavno je kršila i zlorabila Nagodbu te je uslijed toga dolazilo do sporenja. Mađari su interpretirali hrvatsku nagodbenu autonomiju kao pokrajinsku, a ne kao onu s karakteristikama državnosti. Revizija Nagodbe 1873. predstavljala je pokušaj koji je trebao obuzdati nervozu između dva naroda u istoj zajednici. Bilo je i kasnijih korekcija Nagodbe (1880., 1881., 1889., 1891. i 1906.) koje nisu donijele značajne promjene.¹²⁶

Dok je Ugarska po donošenju Austro-ugarske nagodbe gospodarski kudikamo ojačala jer nije bila podčinjena, u slučaju Hrvatske to se Nagodbom ni revizijom nije dogodilo. Hrvatska je i dalje ostala na rubu gospodarsko-ekonomskog razvoja Monarhije. To je izazivalo daljnje napetosti i prigovore. Cilj hrvatskih zagovornika revizije je bio da hrvatska strana zadrži više financijskih sredstava za svoje autonomne poslove. Međutim, praksa nije bila takva. Vlada i Sabor nisu imali uvid u proračune i zaključne račune, što je bila kočnica snažnim naporima Mažuranićeve vlade za ubrzanom modernizacijom.

Inače, vladavina bana Mažuranića donijela je veoma korisne reforme u životu hrvatske uprave. Dana 19. listopada 1874. otvoreno je Zagrebačko sveučilište s tri fakulteta.¹²⁷

¹²⁵ Vera Ciliga, *Slom politike Narodne stranke (1865-1880)*, str. 210-212.

¹²⁶ Hrvatsko-ugarska nagodba. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 14.6.2024. <<https://enciklopedija.hr/clanak/hrvatsko-ugarska-nagodba>>.

¹²⁷ Ferdo Šišić, *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*, str.458.

Međutim, koliko su navedeni uspjesi radovali hrvatsku javnost, često ih je uznemiravalo i ogorčavalo mađarsko izigravanje Nagodbe poput sve agresivnijeg uvođenja mađarskog jezika na hrvatski teritorij. Zastupnik Josip Malec se 1875. u Saboru založio da se mađarizaciji treba suprotstaviti, iznoseći podatak da je mađarski ministar prometa naredio zaposlenicima da uče mađarski jezik, a neke željezničke činovnike i otpustio zbog nepoznavanja mađarskog jezika. Svako izigravanje Nagodbe uvijek se nečim pravdalo, u ovom slučaju da su željeznice „privatno poduzeće države“ gdje je mađarski službeni jezik i na koje se ne odnosi zakonska uredba o hrvatskom jeziku.¹²⁸

¹²⁸ Ivo Perić, *Hrvatski državni sabor 1848.-2000.*, str. 136.

10. Položaj Banske Hrvatske do 1918.

Ban Mažuranić je reforme provodio uz podršku građanske javnosti. Vođama Narodne stranke cilj je bila moderna država. Zagovornici reformi su borbom za modernizaciju i osnaživanje nacionalne kulture s građanskim konceptom željeli kreirati uvjete za proširenje postojeće autonomije. Hrvatski sabor je u razdoblju 1872.-1875. usvojio 36 reformskih zakonskih osnova koje su sadržavale različita društvena pitanja. U idućem saborskom razdoblju, od 1875. usvojen je manji broj zaostalih zakonskih odredbi. Stav mađarske vlasti i javnosti prema reformskim postupcima Mažuranićeve vlade i narodnjaka uvelike je ovisio o interesima, financijskim i političkim turbulencijama te o stranačkoj strukturi. Generalni okvir je bio sustavno jačanje „prirodne supremacije“ mađarske nacije u mađarskoj državi te obrana od ostalih predstavnika narodnosti. Želeći doći na vlast, pojedini mađarski političari su retorikom ostvarivali političke bodove na takvim pitanjima.¹²⁹

Jedan od njih je bio Kálmán Tisza, čiji je Lijevi centar zajedno s Nezavisnom strankom bio u opoziciji protiv Nagodbe. Međutim, nakon različitih previranja njegova grupacija je pristala na ujedinjenje s Deákovom strujom te je nastala Liberalna stranka. Tisza je u ožujku 1875. postao ministar unutarnjih poslova, a predsjednik ugarske vlade postao je 21. listopada te godine, ostavši na toj dužnosti petnaest godina. Liberalna stranka je prihvatila Nagodbu, iako joj se Tisza ranije protivio. Ulogom premijera mogao je zauzeti agresivniji kurs prema hrvatskoj autonomiji.¹³⁰

Ustanak u Bosni i Hercegovini započeo je u lipnju 1875. pobunom hrvatskih seljaka u zapadnoj Hercegovini te se raširio u druga područja. Razlog za ustanak je bilo nagomilano nezadovoljstvo seljaka uzrokovano agrarno-socijalnom politikom. Međutim, kasnije je to preraslo u politički cilj oslobođenja Bosne i Hercegovine od višestoljetnog turskog zuluma. U navedena zbivanja su se uključili Rusija, Srbija i Crna Gora te su se vojno sukobili s Turskom. U proljeće 1878. ustanak je ugušen, a

¹²⁹ Mirjana Gross, Agneza Szabo, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, str. 371-425.

¹³⁰ Tisza, Kálmán. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 15.6.2024. <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/tisza-kalman>>.

njegova direktna posljedica je Berlinski kongres kojim je Austro-Ugarska dobila pravo na zauzimanje Bosne i Hercegovine.¹³¹

Novoizabrani saziv Sabora je 16. listopada 1878. usvojio adresu koju je poslao kralju u kojoj je izraženo zadovoljstvo zbog austrougarskog zauzimanja Bosne i Hercegovine. U toj adresi se također navodi da bi se „zadobivene pokrajine“ (Bosna i Hercegovina) slijedom vremena trebale pripojiti Trojednoj Kraljevini. Kralj je po dobivanju spomenute adrese kazao da je Sabor tekstom o Bosni i Hercegovini prekoračio svoje ovlasti.¹³²

Ovom adresom traženo je i konačno rješenje riječkog pitanja te ukidanje Vojne krajine što je snažno zagovarao i ban Mažuranić. Mažuranićeva pozicija ovom je adresom poljuljana. Uskoro je došlo vrijeme obnove financijske nagodbe Hrvatske i Ugarske te je Mažuranić početkom 1880. ugarskoj vladi postavio uvjet da više ne može obnašati dužnost bana ukoliko se Vojna krajina odmah ne pripoji Hrvatskoj i Slavoniji te ako se ne prihvati hrvatski prijedlog financijske nagodbe. Mažuranić je 21. veljače 1880. nezadovoljan neispunjenjem njegovih traženja napustio banski položaj. Potom je početkom ožujka za bana imenovan Ladislav Pejačević, koji je nakon pada apsolutizma djelovao kao umjereni unionist. Tiszina vlada je za vrijeme bana Pejačevića pojačavala provođenje mađarizacije.¹³³

Tijekom svibnja 1880. naredbom ugarskog ministarstva financija otvoren je tečaj mađarskog jezika za „financijske činovnike“, kako bi mogli napredovati. To je posebno razljutilo grupu saborskih zastupnika te su njih 23 predvođeni Matijom Mrazovićem zatražili obustavljanje tečaja. Mrazović je kazao da tečaj predstavlja kršenje Nagodbe. Njegovo tumačenje podržali su izlaganjem zastupnici Kukuljević i Starčević. Odbijanje Mrazovićevog prijedloga, pravdajući to skorim uspostavljanjem sveučilišne katedre za mađarski jezik čime će i tečaj biti suvišan, zatražila je druga, veća grupa narodnjačkih zastupnika čije je stavove iznio zastupnik Mirko Hrvat. Glasovanjem je odbijen Mrazovićev prijedlog, što je dovelo do konačnog raskola među narodnjacima. Od strane disidenata predvođenih Mrazovićem osnovana je Neodvisna narodna stranka. Time su od rujna 1880. u Saboru djelovale tri stranke.

¹³¹ Bosansko-hercegovački ustanak 1875-78. *Proleksis enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. Pristupljeno 15.6.2024. < <https://proleksis.lzmk.hr/13146/>>.

¹³² Ivo Perić, *Hrvatski državni sabor 1848.-2000.*, str. 153-156.

¹³³ Ferdo Šišić, *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*, str.458-459.

Pejačević je usprkos unionističkoj prošlosti kao obrazovan, iskusan čovjek djelovao prema okolnostima. Za vrijeme njegova banovanja financijska nagodba s Ugarskom je obnovljena. Također, Vojna krajina je sjedinjena s Hrvatskom i Slavonijom 15. srpnja 1881. kraljevim manifestom čime je nakon nekoliko stoljeća prestala austrijska vojna uprava na tom hrvatskom prostoru.¹³⁴

Narodno nezadovoljstvo je u tom vremenu eskaliralo i zbog stalno rastućih poreza. Mađari su nastavljali s provođenjem mađarizacije. Dvije hrvatske oporbene stranke, Neodvisna narodna stranka i Stranka prava, su svojim djelovanjem poticale antirežimsko raspoloženje naroda. Mađarski ministar financija Gyula Szapáry je preko vrhovnog ravnatelja financijske službe u Hrvatskoj dao postaviti dvojezične grbove na zgradama financijske uprave u Osijeku, Vukovaru, Novoj Gradiški, Zemunu i Senju. Iako je dugo oklijevao, noću između 6. i 7. kolovoza 1883. napravio je to i u Zagrebu. Uslijed toga sredinom kolovoza došlo je u Zagrebu do uličnih demonstracija protiv mađarizacije koje su se kasnije dogodile i u još nekim hrvatskim gradovima. Ban Pejačević je 24. kolovoza podnio ostavku, vidjevši da su njegove intervencije protiv dvojezičnih natpisa Beču i Pešti neuspješne. S obzirom da su se nemiri proširili, kralj Franjo Josip I. je 4. rujna imenovao generala Hermana Ramberga kraljevskim povjerenikom. On je vratio dvojezične grbove, koje su hrvatski demonstranti poskidali. Međutim, uvidjevši da će doći do novih nemira, Ramberg je, uz prethodni zaključak Ugarske vlade, dvojezične grbove zamijenio s tzv. nijemim grbovima, bez natpisa.¹³⁵

Ugarski premijer i sam kralj na mjestu novog bana željeli su „čvrstu ruku“ i osobu upravnih vještina. Po njihovom mišljenju to je bio tadašnji veliki župan u mađarskom Győru Karoly Khuen-Héderváry te je 1. prosinca 1883. imenovan banom. Cilj njegova imenovanja bio je ukrotiti hrvatsku državotvornu ideju. Na toj je dužnosti ostao do 1903. godine. Tijekom svoje vladavine vršio je političko ugnjetavanje hrvatske oporbe, samovoljno je provodio izbore za Sabor, koji je pretvorio u oruđe provedbe velikomađarskih i osobnih interesa. Vladao je uz pomoć većine unionističke Narodne stranke. Mađarski jezik je 1894. u gimnazije uveden kao obavezan predmet. U bitci protiv opozicije koristio je i političke predstavnike srpskoga stanovništva koji su mu davali podršku. U Saboru je 1887. ozakonjena narodno-crkvena autonomija Srba.

¹³⁴ Ivo Perić, *Hrvatski državni sabor 1848.-2000.*, str. 185-194.

¹³⁵ Ferdo Šišić, *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*, str. 459-460.

Ipak, unatoč antihrvatskoj politici u užem smislu, za vrijeme njegove duge vladavine zabilježeni su vrijedni rezultati na području gospodarstva, obrazovanja i kulture.¹³⁶

Na hrvatskoj političkoj oporbenoj sceni, među pravašima se, uz Starčevića, osamdesetih godina 19. stoljeća isticao Fran Folnegović. Devedesetih godina veoma je bio aktivan u Stranci prava Josip Frank koji je u politici gajio nepovjerenje prema Srbima, smatrajući ih prijetnjom hrvatskim nacionalnim interesima. Dio pravaša nije bio tako radikalnih stavova. Različiti pogledi i osobna nesnošljivost doveli su 1895. do raskola u stranci. Iz stranke su tada istupili Starčević te Frank i njegova skupina koji su osnovali Čistu stranku prava. Dotadašnja Stranka prava (ili matica) se 1903. ujedinila s Neodvisnom narodnom strankom u Hrvatsku stranku prava, koja je 1905. pristupila Hrvatsko-srpskoj koaliciji.¹³⁷

Nezadovoljstvo vladavinom Khuen-Hédervárya izražavano je na različite načine. Protest skupine zagrebačkih studenata 16. listopada 1895. prigodom boravka kralja Franje Josipa I. završio je paljenjem mađarske zastave. Time su željeli upozoriti kralja na banove nasilničke metode vladanja.

Nezadovoljstvo banovim režimom i nagodbenim sustavom osjećalo se 1903. u svim hrvatskim krajevima. U travnju te godine seljaci u Zaprešiću su zapalili mađarsku zastavu na željezničkoj stanici te je došlo do krvoprolića. Nakon toga su organizirane demonstracije u Zagrebu i Osijeku te drugim područjima. U njima su sudjelovali i pojedini oporbeni saborski zastupnici. Posljedice tih nemira su prijeki sud i zatvori puni prosvjednika. Kralj je 27. lipnja 1903. s dužnosti bana razriješio Khuen-Hédervárya te ga imenovao ugarskim premijerom. Iako se među hrvatskom pučkom javnosti smatralo da je njegov odlazak rezultat prosvjeda i hrvatskog narodnog pokreta, hrvatski su političari naglašavali da je riječ o unapređenju.

Hrvatski narodni pokret 1903. te kriza dualizma koju su borbom za ugarsku nezavisnost uzrokovali pristaše Stranke nezavisnosti i Ferentza Kossutha (sina četrdesetosmaškog revolucionara Lajosa) bili su poticaj pojedinim hrvatskim

¹³⁶ Khuen-Héderváry, Karoly. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 16.6.2024. <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/khuen-hedervary-karoly>>.

¹³⁷ pravaštvo. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 16.6.2024. <<https://enciklopedija.hr/clanak/pravastvo>>.

političarima za stvaranje „politike novog kursa“.¹³⁸ Među njima su se isticali Frano Supilo i Ante Trumbić koji su bili glavni inicijatori donošenja Riječke i Zadarske rezolucije 1905., čime su udareni temelji „politike novog kursa“ i čime je dovršeno približavanje srpskih i hrvatskih političara iz Dalmacije i Banske Hrvatske. Temeljni cilj ovog programa je sjedinjenje hrvatskih zemalja te unaprjeđenje njihovog statusa unutar Monarhije. Nakon toga je osnovana Hrvatsko-srpska koalicija na čelu sa Supilom, kao nositelj te nove politike. Pobjedili su 1906. na izborima za Sabor. Međutim, ta politika uskoro je doživjela slom kada je nakon izborne pobjede izgubila potporu oporbene Mađarske koalicije koja je postigla kompromis s kraljem o preuzimanju vlasti u Ugarskoj te joj više nije bio potreban saveznik. U Banskoj Hrvatskoj slomu „politike novoga kursa“ pripomogli su frankovci, koji su željeli prekinuti hrvatsko-srpsku suradnju. Kulminacija borbe protiv „politike novoga kursa“ je donošenje „*željezničke pragmatike*“, zakonskog akta ministarstva prometa i trgovine na čijem je čelu bio Kossuth. Tim aktom je mađarski jezik ozakonjen na hrvatskim željeznicama. Nakon toga je pala vlada Hrvatsko-srpske koalicije. Međutim, iako je njihova politika tada doživjela poraz, zahtjevi hrvatskih i srpskih političara ponovno su bili aktualizirani pri kraju Prvog svjetskog rata odnosno po potpunom padu dualizma.¹³⁹

Hrvatski političari su na početku Prvog svjetskog rata stvarali planove za uređenje državnopravnih odnosa unutar Monarhije. Ban Ivan Škrlec izjavio je 1914. da su Hrvati uvjereni da su stekli prava da nakon rata ishode velike nacionalne ciljeve. Smrću kralja Franje Josipa I. te stupanjem na prijestolje Karla IV. 1916. počeli su iskazi prema državnopravnim rješenjima koja nadilaze dualizam. Međutim, njegov proglas o federalizaciji Monarhije od 16. listopada 1918. više nije imao utjecaja na događanja u južnoslavenskom prostoru. Dana 17. listopada 1918. ugarski premijer István Tisza (Kálmánov sin) priznao je ratni poraz. Nekoliko dana kasnije primajući hrvatske pravaške političare priznaje dotadašnje političke zablude o hrvatskom pravu

¹³⁸ Ivo Perić, *Hrvatski državni sabor 1848.-2000.*, str. 308-351.

¹³⁹ politika »novoga kursa«. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 16.6.2024. <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/politika-novoga-kursa>>.

na neovisnost te pristaje na trijalističko rješenje. Naravno, s obzirom na okolnosti, bilo je to prekasno.¹⁴⁰

¹⁴⁰ Vlasta Švoger, Jasna Turkalj, *Temelji moderne Hrvatske: hrvatske zemlje u „dugom“ 19. stoljeću*, str. 613-614.

11. Zaključak

Ugarsko-hrvatska državna zajednica spada među najdugotrajnije u povijesti državnopravnih tvorevina. U 816 godina zajedničkoj povijesti Hrvati i Mađari imali su i lijepa razdoblja, ali isto tako i nesuglasja i trvenja te 1848. i oružani sukob. Hrvatsko-ugarska nagodba usvojena je u turbulentnom povijesnom periodu, nakon prethodnih dugih rasprava o pravnom odnosu dviju zemalja. Prije Nagodbe odnos Hrvatske i Ugarske nije bio definiran posebnim aktom, pa su stoga i različita tumačenja s mađarske i hrvatske strane o samom temelju dotadašnjeg državnopravnog odnosa.

Važno je i zanimljivo napomenuti da je tekst Nagodbe (ili njene dvije verzije, ugarska i hrvatska) ostavio iza sebe prostor za različito tumačenje državnopravnoga odnosa potpisnica. Ponekad se govorilo o realnoj ili personalnoj uniji, a često i o autonomiji. Treba naglasiti da je moćnija strana, kao i u slučaju Austro-ugarske nagodbe, koristila svoj položaj za izigravanje uredbi Nagodbe.¹⁴¹

Nepobitna je činjenica da je Zakonski članak I/1868 kojim je usvojena Nagodba donio Hrvatski sabor kao neupitni nositelj državne suverenosti. Također, treba istaknuti da je riječ o međudržavnom ugovoru dviju država u Monarhiji. Međutim, u međunarodnom javnom pravu ne može se zaniijekati spoznaja da se pri zaključenju međudržavnih ugovora često radi o ekonomskom ili političkom pritisku snažnijeg.

Ukoliko se napravi temeljita analiza pravnih činjenica, neosporno je da je Trojedna Kraljevina u zajednici imala tri osnovna elementa koja čine državu, a to su državni teritorij, stanovništvo i zasebnu organizaciju vlasti. Državni teritorij je bio odvojen od područja Kraljevine Ugarske kao i od ostalih zemalja Monarhije. Stanovništvo na određenom odvojenom teritoriju je u čl. 59. definirano terminom politički narod. Puk tog odvojenog teritorija bio je pod vlašću hrvatskog bana. Zasebna organizacija vlasti je također neupitno postojala, što je bilo izraženo kroz mnogobrojne zakone Sabora. Međutim, u praksi je ekonomski jača Ugarska kao i politički samostalnija u Monarhiji znatno više utjecala na zajedničke hrvatsko-ugarske organe zajednice te je došlo prvenstveno do političke, ali i ekonomske eksploatacije. Čak je u prvim nagodbenim godinama s ciljem stabilizacije hrvatskih prilika Ugarska inzistirala na provedbi

¹⁴¹ Ladislav Heka, "Hrvatsko-ugarska nagodba u zrcalu tiska", str. 931-933.

Nagodbe. Međutim, vrlo brzo je započela s nadzorom autonomnih poslova te zloupotrebom Nagodbe.¹⁴² To je najvidljivije bilo za vrijeme bana Khuen-Hédervárya čije negativno naslijeđe je zadržano do kraja postojanja državne zajednice.

Hrvatsko-ugarska nagodba odredila je sudbinu Hrvatske do kraja Prvog svjetskog rata. Iako bi se pojedini narodi (Irci, Česi) zadovoljili takvim tipom autonomije, Hrvati nisu bili zadovoljni pravima definiranim 1868. te je većina hrvatske javnosti u posljednjim desetljećima Monarhije težila za još većim nacionalnim suverenitetom, a pojedini politički čimbenici i za potpunom samostalnošću.

Prosudba Hrvatsko-ugarske nagodbe se tijekom prošlog stoljeća mijenjala. Često su ta mišljenja bila ideološki ili politički obojena. Danas i mađarski i hrvatski povjesničari o tom važnom povijesnom trenutku nastoje dati razumnu, što objektivniju sliku. Usprkos ograničenjima autonomnosti te nedostacima dualističkog sustava, svakako je temeljem povijesnih normi Nagodba bila izuzetno važna za Hrvatsku, ponajprije zbog razvoja modernih državnih tijela i različitih hrvatskih kulturnih i znanstvenih ustanova, ali i jačanja nacionalnog jedinstva te očuvanja elemenata hrvatske državne individualnosti.

¹⁴² Josip Šarinić, *Nagodbena Hrvatska*, str. 239-264.

12. Bibliografija

1. Neven Budak, Tomislav Raukar, *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*, Školska knjiga, Zagreb, 2006.
2. Milutin Cihlar Nehajev, *Rakovica*, Alfa, Zagreb, 2021.
3. Vera Ciliga, *Slom politike Narodne stranke (1865-1880)*, Matica hrvatska, Zagreb, 1970.
4. Mirjana Gross, Agneza Szabo, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, Globus, Zagreb, 1992.
5. Peter Hanak, *Povijest Mađarske*, Barbat, Zagreb, 1995.
6. Ferdo Hauptmann, *Rijeka: od rimske Tarsatike do Hrvatsko-ugarske nagodbe*, Matica hrvatska, Zagreb, 1951.
7. Ladislav Heka, *Hrvatsko-ugarska nagodba: pravni odnos bana i hrvatskog ministra*, Srednja Europa, Zagreb, 2019.
8. Ladislav Heka, "Hrvatsko-ugarski odnosi od srednjeg vijeka do Nagodbe iz 1868. s posebnim osvrtom na pitanje Slavonije", *Scrinia Slavonica: Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest*, sv. 8, br. 1, 2008.
9. Ladislav Heka, "Analiza Austro-ugarske i Hrvatsko-ugarske nagodbe: (u povodu 150. obljetnice Austro-ugarske nagodbe)", *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, sv. 38, br. 2, 2017.
10. Ladislav Heka, "Hrvatsko-ugarska nagodba u zrcalu tiska", *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, sv. 28, br. 2, 2007.
11. Rudolf Horvat, *Ban Jelačić: Hrvatski pokret 1848.*, Sv. 1, Colorprint, Zagreb, 1990.
12. Iskra Iveljić, *Banska Hrvatska i Vojna krajina od prosvijećenog apsolutizma do 1848. godine*, Leykam international d.o.o., Zagreb, 2010.
13. Pieter M. Judson, *Povijest Habsburškog Carstva*, Sandorf, Zagreb, 2018.
14. Milutin Juranić, "Likovi kralja i kraljice na plaštu kralja Ladislava", *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti*, sv. 33 br. 1, 1990.
15. Csaba G. Kiss, Franciska Ćurković-Major, *Rijeka i okolica u mađarskim putopisima XIX. stoljeća*, Srednja Europa, Zagreb, 2020.

16. Tomislav Markus, "Mađarski nacionalizam i hrvatska politika 1848.-1849.", *Časopis za suvremenu povijest*, god. 29, br. 1, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 1997.
17. Anđelko Mijatović, *Ban Jelačić*, Mladost, Zagreb, 1990.
18. Diana Mikšić, Hrvoje Baričević, Leon Bošnjak, *Rakovički ustanak 1871. i Eugen Kvaternik: od pobune do kulta nacionalnog junaka*, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, 2021.
19. Josip Neustadter, *Ban Jelačić i događaji u Hrvatskoj od godine 1848.*, sv.2, Školska knjiga, Zagreb, 1998.
20. Geza Palffy, *Povijest Mađarske: Ugarska na granici dvaju imperija (1526.-1711.)*, Meridijani, Samobor, 2010.
21. Ivo Perić, *Hrvatski državni sabor 1848.-2000.*, Prvi svezak: 1848.-1867., Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2000.
22. Ivo Perić, *Hrvatski državni sabor 1848.-2000.*, Drugi svezak: 1868.-1918., Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2000.
23. Marin Srakić, „Biskup Josip Juraj Strossmayer između odbijanja i prihvaćanja“, u: *Zbornik radova o Josipu Jurju Strossmayeru*, HAZU, Zagreb, 1997.
24. Nikša Stančić i dr., *Hrvatski narodni preporod 1790.-1848: Hrvatska u vrijeme ilirskog pokreta*, Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb, 1985.
25. Nikša Stančić, *Godina 1848. u Hrvatskoj: Središnje državne institucije u transformaciji*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu - Zavod za hrvatsku povijest, Zagreb, 2010.
26. Josip Šarinić, *Nagodbena Hrvatska*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1972.
27. Ferdo Šišić, *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*, Matica hrvatska, Zagreb, 1962.
28. Vlasta Švoger, Jasna Turkalj, *Temelji moderne Hrvatske: hrvatske zemlje u „dugom“ 19. stoljeću*, Matica hrvatska, Zagreb, 2016.
29. A.J.P. Taylor, *Habsburška monarhija 1809-1918*, Znanje, Zagreb, 1990.

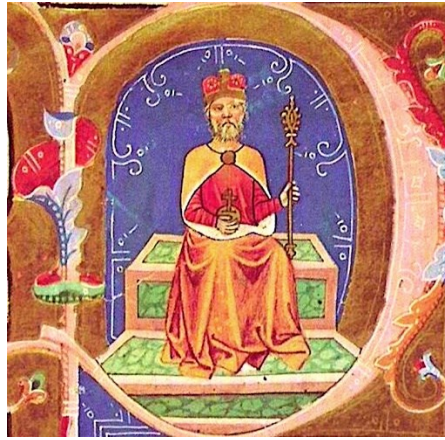
Web izvori:

- Mađarska. *Proleksis enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. Pristupljeno 7.4.2024. <<https://proleksis.lzmk.hr/35546/>>.
- Zvonimir. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 8.4.2024. <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/zvonimir>>.
- Hrvatsko-Ugarsko Kraljevstvo. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 8.4.2024. <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/hrvatsko-ugarsko-kraljevstvo>>.
- Marija Terezija. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 9.4.2024. <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/marija-terezija>>.
- Erdődy. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 13.4.2024. <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/erdody>>.
- Škrlec Lomnički, Nikola. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 14.4.2024. <<https://enciklopedija.hr/clanak/skrlec-lomnicki-nikola>>.
- hrvatski narodni preporod. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 14.4.2024. <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/hrvatski-narodni-preporod>>.
- Vrhovac, Maksimilijan. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 14.4.2024. <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/vrhovac-maksimilijan>>.
- Gaj, Ljudevit. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 15.4.2024. <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/gaj-ljudevit>>.
- <https://www.sabor.hr/hr/o-saboru/povijest-saborovanja/zanimljivosti/5-lipnja-1848-prvi-reprezentativni-sabor> (1. svibnja 2024.)
- Jelačić, Josip. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 4.5.2024. <<https://enciklopedija.hr/clanak/jelacic-josip>>.

- Jelačić, Josip. *Hrvatski biografski leksikon, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. Pristupljeno 5.5.2024. <<https://hbl.lzmk.hr/clanak/jelacic-josip-ban>>.
- neoapsolutizam. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 12.5.2024. <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/neoapsolutizam>>.
- Listopadska diploma. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 12.5.2024. <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/listopadska-diploma>>.
- Prusko-austrijski rat 1866.. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 12.5.2024. <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/prusko-austrijski-rat-1866>>.
- Strossmayer, Josip Juraj. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 25.5.2024. <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/strossmayer-josip-juraj>>.
- Janković, Julije. *Hrvatski biografski leksikon, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 26.5.2024. <<https://hbl.lzmk.hr/clanak/jankovic-daruvarski-julije>>.
- Starčević, Ante. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 26.5.2024. <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/57830>>.
- Narodna stranka. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 30.5.2024. <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/narodna-stranka>>.
- Hrvatsko-ugarska nagodba. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 1.6.2024. <<https://enciklopedija.hr/clanak/hrvatsko-ugarska-nagodba>>.
- Corpus separatum. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 1.6.2024. <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/corpus-separatum>>.
- Bunjevac, Josip. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 9.6.2024. <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/bunjevac-josip>>.

- Francusko-pruski rat. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 9.6.2024. <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/francusko-pruski-rat>>.
- Rakovička buna. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 9.6.2024. <<https://enciklopedija.hr/clanak/rakovicka-buna>>.
- Tisza, Kálmán. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 15.6.2024. <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/tisza-kalman>>.
- Bosansko-hercegovački ustanak 1875-78. *Proleksis enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. Pristupljeno 15.6.2024. <<https://proleksis.lzmk.hr/13146/>>.
- Khuen-Héderváry, Karoly. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 16.6.2024. <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/khuen-hedervary-karoly>>.
- pravaštvo. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 16.6.2024. <<https://enciklopedija.hr/clanak/pravastvo>>.
- politika »novoga kursa«. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 16.6.2024. <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/politika-novoga-kursa>>.

13. Slikovni prilozi

Slika 1. Veliki knez Mađara Gejza (vladavina 972.-997.), dostupno na <https://sh.wikipedia.org/wiki/Gejza> (7. travnja 2024.)

Slika 2. Koloman Arpadović, ugarski kralj 1095.-1116., hrvatski kralj 1102.-
1116., <https://hr.wikipedia.org/wiki/Koloman> (7. travnja 2024.)

Slika 3. Marija Terezija (1717.-1780.), hrvatsko-ugarska kraljica i rimsko-njemačka carica, <https://www.enciklopedija.hr/clanak/marija-terezija> (19. lipnja 2024.)

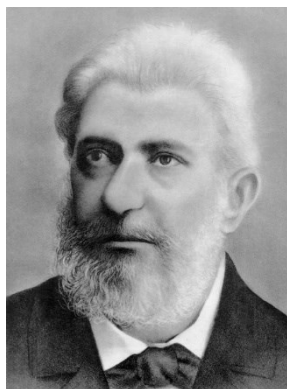
Slika 4. Ljudevit Gaj (1809.-1872.), vođa Hrvatskoga narodnoga preporoda, <https://www.enciklopedija.hr/clanak/gaj-ljudevit> (19. lipnja 2024.)

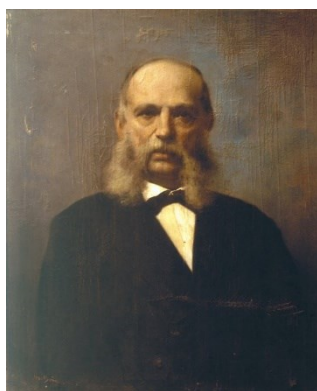
Slika 5. Josip Jelačić (1801.-1859.), hrvatsko-slavonsko-dalmatinski ban, <https://enciklopedija.hr/clanak/jelacic-josip> (19. lipnja 2024.)

**Slika 6. Josip Juraj Strossmayer (1815.-1905.), đakovački biskup,
<https://enciklopedija.hr/clanak/strossmayer-josip-juraj> (19. lipnja 2024.)**

**Slika 7. Ante Starčević (1823.-1896.), hrvatski političar,
<https://enciklopedija.hr/clanak/57830> (19. lipnja 2024.)**

**Slika 8. Ivan Mažuranić (1814.-1890.), hrvatski ban,
<https://enciklopedija.hr/clanak/mazuranic-ivan> (19. lipnja 2024.)**

**Slika 9. Eugen Kvaternik (1825.-1871.), hrvatski političar,
<https://enciklopedija.hr/clanak/kvaternik-eugen> (19. lipnja 2024.)**

**Slika 10. Frano Supilo (1870.-1917.), hrvatski političar i publicist,
<https://www.enciklopedija.hr/clanak/supilo-frano> (19. lipnja 2024.)**

14. Sažetak

Krajem 9. stoljeća mađarska nomadska plemena došla su preko Karpata u Panonsku nizinu. Taj dolazak je obilježio stvaranje mađarske države na tom prostoru, a imao je značajne posljedice za političku povijest Srednje Europe. Tada započinje njihov kontakt s Hrvatima. Nakon pljački i ratovanja u početku, ključan korak stabilnosti je bio prelazak Mađara na kršćanstvo godine 974. godine.

Prekretnicom u hrvatskoj povijesti smatra se smrt posljednjeg vladara narodne krvi Petra Svačića 1097. godine. Krunjenjem ugarskog kralja Kolomana za hrvatsko-dalmatinskog kralja 1102. u Biogradu nastalo je Hrvatsko-Ugarsko Kraljevstvo koje je prestajalo postojati 1918. raspadom Austro-Ugarske Monarhije.

Mohačka bitka 1526. donijela je veliki preokret u povijesti Srednje Europe i Hrvatsko-Ugarskog Kraljevstva. Dana 1. siječnja 1527. austrijski nadvojvoda Ferdinand je izabran za hrvatskoga kralja. Time na vlast dolazi dinastija Habsburg koja će vladati Hrvatskom i Ugarskom do 1918. godine.

U drugoj polovici 18. stoljeća u Europi se pojavljuje oblik vladavine naziva prosvijećeni apsolutizam. Na vlasti je u Habsburškoj Monarhiji carica Marija Terezija koja provodi brojne reforme. Godine 1790. zasjeda Ugarski sabor u Požunu. Tada već dolazi do otpora mađarskim nastojanjima ostvarivanja nacionalne države od Karpata do Jadrana te početka pripremne faze hrvatskog narodnog preporoda.

U razdoblju 1835. – 1848. pojavljuje se nacionalni pokret naziva Hrvatski narodni preporod. Plan vođa pokreta je bio kulturni, obrazovni i gospodarski razvoj Hrvatske. U užem smislu program im je bio sjedinjenje hrvatskih zemalja. Tada dolazi do pojave prvih političkih stranaka u Hrvatskoj.

Revolucionarna 1848. donijela je početak revolucije u Beču, dok se 1849. dogodio slom mađarske revolucije. Te su godine zapamćene i po vojnom djelovanju i uspjesima bana Jelačića. Tada se dogodio prvi ozbiljni vojni sukob Hrvata i Mađara u dugoj povijesti. Nakon završetka revolucije slijedi razdoblje Bachovog apsolutizma.

Kao posljedica i događanja u Europi, godine 1867. potpisana je Austro-ugarska nagodba čime je jedinstvena država pretvorena u dvojnu monarhiju. Naziv nove

države je Austro-Ugarska Monarhija. Dualizam je predstavljao nagodbu između cara i Mađara.

Dana 24. rujna 1868. u Hrvatskom saboru je usvojena Hrvatsko-ugarska nagodba, međudržavni ugovor između Hrvatske i Ugarske, koji je odredio sudbinu Hrvatske do kraja Prvog svjetskog rata. Akt se sastojao od 70 članaka. Tema najčešćeg sporenja Hrvata i Mađara u usvojenom aktu je bilo pitanje pripadnosti grada Rijeke. Dana 30. studenog 1873. kao posljedica hrvatskih traženja od strane vladara donesena je revizija Nagodbe.

Ugarska strana je s ciljem dominacije u kasnijem razdoblju kontinuirano kršila Nagodbu. Krajem 19. stoljeća eskaliralo je nezadovoljstvo hrvatske javnosti zbog provođenja mađarizacije. Naročito je za Hrvate bilo teško dvadesetogodišnje razdoblje vladavine bana Khuen-Hédervárya. U posljednjim desetljećima Monarhije većina hrvatske javnosti težila je za većim nacionalnim suverenitetom.

Razdoblje 19. stoljeća u Hrvatskoj svojim djelovanjem obilježili su mnogi politički, vojni i kulturni prvaci od kojih su najznačajniji Ljudevit Gaj, ban Josip Jelačić, biskup Josip Juraj Strossmayer, Ante Starčević i ban Ivan Mažuranić.

15. Summary

At the end of the 9th century, Hungarian nomadic tribes came across the Carpathians to the Pannonian basin. That arrival marked the creation of Hungary and had significant consequences for the political history of Central Europe. That is when their contact with Croats begins. After robberies and warfare, the key step of stability was the conversion of the Hungarians to Christianity in 974.

The death of the last Croatian ruler, Petar Svačić in 1097, is considered a turning point in Croatian history. With the coronation of the Hungarian king Coloman as the Croatian-Dalmatian king in 1102 in Biograd, the Croatian-Hungarian Kingdom was created, which stopped existing in 1918 with the collapse of the Austro-Hungarian Monarchy.

The Battle of Mohács in 1526 brought a major turning point in the history of Central Europe and the Croatian-Hungarian Kingdom. On January 1, 1527, the Austrian archduke Ferdinand was elected as the Croatian king. After that, the Habsburg dynasty ruled Croatia and Hungary.

In the second half of the 18th century, a form of government called enlightened absolutism appeared in Europe. Empress Maria Theresa is ruling the Habsburg Monarchy, and she is implementing numerous reforms. In 1790, the Hungarian Parliament gathered in Požun. At that time, there was already resistance to Hungarians trying to win over the national state from the Carpathians to the Adriatic, after which the preparatory phase of the Croatian national revival begins.

In the period 1835 – 1848, a national movement called the Croatian national revival started. The plan of the leaders of the movement was the cultural, educational and economic development of Croatia. Their program was the unification of Croatian countries and that's when the first political parties in Croatia appeared.

1848 brought the beginning of the revolution in Vienna, while in 1849 Hungarian revolution broke down. Those years are also remembered for the military activities and successes of ban Jelačić. That was the first serious military conflict between Croats and Hungarians in history. After the revolution, Bach's absolutism begins.

As a consequence of the events in Europe, the Austro-Hungarian settlement was signed in 1867, which turned the single country into a dual monarchy. The name of the new state is the Austro-Hungarian Monarchy. Dualism represented a settlement between the emperor and the Hungarians.

On September 24, 1868, the Croatian Parliament accepted the Croatian-Hungarian settlement, an intercountry deal between Croatia and Hungary, which determined the destiny of Croatia until the end of the First World War. The act consisted of 70 articles and the most frequent topic was the belonging of the city of Rijeka. On November 30, 1873, as a result of Croatian demands, the ruler revised the Settlement.

In the later period, the Hungarian side continuously violated the Agreement with the aim of domination. At the end of the 19th century, the dissatisfaction of the Croatian public due to the implementation of Hungarianization escalated. The twenty-year period of Ban Khuen-Hédervárya's rule was especially difficult for the Croats. In the last decades of the Monarchy, the majority of the Croatian public strove for greater national sovereignty.

The period of the 19th century in Croatia was marked by the activities of many political, military and cultural leaders, the most important of whom are Ljudevit Gaj, Ban Josip Jelačić, bishop Josip Juraj Strossmayer, Ante Starčević and Ban Ivan Mažuranić.

Ključne riječi: selidba Mađara, kralj Koloman, Mohačka bitka, prosvijećeni apsolutizam, Sabor 1790., Hrvatski narodni preporod, revolucija 1848./1849., ban Jelačić, apsolutizam, Austro-ugarska nagodba, Hrvatsko-ugarska nagodba, revizija Nagodbe, kršenje Nagodbe, mađarizacija, nacionalni suverenitet

Keywords: migration of Hungarians, king Coloman, Battle of Mohács, enlightened absolutism, Parliament of the 1790, Croatian national revival, revolution of 1848/1849, Ban Jelačić, absolutism, Austro-Hungarian settlement, Croatian-Hungarian settlement, revision of the Settlement, violation of the Settlement , Hungarianization, national sovereignty